

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00213

UNDZER SHOLEM ALEYKHEM

Nachman Mayzel

Permanent preservation of this book was made possible by

Elaine Barlas & Ricardo Alcaraz

in honor of

Judy Barlas

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

נחמן מ"ז ז"ל

אונדזער עלום = עליכם

ווארשע פארלאג

1959

NACHMAN MAJZYL
NASZ SZOLEM ALEJCHEM

Redaktor: D: STARD

רעדאקטאר: ד. ספארד

Okładkę projekował: A. MUSZKA

הילע געצייכנט: א. מ. ש. ק. א.

Wydawnictwo „Idisz Buch“

Warszawa Nowogrodzka 5

Nr. zam. 4006. Nakład 4000 egz. Druk ukończono w lutym 1959 r. Ar. druk.
8,5. Ark. wydaw. 7. Papier rotograviura III kl. 61 X 86 cm. 120 gr.
Druk. RSW „Prasa“ Warszawa. Tarczyńska 8. W-77

נחמן מייזל
אונרזער שלום-עליכם

צו די לייענער

די אָפּהאַנדלונגען און מאַטעריאַלן, וואָס קומען אין דעם דאָזיקן שלום־עליכס־ביכל, באַהאַנדלען פאַרשידענע עלעמענטן און מאַמענטן אין דעם לעבן און שאַפן פון שלום־עליכס. זיי האָבן אַלע איין כּוונה — אַרויסצואַנטפלעקן און אַרויסצוברענגען וואָס מער שטריכן צו זיין כאַ־ראַקטער און צו זיין קאָלירפּולן שאַפן.

שלום־עליכס איז אַוועק פון אונדז צוריק מיט 43 יאָר, אָבער ער לעבט אויף פאַר אונדז אין אַן אלץ נייער פֿאַרם און ליכט. אַנדערש האָבן מיר אויפגעפּאַסט שלום־עליכס'ן מיט אַ פיר־פינף צענדליק יאָר צוריק, און גאָר אַנדערש זעען מיר אים איצט. אַרויסבאווייזן אָט דאָס נייע, פריער נישט גענוג דערזענענע, — דאָס איז דער ציל פון די געבראַכטע גאַנץ באַזונדערע, אָבער אין תּוך איינהייטלעכע אָפּהאַנדלונגען וועגן אונדזער שלום־עליכס.

עס איז קיין ספק נישט, אַז פּונקט ווי די גרויסע פייערונגען, וואָס זענען איינגעאַרדנט געוואָרן אין גאָר דער וועלט אין 1939, צו שײַטס 80־טן געבוירנטאָג, אַזוי וועלן אויך די איצטיקע פייערונגען, צו שײַטס 100־טן געבוירנטאָג, נאָך מער דערנענטערן צו אונדז שלום־עליכס'ן ווי מיר אַלע וועלן צו אים נאָך מער דערנענטערט ווערן.

זאָל אָט דאָס ביכל צוטראַגן צו די שײַטס־פייערונגען מײן באַשיידענעם חלק צו דער דערהויבונג און פאַרטיפּערונג פון דער מערקווירדיקער שלום־עליכס־געשטאַלט.

בײַ־יאָרק, נאָוּעמבער 1958.

נ. מ.

שלום ראבינאוויטש — שלום-עליכם

דעם 2=טן מערץ 1959 ווערט הונדערט יאָר, ווי ביי מנהם נחום און מינדל ראבינאוויטש אין דער שטאָט פּערעיאַסלאָוו, ביים הניעפר, איז געבוירן געוואָרן אַ זון און זיי האָבן אים אַ נאָמען געגעבן שלום, שלום ראבינאוויטש.

עס איז איצט געוואָרן 75 יאָר ווי שלום ראבינאוויטש, דער יונגער=מאָן, וואָס איז אַלט געוואָרען 24 יאָר, האָט אָפּגעדרוקט אינעם פעטער=בורגער ייִדישן „פּאָלקס=בלאָט“ זיין ערשטע דערציילונג אין דער ייִדישער שפּראַך, און ער האָט זיך אינטערגעשריבן נישט מיט זיין אמתן נאָמען שלום ראבינאוויטש, נאָר מיט אַ צוגעטראַכטן נאָמען שלום=עליכם. זינט דאָן, זינט 1883, איז שלום ראבינאוויטש און שלום=עליכם געוואָרן איינס, איין נאָמען נישט צום אָפּטיילן. און עס איז גאָר שווער צו דערגיין, וווּ ענדיקט זיך שלום ראבינאוויטש, און וווּ הייבט זיך אָן שלום=עליכם. נאָך מער — שלום=עליכם האָט אינגאנצן איינגע=שלונגען שלום ראבינאוויטשן. איצט, 75 יאָר נאָך דעם, ווי דער יונגער=24 יאָריקער לובענער „קאזיאַנע“=ראבינער שלום, אָדער ריכטיקער סאָלאָ=מאָן נאומאָוויטש ראבינאוויטש האָט זיך אויסבאַהאַלטן מיט זיין ייִדישער דערציילונג אונטערן נאָמען שלום=עליכם, איצט ווען דער נאָמען שלום=עליכם איז אויסגעקריצט אויף די לוחות פון דער מאָדערנער ייִדישער לי=טעראַטור, איז כדאי צו וויסן, וואָס אַזוינס האָט געבראַכט שלום ראבינאָ=וויטשן, וועלכער האָט שוין געהאַט געשריבן אונטער זיין אמתן נאָמען העברעישע מאַמרים, צו פאַרהוילן זיין נאָמען. שלום=עליכם אַליין דער=צייַלט אונדז, וואָס עס האָט אים געפירט צו דעם נאָמען שלום=עליכם.

אין זיינע קורצע אויטאָביאָגראַפישע פאַרצייענישן, וואָס ער האָט געשריבן אין 1908, צו זיין 25 יאָריקן יוביליי (געשריבן אין רוסיש פאַר אַ רוסישער צייַטונג אין איבערגעזעצט דורך י. ד. בערקאוויטש אין „שלום=

עליכם=בוד", ז' 4), דערציילט אונדזן שלום=עליכם אָט וואָס: „אין יענער צייט, אין 1883, האָט דער דערפֿאַמטער פּונעם, „המליץ“ אָנגעהויבן אַרויס=צוגעבן אויך אַ זשאַרגאַנישע צייטונג (דאָן האָט מען נאָך גערופן ייִדיש — „זשאַרגאַן — ג. מ.), „דאָס ייִדישע פּאַלקסבלאַט“. דער ערשטער נומער, וואָס איז אים אַריינגעפאַלן אין די הענט (שלום=עליכם האָט אַלעמאָל גע=שריבן זיינע אויפֿאַביגראַפֿישע נאָטיצן אין דער דריטער פּערזאָן, אַזוי איז אויך געשריבן זיין בוך „פּונעם יאַרד“ — ג. מ.) האָט איבערראַשט דעם שריפטשטעלער מיט דער איינפאַכקייט פּון דעם איינפאַל. אָט — האָט ער אַ טראַכט געמאַן — דרוקט זיך אויף אַזאַ פּשוטער שפּראַך, וואָס איז צוגענגלעך פּאַר אַלע ייִדן, אַפּילו פּאַר ווייבער! פּון דעמלט אָן האָט זיך צו אים פּאַרגנבעט דער געדאַנק: צי שפּייזט נישט די העברעיִשע שפּראַך מיט איר פּיינער „מליצה“ נאָך אַ קליינע צאָל אויס=דערוויילטע, וואָס באַזיצן זי? דאָס איז איינס. און דאָס צווייטע איז, וואָס סיי ווי סיי, ווען דו שרייבסט העברעיִש, טראַכסטו דאָך אויף זשאַרגאַן — איז שוין נישט בעסער טאַקע גלייך אויפֿן אָרט צו שרייבן ייִדיש, דאָס הייסט, שרייבן אַזוי ווי דו טראַכסט? אָבער ווי אַזוי קאָן מען עס פּועלן ביי זיך צו שרייבן אויף אַזאַ שפּראַך, אויף וועלכער „אַלע רעדן“, און דער עיקר — אויף וועלכער עס דרוקן זיך, „תּחינות פּאַר ווייבער“? וואָס וועט זאָגן דערויף דער טאַמע? ... אָט דעמלט איז עס צוגעמראַכט געוואָרן דער פּסעוודאַנים „שלו=עליכם“, אונטער וועלכן דער מחבר האָט זיך אויסבאַהאַלטן פּון קרובים און באַקאַנטע, דערהויפּט נאָכדעם, ווען ער האָט דורך די אומשטענדרן (זיין חתונה האָבן אויס ליבע מיט אַ רייך מיידל) אַוועקגעלאָזט דאָס רבנות אין אַריינגעפאַלן אין דעם סאַמע געדיכטן פּוין דער פּלוטאַקראַטיע, וואָס איז אַזוי באַריכות באַשריבן פּון מנחם מענדלען אין זיינע אומצאָליקע בריוו. אין דער דאָזיקער סביבה (אויף דער קיעווער בערזע) וואָס זיך בכלל גערעכנט פּאַר אַ חרפה אָנצו=קערן זיך מיט די, וואָס שרייבן, בפרט נאָך אויף זשאַרגאַן.“

און עס איז געשען אַ ווונדערבאַרע זאַך. שלום ראַבינאָוויטש איז אַ=ברגעוואַנדלט געוואָרן אין שלום=עליכם. שלום ראַבינאָוויטש האָט זיך אויפֿגעלייזט אין שלום=עליכם'ן אין ביים היינטיקן טאַג, נאָך פּיל צענדלי=קער יאָרן, ווי דער נאָמען שלום=עליכם איז אַזוי איינגעבאַקן אין די הער=צער פּוין די ייִדישע פּאַלקס=מאַסן, איז שווער נאָך אַפּצוטיילן און אויסצו=טיילן באַזונדער דעם מענטש שלום ראַבינאָוויטש פּון דעם שרר=שלום=עליכם. ער און זיינע ווערק זענען באַהעפּט אויף שמענדיק,

נישט צום אָפטיילן. שלום ראַבינאָוויטש, זיין לעבן און סביבה איז פאַר-
וואַנדלט געוואָרן אין די מייסטערישע צאָפּלדיקע שלום=עליכם=ווערק. מיט
הער צייט האָט שלום=עליכם געשאַפן ווּנדערבאַרע געשטאַלטן — הונדערט-
טער פאַרשוניגען, לעבעדיקע, באַוועגלעכע — אין ער האָט אַריינגעבראַכט
אין זיי זיין האַרץ, זיין נשמה, זיין כאַראַקטער, זיין לייב און לעבן.

אין איינעם פון זיינע בריוו, געשריבן אין די יאָרן, ווען ער איז נאָך
געווען אַ מעקלער אויף דער בערזע, זאָגט שלום=עליכם צו זיינעם
אַ פּריינד: „סאָלאָמאָן ראַבינאָוויטש איז פיר שעה אין מאָג אויף דער
בערזע אַ מאַכער, אַ דרייער, אַ שטיקל טויו ב"ה. נאָך פון זיינער פינף
ביימאָג בין דריי—פיר און דער נאַכט בין איך שלום=עליכם.“ אָבער זיין
באַקאַנטשאַפּט, זיין נאָענטקייט מיט דער בערזע, מיט די סוחרים, מיט די
אַלע „דרייערס“ און „מאַכערס“ איז אים ווּויל באַקומען. עס האָט אים
געגעבן די מעגלעכקייט אויפצוגעמען זיי און זייער לעבן פון אינשוויי-
ניק. פאַרשטיין זיי דורך און דורך, כדי דערנאָך אַזוי ווּנדערבאַר זיי צו
מאָלן. שלום=עליכם אַליין האָט אַדורכגעמאַכט די אַלע פּלאַנן, אַליין
אַדורכגעאַנגען די אַלע שבעה מדורי גיהנום פון דעם לעבנס-יאַריד און
דערנאָך עס אַזוי אמתדיק און אויפריכטיק געשילדערט.

מיט דער צייט האָט שלום=עליכם אַליץ מער גיבר געווען, און איינ-
גאַנצן באַזיגט אין זיך שלום ראַבינאָוויטשן. אָט שרייבט י. ד. בערקאָ-
וויטש, דער שמוב-מענטש, דער איידעם און גומער קענער פון שלום=
עליכם: „ער איז נישט געווען שלום=עליכם אין דער ליטעראַטור און
ראַבינאָוויטש אין דער היים. ער האָט בכלל דעם ראַבינאָוויטש אָפּגע-
טשעפעט פון זיך, באַלד ווי ער האָט דערפילט אויף אַן אמת זיין קינסט-
לערישע מיסיע. ער איז געווען אומעטום כולו שלום=עליכם. אין דער
היים אָבער איז ער געווען, אויב מען קאָן אַזוי זאָגן, נאָך מער שלום=
עליכם'דיק ווי ער האָט אויסגעזען פאַר דער דרויסנדיקער וועלט... צי
שמעקט נישט ווידעראַמאָל דער סוד אין דעם, וואָס ביי שלום=עליכם'ן
האָט זיך זיין פּריוואַט לעבן מיט זיין שאַפן צוזאַמענגענאַסן אין איין איינ-
הייט?“

און נאָך מער: פאַר שלום=עליכם'ן אַליין איז מיט דער צייט אויס-
געוואָקסן שלום=עליכם דער שרייבער, ער זעט אין אים אַ פאַרנאַצמע
געשטאַלט, ער זעט אים ווי אָפּגעטיילט פון זיך אין ער קוקט שוין אָפּט
אויף אים פון דער זייט, ער רעדט וועגן אים ווי וועגן אַ צווייטן,
אַ זייטיקן.

עם שרייבט שלום=עליכם אין זיין בוך, „פינעם יאריר“ אין דעם ערשטן שטן קאפיטל אָט וואָס: „איר, שלום=עליכם דער שרייבער, וועל איך דער ציילן די ריכטיקע ביאָגראַפיע פון שלום=עליכם דעם מענטש, אָן צערע=מאַניעס, אָן באַפּוצעכצן און צאַצקערייען, ווי עס וואָלט איך דערציילט, למשל, אַ זייטיקער פאַרשויון, אַ ווילד=פרעמדער, נאָר אַזעלכער, וואָס איז געווען מיט אים אומעטום...“

לאָמיר דערמאָנען דאָ דעם אָנהייב פונעם צווייטן אַקט אין „דאָס טרויסע געווינגס“. שימעלע סאַראַקער ווערט אָן עושר, ער זיצט ביי זיך אין זאָל אויף אַ שטול, ער איז פאַרמאָן אין עפעס אַ בוך, און עמי מעני, די פּרישגעבאַקענע גבירנישע, זיצט אינעם צווייטן שטול. פרעגט עמי מעני שימעלען, וואָס ער טוט, ענטפערט שימעלע סאַראַקער: „איר לייען אַ געשיכטע, לייען איר“. „וואָס פאַר אַ געשיכטע לייענסטו?“ — פרעגט עמי מעני... און נאָך אַ לענגערן עכט=שלום=עליכם'שן שמועס, אן איינגארמיקן ווערטער=געשפּיל צווישן דעם פאַרפאַלק, דערקלערט שימעלע: „איר לייען אַ קריטיקע פון איינעם אַ לין, וואָס מאַכט חוּזק פון דער גאַנצער וועלט. און הייסן הייסט ער שלום=עליכם“. ווערט עמי מעני אויפגעבראַכט: „עליכם שלום!... וואָס האָט ער צו דער וועלט?“ ענטפערט איר שימעלע סאַראַקער מעשה=קענער: „צו דער וועלט האָט ער גאַרנישט. נאָר ער באַשרייבט דאָ איינעם אַ שניידער, וואָס איז געווען אַמאָל אַ קבצן אין זיבן פּאַלעס און איז מיטאַמאָל אויסגעוואַקסן, געוואָרן אַ גביר“. „זיין פאַטנעס עסק!“ — גיט אַ זאָג עמי מעני. און שימעלע זאָגט ווייטער: „לצעוועט ער פון אים אָפּ און פון זיין ווייב... אַ רעכטער ממזר! אָן אמתער, עמד“; ער מאַכט פון זיי ביי דן אויסצודרייען. נאָר פון איר, פון דער שניידערין, מאַכט ער אַ לעמעשקע — אַ רוח אין זיין פאַטן אַרײַן!“ און עמי מעני גיט צו פון איר זייט צו שימעלעס קללה: „מאַכן זאָל זיך וואָס אַ מכה — טיפּ! איר וואָלט אַזאַ פאַסקודסמוע אין די הענט נישט געהאַלטן!“... (ז' 180).

אויף וויפל שלום=עליכם איז אויסגעוואַקסן ביי שלום=עליכם'ן אין אַ געשמאַלט, אין אַ קינסטלערישער פערזענלעכקייט, אין אַ באַגריף, זעען מיר אין אייניקע בריוו, וואָס שלום=עליכם האָט אין פאַרשידענע צייטן געשריבן. אין אַ בריוו צום באַווסטן יידישן קריטיקער בעל=מחשבות רעדט ש״ע וועגן זיך און ער זאָגט דאָרט צווישן אַנדערן: „מיר דאַכט, אַז יעדער שרייבער, נישט נאָר אַ שלום=עליכם, נאָר אַ סך אַ גרעסערע קאַליקע, וויל געבן דאָס בעסטע וואָס ער פאַרמאָגט“. און דערמאָנענדיק

איינעם א באווסטן שרייבער, וואָס האָט דאָן געהאַט אַ נישט-גוטע באַ-
ציונג צו אים, צו שלום-עליכם', שרייבט ש"ע: „ער וואָלט וועלן, און
מיט שלום-עליכם' זאָל שוין אויפהערן צו שלום-עליכם'. שומים!
נאַראָנים! זיי ווייסן נישט, אָט די גוטע פריינד, און שלום-עליכם האָט
פאַרקאַמטשעט די אַרבל און וויל ערשט אָנהייבן צו שלום-עליכם'.
(געשריבן אין יאָר 1912).

און אויף וויפל זיין שרייבן איז געווען מיף איינגעבאַקן אין זיין
האַרצן, אויף וויפל די געשטאַלטן זענען אים געווען אייגן און נאָענט,
אויף וויפל זיי זענען געווען פלייש פון זיין פלייש און ביין פון זיין ביין,
איז צו זען פון דעם, ווי אָפּטמאַל רופט שלום-עליכם זיך אָן מיט די נע-
מען פון זיינע הויפט-העלדן, דערהויפּט מיט די נעמען מנחם מענדל און
מביה. ווייזט אים, און מנחם מענדל און מביה — אָט די צוויי קאָג-
טראַסען — זענען באמת זייטן פון שלום-עליכם' אַליין, גרוגט-עלע-
מענן פון זיין כאַראַקטער, שטיקער פון זיין אייגענעם איד.

עס איז, ווייזט אים, שלום-עליכם' אָפּטמאַל גרינגער געווען צו
באַצייכענען באַשטימטע מאַמענטן אין זיין לעבן, כאַראַקטעריזירן אָן איי-
גענעם באַשטימטן געמיט-צושטאַנד מיט דער הילף פון זיינע פאַרשויענע
מנחם מענדל און מביה. נישט איינמאַל פירט שלום-עליכם בכיוון צונויף
אָט די צוויי ווידעראַנאַנד-מיפן, כדי אַזוי אַרום שאַרפער צו זען יעדן
איינעם באַזונדער מיט זיין אַרט פילן און אויפנעמען זאַכן. מביה באַ-
שולדיקט אָפּט מנחם מענדלען, אָבער ער באַדויערט אים אויך נישט
זעלטן. מביה רופט אָן אַמאַל מנחם מענדלען: „אַ פליער, אַ ברענער,
אַ לויפער, אַ דרייער, אַ געכטיקער טאַג“. און אַנדערש מאַל רעדט ער וועגן
אים מיט רירנדיקע ווערטער. עס איז קלאָר, און שלום-עליכם האָט זיי
ביידן געשעפט פונעם אייגענעם קוואַל, דאָס וואַכעדיקע און דאָס יום-
מיבדיקע, דעם הוהא און די גוטמוטיקייט, דעם צעטראַגענעם מנחם
מענדל און דעם באַדן-פעסטן מביה. געוויס האָבן אין שלום-עליכם' גופא
אָפּט געקעמפט אָט די צוויי באַזונדערע ווידערשפרעכנדיקע כוחות.

אין אַ בריוו פון פעטערבורג, פון 1904, וויהיין ער איז געפאַרן צוליב
פאַרשידענע געשעפטן און געהאַט דאָרט אַ סך לויפענישן, שרייבט שלום-
עליכם צו זיין פריינד י. יח. ראַוויצקי וועגן זיך: „...פין דער שטאַט פיי-
טערבארג איז מנחם מענדל גאָר ממושטיש. אַ שמעמל, ברענען זאָל דאָס
אויפן פייער! אי, מאַווערן! אי, אַ סומל!“.

אן אנדערש מאָל זעט זיך שלום=עליכם מיטאַמאָל אין די ביידע גע-
שפּאַלמן צוזאַמען, אין מנחם מענדלען און אין מביהן. אָט שרייבט ער אין
א בריוו צו איינעם יצחק יאמפּאַלסקי קיין קאַנאַדע אין 1908: „...זאָגט
אייד וואָס איר ווילט, קיין שונאים האָב איר נישט, ווײל איר בין קיינעם
קיין שונא נישט. ווײל מביה איז אַ בעל בטחון און ווײל מנחם מענדל
גלויבט דער גאַנצער וועלט“. (ש"ע=בוך ז' 227).

ביז נאָר אינטערעסאַנט איז אַ גרעסערער בריוו, וואָס שלום=עליכם
האָט געשריבן צו איינעם אַ ייד אַ גביר, אַן אייגנטימער פון נאַפּט=קוואַלן
אין קאָוקאַז, שמואל שריירא. דאָ האָט שלום=עליכם, „באַפּולמעכטיקט“
מנחם מענדלען צו פירן די קאַרעספּאַנדענץ אין זיין נאָמען. מנחם מענדל
פון יעהוּפּעץ שרייבט דעם בריוו, אין ער דערמאָנט אינעם בריוו שלום=
עליכם'ן און זייער פריינד מביה. עס איז אַ ווּנְדֶערבאַרער שלום=עליכם=
שפיל מיט אַלע חנען פון שלום=עליכם'ס שפּרודלדיקער פּעדער. עס שרייבט
מנחם מענדל אָנשטאַט שלום=עליכם'ן צווישן אנדערן: „...אייער בריוו
האָט שטאַרק אויסגענומען הן ביי מיר, הן ביי שלום=עליכם'ן“. ער באַ=
הייט האָרט שלום=עליכם'ס מאַטעריעלע לאַגע. מנחם מענדל גיט צו:
„...והשנית, ווייס איר, וויפל בלוט עס קאָסט אונדזער פריינד שלום=
עליכם, וואָס האָט געמוזט פאַר אַ נזיר ערשים [אַ טאַפּ לינזען — ג. מ.],
פאַרקויפן זיינע בעסערע שרייבעצן צו פאַרשידענע פאַרלענער“. און מנחם
מענדל בעט דעם ייד צו ענטפערן אים תיכּה אויף דעם אַרדעס פון שלום=
עליכם (זע ש"ע=בוך ז' 294).

און כאָטש שלום=עליכם האָט שמענדיק געלעבט אין אַ וועלט פון
שאַפן, אין אַ וועלט פון ליטעראַרישע וויזיעס און פאַנטאַזיעס, אין ער
אויף אַ ווײלע נישט אָפּגעטראָטן פון דעם רעאַלן לעבן, פון דער אַרומי=
קער ווירקלעכקייט. ער האָט מיטגעלעבט מיט דער צייט, מיטגעליפן מיט
די שלעק און פּורעניות פון דעם אַרום.

ער האָט גענומען שטיקער רוי לעבן און פאַרווענדט זיי אין זיינע
ווערק. ער האָט גענומען שטיקער „בראַניק“, טרויעריקע פאַסירונגען פון
די צאָרישע צייטן און זיי פאַרוועבט אין זיינע מעשיות. אין זיינע מאָנאַ=
לאָגן זענען אַרײַנגעבראַקט צאַפּלדיקע געשיכטן. ער האָט אַרײַנגעצויגן
אין זיינע מעשיות ווירקלעכע פאַסירונגען. עס איז נישט געווען ביי אים
קיין דיסכאַנץ צווישן לעבן און שאַפן. אָבער ער האָט דאָס כּעגלעכע, דאָס
צייטלעכע געקאָנט פאַראייביקן, צוגעבן זיי אַ דויערנדיקן כאַטייט.

אין נאָך זייער אַ מערקווירדיקע זאַך:

נישט געקוקט דערויף, וואָס שלום-עליכם האָט געהאַט פאַר זיך דאָס דוב אַז אַרעם און טרויעריק לעבן, הערש אָבער נישט אויף צו שלאָגן פון אים, פון זיינע ווערק אַ קוואַל פון פרייד. אָט הייבט ער אָן אין זיין „פּאָנעם יאַרד“ אַדורכצופירן זיין שטעמל וואָראַנגאַקאַסרילעווקע, ער שמעלט זיך אָפּ אויף פאַרשידענע מעשיות, וואָס זענען פאַרבונדן מיטן שטעמל, און ער כאַפט זיך גלייך: „איך וויל נישט אַזוי ווייט גריבלען זיך, ווייל איך האָב פיינט טרויעריקע מעשיות, זיי מעגן זיין אפילו פון פאַרצייטן“ (ז' 21). אַז אַנדערש מאַל זאָגט שלום-עליכם וועגן זיך און זיין שרייבן: „פאַראַן מענמשן, וואָס האָבן ליב אַנצוקוקן יענעם בשעת אומגליק, אריינ-קוקן יענעם גלייך אין פנים אַרײַן דווקא בשעת ער וויינט, גאַכקוקן יענעם, ווי אַזוי ער גייט נאָך דער לוויה, זיך צוקוקן ווי יענער ברעכט די הענט, שלאָגט זיך קאָפּ אָן וואַנט וכדומה. איך האַלט נישט פון אַזוינע סצענעס. לאַז מען זאָגן וואָס מען וויל, איך האָב פיינט טרויעריקע בילדער. מיין מוזע פּראָגט נישט קיין שאַרצן שלייער אויפן פנים; מיין מוזע איז אַן אַרעמע, גאָר אַ פּריילעכע...“

און דאָס מערקווירדיקע איז, וואָס שלום-עליכם האָט שטענדיק געזען דעם פּאָלקס-מענמש, פאַרגלעט די קנייטשן אויף זיין פאַראומערט געזיכט און מיט פרייד אַרויסגערופן ביי אים אַ שמייכל, אַ געלעכטער. שלום-עליכם ברענגט שמחה, מונטערקייט, גחתי-רוח מיט זיינע ווערק, און דערפאַר האָט אים דאָס פּאָלק אַזוי ליב, אַזוי האַרציק ליב. און דער-פאַר האָבן אים אַזוי ליב אויך קינדער. ער איז דאָך אויך דער באַליבט-סטער שרייבער פאַר קינדער נישט גאָר מיט זיינע קינדער-מעשיות, מיט זיין ווונדערבאַרער גאַלעריע פון קינדער-געשטאַלטן, גאָר בכלל מיט אַלע זיינע געשיכטן, וואָס האָבן אין זיך אַזויפיל באַהאַרצטקייט, אַזויפיל פּשמות, אַזויפיל גוטמוטיקייט.

ווען מיר זעען, ווי שלום ראַבינאַוויטש האָט זיך אינגאַנצן אויפגעלייזט ווי אַ מענמש און קינסטלער אין זיין צווייטן צוגעטראַכטן נאָמען שלום-עליכם, איז גאַנץ אינטערעסאַנט צו מאַכן אַ פאַרגלייך, אַן אַנאַלאָגיע מיט דעם „זיידן“ שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וועלכער האָט, ביים אַריינטרעטן אין דער ליטעראַטור אויף יידיש, זיך אייך אָנגערופן מיט אַן אַנדערן נאָמען — מענדעלע מוכר-ספרים, און צו וועלכן ש״ע האָט זיך באַצויגן

אלע זיינע יאָרן, פון 1884 ביזן סוף פון זיין לעבן, מיט אַזויפיל ליבשאַפט
און פאַרערונג. אָבער ש. י. אַבראַמאָוויטש האָט קיינמאָל נישט אויפגע-
געבן זיין אייגענעם נאָמען, נישט מוותר געווען אויפן נאָמען. ער האָט
אים באַנוצט אַלעמאָל אין זיינע בריוו, ער האָט אים באַנוצט צווישן
אייגענע און אייך פאַר דער וועלט. עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי
ביזן לעצטן טאָג האָט ער אַלץ נישט געקאָנט אַדורכקומען מיט אַט דעם
צווייטן נאָמען — מענדעלע מוכר-ספרים, וואָס אַט איז ער אַ שטיק ש. י.
אַבראַמאָוויטש, און אַט גאָר אַ צווייטער, אַ לעבנס-באַגלייטער, אַ גוטער
פריינד, אַ מקורב פון ש. י. אַבראַמאָוויטש. אַט פאַרשוויגער ער און אַט
קומט ער צוריק. ש. י. אַבראַמאָוויטש רופט אים אַרויס, ווען ער גייטיקט
זיך אין אים.

אַנדערש, גאָר אַנדערש, ווי מיר האָבן געזען, איז שלום-עליכם געווען
אין געוואָרן פאַר שלום ראַבינאָוויטש. ער האָט לחלוטין אויפגעגעבן שלום
ראַבינאָוויטשן מיט אַ מיינ, מיט אַ כוונה, כדי זיין אינגאַנצן און דורכויס
שלום-עליכם, סיי פאַר זיך און סיי פאַר דער וועלט.

און וואָס פאַר אַ באַצויבערנדיקער נאָמען עס איז פאַר אונדז אַלע-

מען—

דער נאָמען שלום-עליכם!

פון א יונגן פארערער — אליין א גרויסער שרייבער

אין 1884, ווען שלום ראבינאוויטש איז קיים אלט געווען 25 יאָר איז געהאט אַפּגעדרוקט בלויז עמלעכע זאַכן אין דעם איינציקן דאָן ייִדישן „פּאָלקסבלאַט“, האָט ער געשיקט אַ בריוו צו מענדעלע מוכר-ספרים קיין אָדעס, אַ באַגריינג צו זיין 25-יאָריקן ליבעראַרשין יוביליי. דער בריוו איז געשריבן געווען נישט אין ייִדיש, נאָר אין דער רוסישער שפּראַך. אויך די, וואָס האָבן שוין דאָן יאָ געפּוּעלט ביי זיך צו שרייבן מאַמע-לשון, האָבן עס געטאָן מיט פּאַרשידענע באַוואַרענישן אין נישט מיטן גאַנצן האַרצן און נאָך נישט מיט דער פּולער זיכערקייט און זעלבספּאַרשטענד-לעכקייט. אין אָט דעם באַגריס-בריוו שטעלט זיך פּאָר ש. ראַבינאוויטש ווי „אַ יונגער פייערדיקער פּאַרערער“ פּון מענדעלעס מאַלאַג, „אַ פּאַרערער, וואָס אַרבעט אויפן באַדן, וואָס איז פּון אים, פּין מענדעלען, צעאקערט געוואָרן, נאָכפּאָלגנדיק איינגעשפּאַרט און פלייסיק די טריט. וואָס ער האָט אַזוי שאַרף איבערגעלאָזט אויף די פעלדער פּון אונדזער זשאַרגאַנישער לי-טעראַטור“. און דער פּראָווינציעלער יונגערמאַן, דער 25-יאָריקער שלום ראַבינאוויטש, זאָגט ווייטער: „אויב איד האָב ביו אַזאַ, אין פּאַרלוויד פּין מיין צוויי-יאָריקער ליבעראַרשער טעטיקייט... מיט מיניע אומבאַ-דייטנדיקע אַרבעטן נאָך גאָרנישט געגעבן — דערפּאַר אָבער וואָס פּאַר אַ צוקונפּט עס שטייט-פּאָר פאַר מיר, ווי פאַר אַן אָנפּאַנגער, וואָס פּאַר אַ בריוו פעלד פאַר יעדן אייגעם, וואָס ווייניגשט זיך צו אונדזער זיין צייט דער עבודה אויפן מזבח פּון אונדזער פּאָלקס-מוזע“. דער דאָן ווייניק-באַ-קאַנטער יונגערמאַן פּאַרענמפּערט זיך, פּאַרוואָס ער רעדט אינעם בריוו וועגן זיך, ווייל ער טוט עס נישט אין פּערזענלעכע אינמערעסן, נאָר אין אינמערעסן וואָס זענען גונע, „אי דער ייִדישער מאַסע, וואָס פייערט דעם יוביליי, אי אונדזער אַרעמען פּאַריאַטן און דורכויס-עקספּלאַאָמירטן זשאַרגאָן, אי מיר אליין, אי אפילו אייך“.

אַז דאָס ענגע ציוניפּינדרן די ״ידישע מאַסע, דעם אָרעמען, זשאַר=
באַ״ און זיך אין אײן גאַנצעם איז זײער באַראַקמערױסמיש פאַר שלום=
עליכס׳ן. דאָס איז געוואָרן דער שטענדיקער דעוויז און די ריכטיגניגע פון
שלום=עליכס׳ן און זײן שאַפן אויף זײן גאַנצן לעבן.

שײן אין די ערשטע יאָרן פון זײן שרײבן האָט זיך שלום=עליכס גישט
באַנונגט בלוז מיט דעם שרײבן, נאָר ער האָט אָנגעהויבן פילן די אחריות
פאַר דעם ״ידישן וואָרט, פאַר דער ״ידישער קולטור, פאַר דער ״ידישער
מאַסע. אין דער צײט, וואָס די קרײזן פון דער רוסיש=ידישער אינמעלי=
געזיץ, צווישן די העברעיִשע שרײבער אין אפילו צווישן די, וואָס האָבן
שײן יאָ באַשלאָסן, ״אַראַפּצולאָזן זיך״ צו דער ״ידישער שפראַך, האָט גע=
הערשט האַס, הזיק, ביפּול צום מאַמע=לשון, אין אַט דער צײט איז דער
יונגער שלום=עליכס אַרויסגעבראַכן שאַרף קעגן אַט דער פּײנמלעכער און
גלײכגילטיקער באַצױנג און דערקלערט אַ פאַרבימערטן קאַמף די אַלע
אַפענע און באַהאַלבענע שינאים. ער האָט אָפּגעשלאָגן די אָנגריפן, אַלײן
אויפגעשמעלט פּאָזיציעס, אָנגעהויבן גרופירן אַרום זיך די וויכטיקסטע
רוסיש=ידישע, העברעיִשע און, ״זשאַרגאַנישע״ שרײבער פאַר אַן אײג=
הײמלעכער גאַנצער ״ידישער פּאָלקס=לימעראַטור.

עס איז אינמערעסאַנט, ווי אײניקע באַוואַוסטע העברעיִשע און רוסיש=
ידישע שרײבער, וואָס האָבן פאַרעפנטלעכט זאַכן בײ שלום=עליכס׳ן אין
זײנע זאַמליכער, ״די ״ידישע פּאָלקס=ביבליאָמעק״, אין די יאָרן 1888 —
1889, ווי זײ האָבן זיך באַצױנג צו ״ידיש. דער באַרימטער העברעיִשער
דיכטער י. ל. גאַרדאַן, וואָס האָט געגעבן שלום=עליכס׳ן אַ ״ידיש ליד
„אַ ברכה״ פאַר זײן זאַמלבוך און מיט אַ צוויי יאָר פריער האָט ער אפילו
אַרויסגעגעבן אַ לידער=ביכל אין ״ידיש, ״שיחת הולין״, שרײבט אין דער
זעלבער צײט אין אַ בריוו צו שלום=עליכס׳ן: „איר פרענט מײן מײנונג
וועגן דעם זשאַרגאַן? ... וועל איך אײך אָפּן זאָגן, אַז איך האָב תמיד גע=
רעכנט דעם קיום פון דעם דאָזיקן דיאַלעקט אינעם מױל פון אונדזער
פּאָלק פאַר דער סאַמע טרויעריקער דערשיינגונג אין זײן היסטאָריש לעבן.
דאָס איז אַ שאַנד=צײכן פון דעם געטריבענעם גע=וגרנדיק, און איך האָב
עס גערעכנט פאַר אַ חוב פון יעדן געבילדעטן יידן צו באַמיען זיך, אַז ער
זאָל ביסלעכווייז אָפּגעווישט ווערן און פאַרשוונדן פון אונדז. אים קאָן מען
דולדן ווי אַ גוטווענדיק שלעכטס, מיט אים מעג מען זיך באַנוצן ווי מיט
אַ מיטל דורכצופירן די בעסטע אידעען אין אונדזער פינצמערער מאַסע,
נאָר ביזום אײפן גישט באַמיען זיך וועגן זײן באַפעסטיקונג אין זײן אויפ=

בליינג". און ער, י. ל. גארדאן, ווידערט זיך שטארק אויף דעם יונגן שלים=עליכס, „וואָס שרייבט גוט אויף רוסיש אין באַהערשט פראַכטפול העברעיִש, וויאזוי קאָן ער זיך אָפּגעבן צי קיליטעוירן דעם „זשאַרגאָן“.

אַ צווייטער העברעיִשער שרייבער, דער פּאָרשער פון דער ייִדישער ליטעראַטור, אלעזר שולמאַן, וואָס האָט אַליין פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין דער „ייִדישער פּאָלקס=ביבליאָמעק“, „צו דער געשיכטע פון דער זשאַרגאָן=ליטעראַטור“, שרייבט אין דעם זאַמלבוך וועגן ייִדיש אָט=וואָס: „דער זשאַרגאָן איז אין אַנדזערע אויגן נאָר אַ מיטל דאָס פּאָלק צו בילדן, אָבער נישט קיין צוועק פאַר זיך אַליין... מען קאָן האָפּן, ווען די גליקלעכע צייט וועט קומען, אַז מען וועט שוין דעם זשאַרגאָן מיט אַן אמת נישט באַדאַרפן, וועלן מיר זיך געוויס אַלע פרייען מיטן נאַנצן האַרצן“. אין דער ייִדיש=פּאָרשער באַדויערט, וואָס „דאָס איז אָבער נאָר זייער לאַנג צו וואַרטן, אין ווער ווייסט, ווער פון אונדז וועט עס נאָך אַמאָל דער=לעבן?“.

אין 1903, אַ יאָר פאַר זיין טויט, האָט אלעזר שולמאַן שוין געהאַט אַן אַנדער מיינונג וועגן ייִדיש. אין אַ וואָרט צו אַ לעזער אין „הומן“ האָט ער געזאָגט וועגן ייִדיש, אַז ס'איז „ביין פון אונדזער ביין און לייב פון אונדזער לייב“ און אַז „דער גייסט פון אונדזער פּאָלק ווויזט זיך אַרויס אין דער ייִדישער, ווי אין דער העברעיִשער ליטעראַטור“.

אין אַזאַ מין אַטמאָספּער און ביי אַזאַ אַלגעמייַן=אַנגענומענער פייַנג=לעכער באַציונג צו דער ייִדישער שפּראַך און צו איר ליטעראַטור האָט שלים=עליכס אַרויסגעשטעלט פאַר אַלעמען די פּאָדערינג פון אַ ייִדישער ליטעראַטור און געמאַגט רעכט פאַר ייִדיש. און עס איז וויכטיק, ווי אזוי איינער פון די אינטערעסאַנטסטע פּערזענלעכקייַטן אין יענער צייַט, דער העברעיִשער דיכטער, דער סימפּאָטיקער פון דער רעוואָלוציאָנערער באַ=וועגונג אין רוסלאַנד, ד"ר יצחק קאמינער, האָט תּופּס געווען און אָפּגע=שאַצט דעם באַטייַט פון דער גרויסער אַרבעט, וואָס שלום=עליכס האָט אויפגעבאָן דערמיט, וואָס ער האָט אויפגעזאַמלט אַרום זיך אין זייַנע ייִדישע זאַמלביכער די העמליקע באַוויסמע וואָרטזאָגער און וואָרטפירער. אין זיין באַגריס=אַרטיקל, וואָס קומט צום אָנהייב פינעם ערשטן באַנד די „ייִדישע פּאָלקס=ביבליאָמעק“ שרייבט ד"ר י. קאמינער: „איך האָב דער=זען בייַ אייך נישט נאָר אַלע בעסטע זשאַרגאָניסטן, נאָר אויך פיל העב=רעער, פון אונדזערע בעסטע ייִדישע שרייבער אין דעם הייליקן לשון; אויך האָב איך געפינען דאָרט אַזעלכע, וואָס האָבן זיך אויסגעפייַנט מיט

זייערע יידישע ווערק אין דער רוסישער שפראך — הכלל זיי זענען אלע דא, אלע יידישע כוחות, די שענסמע פארטרעטער פון אונדזער ליטעראַטור און אלע רעדן זיי מיט איין לשון, מיט דעם לשון, וואָס דאָס גאַנצע פּאָלק רעדט.

שלום=עליכם האָט גאַנץ באַוווּסמזיניק געמאַן זיין אַרבעט, ער האָט אַליין געשריבן זאַכן, וואָס זענען פון מאָל צו מאָל, פון יאָר צו יאָר אַליד גאַנצער, מייסטערישער און פּולקאַמענער געוואָרן. גלייכצייטיק האָט ער באַקעמפט מיט גרויס ליידנשאַפט די שרײַבער אין רעדאַקטאָרן, וואָס האָבן געבראַכט שאַרפן דער יידישער ליטעראַטור און אונטערגעגראָבן די חשיבות פון דעם יידישן וואָרט. ער דערקלערט אַן אומברחמנותדיקן קאַמף שמו"רן און זיינע ביכער, וואָס האָבן דאָן געוועלטיקט אין דער יידישער וועלט. ער גיט אַרויס אַ ביכל „שמ"רם משפט“, וווּ ער פאַראַוהייילט אַם דעם מין שרײַבן. ער שלאָגט אָפּ די אַלע אַמאַקעס, וואָס ווערן דאָן געמאַכט אין דער העברעיִשער און רוסיש־יידישער פרעסע און אפילו אין דער אינציקער יידישער אויסגאַבע אין רוסלאַנד קעגן דער יידישער שפראַך. ער זוכט פאַרבינדעמע פאַר זיין קאַמף, ער ניצט אויס באַקאַנטשאַפט און גוטפריינדשאַפט, כדי אָפּצושלאָגן די אַלע אָנדרײַפן.

שלום=עליכם ווייזט אַרויס געוואַלדיקע ענערגיע און גרויס באַגייסטע=דינג אין זיין ליטעראַרישער און אַרויסגעבערישער אַרבעט. כמעט איינער אַליין, אַרומגערינגלט מיט פיינט, מיט ער זיין אַרבעט, וואָס ברענגט ווונדערלעכע רעזולטאַטן. ער גיט אַרויס אויף זיין אייגענעם חשבון „די יידישע פּאָלקס־ביבליאָמעק“, צאָלט גרויסע, פאַר יענער צײַט כמעט לעגענדאַרע האַנגאַראַרן. ער פאַרעפנטלעכט אין די ערשטע צוויי בענד זיינע אמת=יידישע ראַמאַנען „סמעמפּעניו“ אין „יאָסעלע סאָלאָווי“, ער שרײַבט רעצענזיעס, קריטישע אָפּהאַנדלונגען וועגן ווערק, ער פאַרעפנטלעכט אַ ביכל ליאָגראַפיע פון יידישע ביכער, ברענגט אַן אייגענע אַרבעט „וועגן זשאַר=גאַן־אויסלייג“ — הכלל ער לייגט פינדאַמענטן פאַר דעם ווייטערדיקן וווקס און אויפבויע פון דער יידישער ליטעראַטור.

מיט זיינע צוויי זאַמלביכער „די יידישע פּאָלקס־ביבליאָמעק“ האָט שלום=עליכם אָנגעהויבן אַ נייע תקופה אין דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור אין קולטור. ער האָט מאָביליזירט די וויכטיקסטע דעמלטיקע יידישע, העברעיִשע און רוסיש־יידישע שרײַבער און געלייגט דעם פינדאַט מענטש פאַרן ווייטערדיקן בויען און שאַפן.

אין זיין „ביבליאָמעק“ האָט צווישן אַנדערע דעביזירט יצחק לייבוש פּרין, וווּ ער האָט פאַרעפּנלעכט זיין באַלאַדע „מאָניש“.

און נישט בלויז אַ פּונדאַמענט האָט ער געלייגט פאַר דער יידישער ליטעראַטור. שלום־עליכם מיט זיינע ווערק איז געוואָרן איינער פון די וויכטיקע זילן, אויף וועלכע עס איז מיט דער צייט אויפגעבויט געוואָרן דער גרויסארטיקער יידישער ליטעראַטור־בנין.

אויב פון געצייכלע, צעמייכלע שרייבער אין „זשאַרגאָן“ איז געוואָרן אַ גרויסע און שמאַדקע יידישע ליטעראַטור — האָט אין דעם גאָר אַ גרויסן חלק שלום־עליכם, וואָס האָט זיך פון זיינע ערשמע ליטעראַרישע שריט געשמעלט אין דינסט פון דער יידישער מאַסן־ליטעראַטור און דערהויבן זי דורך זיינע ווערק צו אַ נאַציאָנאַלער יידישער ליטעראַטור.

די עלטערע קיעווער שרײַבער — די מיטצייטלעך פון שלום-עליכם

1.

עב זענען באקאנט אין דער יידישער ליטעראַטור־פּאַרשונג ווערן — אַפּהאַנדלונגען און ביכער — וועגן די יידישע און העברעיִשע שרײַבער פון ווילנע, וואַרשע, אָדעס, — די אַמאָליקע יידישע קולטור־ און ליטעראַטור־צענטערן. פיל ווייניקער אינטערעס איז געשענקט געוואָרן צו די עלטער־רע יידישע אין העברעיִשע (אַמאָל איז נישט געווען קיין אינטערשיד צווישן זיי) שרײַבער און משבּלטים פון קיעוו. אמת, קיעוו האָט זיך נישט געקאָנט פאַרגלייבן מיט ווילנע, וואַרשע, אָדעס און מיט זייער ראָל אינעם קולטור־ליטעראַרישן לעבן פון יענע יאָרן, אָבער דאָך האָט אין קיעוו געלעבט אַ גרעסערע צאָל יידישע און העברעיִשע שרײַבער, וועלכע האָבן זיך באַטײליקט אין די אַמאָליקע אויסגאַבעס און געלאָזט הערן זייערע שטימען ביי פאַרשידענע העפטיקע געזעלשאַפּטלעך־ליטעראַרישע קאָמפּן אין יענע יאָרן. קיעוו האָט אַמאָל געשטמט פאַר אַ „גוואַישער“ שטאַט, זי האָט זיך געפיגען אויסערן „תּחום“ און ממילא נישט געקאָנט פירן קיין אָפּגענעם יידישן קולטור־השכלה־דיקן לעבן, ווי אַנדערע יידישע שטעט. אָבער דאָס אַמאָליקע וואָרמ „בי מקיוב תּצא תּורה“ (פון קיעוו וועט אַרויסקומען תּורה) איז מסתּמא נישט געווען בלויז אַן איראָנישער זאָג און ס'האָט זיך מסתּמא אויף עפעס געשטיצט. און סוף־בל־סוף באַגעגענען מיר דאָס וואָרמ „הכּמי־קיעוו“, ווי ס'זענען באקאנט געווען אין דער קולטור־געשיכט־טע די ווערמער „הכּמי־ווילנע“, „הכּמי־וואַרשע“ אין „הכּמי־אָדעס“. און דער אויסדרוק „הכּמי־קיעוו“ שטאַמט דאָך פון שלום־עליכם'ן גופא, וועלכער איז געווען אין זיינע שאַפּערישע, רייפּע יאָרן אַ דורכום קיעווער. די קיעווער יידישע, העברעיִשע אין רוסיש־יידישע שרײַבער האָבן

אויך פארעפנטלעכט ספרים, ביכער און מאמרים אין דער אמאליקער יודישער ליטעראַטישער וועלט. אָט די עלטערע קיעווער שרייבער-משכילים האָבן אויך פאַרנומען א חשוב אָרט אינעם לעבן אין שאַפן פון שלום-עליכם, זיי האָבן אויף אים געווירקט, אין זיי זענען געווען באַווירקט פון אים. עם זענען געווען ביי ש"ע און די קיעווער שרייבער, באַזונדערס אין די ערשטע יאָרן פון ש"עס קומען קיין קיעוו, געמיינזאַמע אינטערעסן, בשותפותדיקע געזעלשאַפּטלעכע טעטיקייטן, ער האָט אָפּט געקליבן נחת פון זיי, ווי אויך, נישט זעלמן, געהאַט עגמת-נפש און זאָרגן.

אין זיין אויטאָביאָגראַפישן בוך „פונעם יאָריד“, ווי ש"ע האָט באַ-מיינט זיך אויפצולעבן דאָס אַלין, וואָס ער האָט אַדורכגעמאַכט, אין זיינע „לעבנס-באַשרייבונגען“ האָט ער, ווי באַוווּסט, געהאַט ברעח אַרויסצוברענגן גען די מענטשן, מיט וועלכע ער האָט זיך געמראָפּן און, ווי ער זאָגט אַליין, „די פאַרשויען, וואָס ער האָט ווען באַגעגנט אויף דעם גרויסן יאָריד“.

ווי מיר זעען, באַזונדערס פון דעם לעצטן טייל, האָט ער זיך פאַר-נומען גאָר ברייט.

אינעם קאָפיאל 4 (דריטער טייל „פונעם יאָריד“), ווי ער דערציילט זענען בנימינזאנען דעם משורר, גיט ש"ע צו: „אין אַ צייט אַרום האָט זיך דער נאָמען בנימינזאָן געלאָזט הערן אין דער גרויסער „מלחמה“, וואָס ס'איז אויסגעבראַכן צווישן די „חכמי קיעוו“, מיט וועלכע מיר וועלן זיך גאָר באַגעגענען אין די ווייטערדיקע קאָפּילען...“ און ש"ע זאָגט: „זיין נאָמען האָט זיך געלאָזט הערן אינעם מיט די געמען פון משה אהרן שאַצקעס, יצחק יעקב ווייסבערג, דובזשעוויטש, דאַרעווסקי...“ (ז. 138).

---

* אברהם דוב דובזשעוויטש (1843—1899) — אין די יונגע יאָרן גע-שריבן העברעישע שירים און דערנאָך פאַרעפנטלעכט אייניקע העברעישע ביכער. געלעבט לאַנגע יאָרן אין קיעוו, געווען לערער פון העברעיש ביי די בראַדסקים אין הויז. אין 1893 געקומען קיין אַמעריקע, ווי געהאַט אַ שווער לעבן, זיך באַ-טייליקט אין העברעישע צייטשריפטן פון איראָפּע און אַמעריקע, געווען אין אַמעריקע לערער אין דער מאַנטיוואַרע-תלמוד-תורה.

** ישראל דאַרעווסקי, העברעישער לערער, געשריבן אין „המליץ“, אַרויס-געגעבן, צווישן אַנדערן, אַ בוך וועגן די יידן אין פאַרצייטיקן קיעוו. באַמיט זיך צו דערווייזן, אַז קיעוו איז געווען אַמאָל אַ קאַלאָניע פון די כּוּרַישע אַדער קרימער יידן. ק י ע ו האָט געזאָלט, לויט י. דאַרעווסקי שטאַמען פון

שלימים עליכם מאַלט לעבעדיק אין פרעפלעד די געפילן-שטימונגען פון אַ יודישן יוגנטמאַן (אָדער בחורל, ווי ש"ע רופט אים), וואָס „די גרויסע שפּאַט“ ציט אים צו זיך, און איז פאַר אים אַ מאַנגעמישע קראַפט“. ס'איז „די באַרימטע הייליקע שפּאַט קיעוו“... „עס האָט אים געצויגן אין דער גרויסער שפּאַט אַרײַן, ווי עס ציב אַ קינד צו דער שײַן פון דער לבנה אין אַ גרויסער שפּאַט זענען פאַראַן גרויסע מענטשן... דאָס זענען די גרויסע משכילים, באַרימטע שרײַבער אין פון גאָט געבענטשמע פּאַעסן, וואָס זייערע געמען האָבן אַזוי שײַן געקלונגען אין די אויערן פון די יוגענטישע מיטכילימלעך...“ (ז' 228).

מיט אַ פאַר זימלעך ווייטער גיט שוין איבער ש"ע, ווי דער „העלד“ (דאָס מיינט — ער גופא!) איז געקומען קיין קיעוו און „אויף מאַרגן. איגדערפרי האָט ער זיך געלאָזט דערקענען צו די גרויסע ליכטיקע שמערן, וואָס שײַנען אַראָפּ צו אונדז פון זייער הימל-הויך. דאָס הייסט, צו אינדזען רע באַרימטע גרויסע לײַט, צו אונדזערע משכילים אין פּאַעסן, צווישן וועלכע ער האָט געוויסט אין קיעוו דערוויילע גאָר אײַנעם. דאָס איז געווען דער העברעישער דיכטער, וואָס איז באַרימט אונטערן נאָמען „הלל“... (ז' 231). ש"ע דערציילט דערביי אַ גאַנצע געשיכטע... לסוף שילדערט ש"ע, ווי דער „העלד“, פּרעט אַריבער די שוועל מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ און מיט אַ פאַרצאָפּלטער גשמח“ אין דערל אַרײַן, וווּ ער פּרעפט „דעם באַרימטן דיכטער אין אַ פּאַעמישער פּאַזע, צונויפגעלייגט די הענט אויף פּן האַרצן, ווי אַלעקסאַנדער פּוישקין, אָדער, לכל-הפחות, ווי מיכה יוסף לעבענזאָהן“. „דער דיכטער — שרײַבט ש"ע אין עמלעכע דרייסיק יאָר שפּעטער, מיט איראָניע, — איז געווען, ווייזט אויס, אין זייער אַ הויכער פּאַעמישער שטימונג. וואָרום ער האָט אַרומגעשפּאַנט הין און צוריק איבערן דערל (ביי בראַדסקין אין קאַנטאָר, וווּ ער האָט געאַרבעט — ג. מ.) מיט די צונויפגעלייגטע הענט אויפן האַרצן און האָט אויף זײַן יוגנט פאַרערער כמעט אַרנישט געקוקט און קוים-קוים געענטפערט אויפן גוט-

---

צו י ו ן. כאַרעוואַיאַ גאַס — פון וואָרט תורב אאוו. דער באַוויסטער פּובלי-ציסט דוד זאַסלאַווסקי, וואָס זײַן פּאַטער יוסף איז געווען אַ פּרוינד פון ש"ע, אלווער שולמאַן א.א.מ.ד., איז געווען עטלעכע יאָר אַ תלמיד, געלערנט העברעיש ביי י. דאַרעווסקין. ד. זאַסלאַווסקי האָט קײַן סך העברעיש זיך נישט אויסגעלערנט ביי זײַן רבין, אָבער אַן אינטערעס פאַר רוסיש-יודישער ליטעראַטור און געשיכטע האָט ער פון אים זיכער איבערגענומען.

מארגן מער נישט ווי מיט א ביזן קוק פון זיינע קאסאקע אינגן"....
(ז' 234).

און אפמאָלנדיק אים אזוי נאָנין טרעבלער, זאָגט ווייטער ש"ע:
".... אין עמלעכע יאָר אַרום, אַז דער נאַיווער פאַרערער איז אַליין געוואָרן.
אַ שרײַבער, און נישט נאָר אַ שרײַבער — ער איז נאָר געוואָרן אַ רעדאַקטאָר.
מאָר פֿון אַ יאָרבוך [„די יודישע פּאָלקס־ביבליאָמעק“ — אין 1888 —
ג. מ.], און דער פּאָעט יחל"ל האָט אים געבראַכט אַ פעליעטאָן, האָט אים
דער אַמאָליקער פאַרערער, און דער איצטיקער רעדאַקטאָר שלום־עליכם,
דערמאָנט זייער ערשטע באַגעגעניש און איבערגעגעבן די אויבנאָשריבענע
נע סצענעס, האָט זיך דער דיכטער געהאַלטן בײַ די זיינן פאַר געלעכט־
מער" (ז' 235).

גלייך נאָך דעם פירט ש"ע אַרויס אין זײַן „פּונעם יארײד“ (אינעם
קאפ. 18) מיט גרויס מײַסערשאַפט נאָך צוויי קיעווער משבּוּלים: דעם
קיעווער ראַבינער (געמײנט צוקערמאַן — ג. מ.) און דעם „אומשאַנדי
יעוורעי" ביים גענעראַל־גובערנאַמאָר — הערמאַן מאַרקאָוויטש באַראָן.
מ'האַט באַדאַרפֿט די אַלע אַרויסגעבראַכטע געשטאַלטן פּערזענלעך
קענען (אין איד האָב זיי גוט געקענט אין אין מײַנע זינגע יאָרן מיט זיי
זיך געבראַפֿן אין קיעווער), צו וויסן, ווי קונציק, ווי שאַרף אין ווי אמתדיק
זיי זענען אַרויס פון ש"עס געבענמיטער און מײַסערישער פּעדער. ש"ע
מוט זיך אַ זאָגן: „דער באַזוכער באַטראַכט דעם קיעווער ראַבינער און
פאַרגלייבט אים מיט די ראַבינערס פון די קליינע שמעמלעך, וואָס ער
האַט געקענט... דער איז אַ רײַז. און אַ שיינער מענטש. איין חסרון נאָר,
וואָס ער איז אַ געלער און אַ ביסל אַ שווערער פאַרשוין. רעדט פאַמע־
לעך, מוט יעדע זאָך פאַוואָליע, דענקט פאַוואָליע, כמעט אָן גערוון. אַזעלכע
מענטשן לעבן הינדערט יאָר. זיי כאַפֿן זיך נישט שמאַרבן — זיי האָבן
צײַט".... (ז' 241).

מיט חזק און איראָניע רעדט ש"ע וועגן באַראָצן. הורד די עמלעכע
קורצע אמתדיקע שטריכן וואַקסט אויס פאַר אונדז הערמאַן מאַרקאָוויטש
באַראָן, אָב דער „משודאַק“ (מאָדנער מענטש) מיט אַלע פיטשעווקעס:
„אין אַ פּאָר מינוט אַרום פליט אַרײַן אַ ייד מיט שימערע באַקנבאַרדן און
מיט זייער אַ גידעדיקער ראַיה, און איז עפעס מאָדנע צעטראַגן. נישט
שוין־זשע אין אָב דער ייד אַז „אומשאַנדי יעוורעי" ביים גענעראַל־גובערנאַר־
נאַמאָר? ער זאָל נישט גיין אויסגענאָלט אַ שטיק באָרד אַקוראַט אינמיטן,
וואָלט ער געקאָנט שווערן, אַז ער איז אַ מלמד, אַ גמרא מלמד..." ש"ע

מאָלט אים ווייטער און דערציילט אַ באַקאַנטן אַנעקדאָט וועגן באַראַצעם צעטראַנגקייט...

די אַלע דריי, וואָס ווערן אַזוי מייסטעריש אַרויסגעבראַכט דורך שלום=עליכם'ן, האָבן געלעבט פיל יאָרן, אויך נאָך ש"עס פאַרלאָזן קיעו, און זיי האָבן, יעדער איינער אויף זיין אופן און שמויגער, פאַרגעזעצט זייער לעבן אין דער שטאָט, וואָס האָט מיט דער צייט זיך שטאַרק גע=ענדערט, און נאָך אַנדערע מענטשן און קרייזן, פערזענלעכקייטן און ריכ=טונגען האָבן פאַרגומען אַנגעזעענע ערטער אינעם יידישן קולטור=געזעל=שאַפּטלעכן און ליטעראַרישן לעבן אין קיעו.

די ווייטערדיקע שלום=עליכם=שילדערונגען, פון וועלכע עס האָט באַ=דערפֿט אַרויסוואַקסן אַ „גרויסאַרטיקער בנין“, אַ קאַלאַסאַל בוך, וואָס האָט אפשר געקאָנט דערגרייכן ביז צען בענדער, זענען „איבערגעריבן אין רעכטן מיטן“ (ווי י. ד. בערקאָוויטש באַמערקט אינעם נישט=פאַרעג=דיקטן קאַפיטל 21 „די וויבאַרעס“) און זענען שוין, צום גרויסן צער און פאַדרום, נישט געקומען. ס'איז נישט באַשערט געווען, אַז די קיעווער יידישע שרייבער=משכילים, די „חכמי קיעו“, זאָלן פאַראַייביקט ווערן דורך ש"עס ווונדערלעכע שילדערונגען...

זייער מעגלעך, אַז צווישן די „נישט באַארבעטע אויטאָביאָגראַפֿי=שע מאַטעריאַלן און רשימות“, וואָס זענען פאַרבליבן נאָך ש"ע, זענען אפשר דאָ אַנגעוואַרפענע שמריבן וועגן אייניקע שרייבער=משכילים, וואָס האָבן געלעבט אַרום ש"ע.

ס'איז די אויפגאַבע פון י. ד. בערקאָוויטש, ער זאָל פאַרעפנטלעכן די פאַרבליבענע מאַטעריאַלן, וואָס קאָנען וואַרפֿן אַ ליכט אויף ש"עס שרייבער=רישער סביבה אין קיעו, וווּ ער האָט פאַרבראַכט פיל שאַפּערישע יאָרן.

2

י. ד. בערקאָוויטש אין זיין לענגערער אָפּהאַנדלונג „מיט דער משפּחה פון שריפטשמעלער“ („שלום=עליכם=בוך“, ניו-יאָרק, ז"ז 155—189), שמעלט זיך אָפּ בקיצור אויף דער קיעווער גרופּע שרייבער — „די אַזוי גערופּענע „חכמי קיעו“, און ער באַמערקט דערביי, אַז „ישנע גרופּע האָט נאָגן ווייניק גערעדט שלום=עליכם'ן צום האַרצין“. מיר מיינען, אַז ס'איז נישט אינגאַנצן ריכטיק. י. ד. בערקאָוויטש מאַכט דערנאָך אַלליין אייניקע אויסנאַמען, צו וועלכע ש"ע האָט זיך באַצויגן בעסער. און זיין געבראַכטן צעטל קאָן מען שטאַרק פאַרגרעסערן, ווי מיר וועלן עס שפּעטער זאָן.

י. ד. בערקאוויטש זאגט וועגן די דאזיקע קיעווער שרייבער: „דאָס זענען געווען על-פי רוב „ליטוואַקעס“ — העברעישע לערער, בעלי-דקדוק, ספעציאַליסטן אויף „הכמת ישראל“, וואָס האָבן צווישן זיך געפירט אַ מאַפּלמע מלחמה: „לשם שמים“ און „לשם בראַדסקי“ — דאָס הייסט, אהיין וואָס זיי האָבן אָפּט זיך נישט געקאָנט אייניקן אין ליטעראַרישע פּראָגן, האָבן זיי געפירט צווישן זיך אַ קאָנקורענץ איבער דער לערער-שטעלע ביי דער קיעווער מיליאָנערן-משפּחה פון די בראַדסקים... אָבער די בראַדסקי-משפּחה איז נישט געווען די איינציקע פאַרמעגלעכע פאַמיליע אין קיעוו, וואָס האָט געקאָנט צושטעלן פּרנסה ייִדישע לערער.

„שלום-עליכם — שרייבט ווייטער י. ד. בערקאוויטש — זוי אַ געזעלעשאַפּטלעכער מענשיש און אַן אָנגעזעענע פּערזענלעכקייט אין קיעוו, פּלעגט זיך מיט זיי אָפּט באַגעגענען, צוליב ספּאָרט, פאַרמעסטן זיך מיט זיי אַמאָל אויפן העברעישן געביט, נאָך קיין שטאַרקע ליבשאַפט האָט ער צו זיי נישט געפילט... אין די שפּעטערדיקע יאָרן פּלעגט ש״ע דערמאָנען צום גומן נאָך איינעם פון זיי — משה אהרן שאַצקעס, דעם מחבר פונעם „המפתח“ און פונעם „ייִדישן ערב פּסח“, וועלכער האָט זיך אויסגעצויכנט אי מיט זיין העברעישער געלערנטקייט, אי מיט זיין הריפותדיקן הומאָר.“ ווייטער דערמאָנט י. ד. בערקאוויטש אלעזר שולמאַנען, „דעם באַ-וויסטן העברעישן שרופּשטעלער און היסטאָריקער פון דער ייִדישער ליטעראַטור“, יצחק יעקב ווייסבערג און מ. מ. וואַרשאַוסקין, וואָס „ש״ע האָט אין אים אַנטפּלעקט דעם ייִדישן פּאָלקס-דיכטער און אַרויסגעפירט „אים אויף דער ייִדישער וועלט“... י. ד. בערקאוויטש צימירט אַ בריוו, וואָס ש״ע האָט געשריבן צו י. ה. ראַוויצקי, ווען ער האָט אים געשיקט (סוף 1898) מ. וואַרשאַוויסקים ערשמע לידער פאַרן „יוד“: „...די חכמי קיעוו, ימח שׂמם, האָבן שוין לאַנג אויף מיר מוציא לעז געווען, אַז איר בין אַזאַ מין מחבר, וואָס פאַרגין קיינעם נישט, עיני צרה בשל אחרים [איר פאַרגין נישט אַן אַנדערן], אַז ס'איז נאָך אַני ואפּסי עוד [איר בין איינער און ווייטער קיינער], וכו', וכו', וכו'. איר וויל זיי באַוווּזן, אַז אַ רוח אין זייער פּאָטער און מיטער אַרײַן“ (ז"ו 185—187).

אָבער לאַמיר אויפן סמך פון אָט-די פּאַר שלום-עליכם-שורות נישט אַרויסבראַנגן קיין האַרבן פּסק-דין (אורמײַל) אויף אַלע ייִדישע קיעווער שרייבער-משכילים, וואָס אַ צאָל פון זיי האָט זיכער געהאַט וויכטיקע פאַר-דינסטן, יעדער איינער אויף זיין געביט און אין זיין קרייז. אין די שרײַ-

בער, העברעישע און העברעיש-יידישע, האָבן אויך געפירט אַ קולטור-געזעלשאַפּטלעך און ליטעראַרישן לעבן לויט די באַגריפן און פאַרנעם פון יענער צײַט. זיך באַטייליקט אין דער דעמאָליקער פּרעסע אין געווען אַקטיווע מענטשן.

אַן אינטערעסאַנטן גרום וועגן דער יידישער שרײַבער-משפּחה אין קיעוו האָבן מיר אין דעם אַרטיקל, וואָס א. גורשמיין, דער באַוווּסטער סאָוועטיש-יידישער קריטיקער, האָט פאַרעפּנטלעכט וועגן דעם באַקאַנטן יידישן שרײַבער ישעיה גיסן גאַלדבערג יכנה"ז). * א. גורשמיין ברענגט אויסצוגן (ליידער, בלויז אויסצוגן) פון „א גרויסן אויבאַביאָגראַפֿישן בריוו“, וואָס יכנה"ז האָט „אױס אַמאָל צוגעשיקט“, וווּ ער „גױט אַ ביז גאָר משעקאַווע בילד פון דעם קיעווער שרײַבערישן לעבנס-שײַנער סוף 80-ער יאָרן. ער, יכנה"ז, האָט דעמלט געוויינט אין קיעוו, וווּ עס איז צו יענער צײַט געווען אַ היפּשע גרופּע יידישע און יידיש העברעישע שרײַבער. אין זײַער שפּיץ איז געשטאַנען שלום-עליכם, דער דעמאָליקער קיעווער גביר און מעצענאַט...“, דעמלט איז געווען שלום-עליכם — שרײַבט יכנה"ז צו א. גורשמיין — זײַער „במעלה העליונה“ (אויף דער העכסטער שטאַפּע), גערעכנט זיך פון די קיעווער גבירים, געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אויף דער ביהושע, אַרײַן צו אים איז מען ווי אין אַ קײווערלעכן פּאַלאַץ“.

„אויף אײַן גראַד מיט ש"ע — שרײַבט א. גורשמיין — איז געשטאַפּט גען דער געלערנטער אלעזר שולמאַן — אײנער פון די פּיאָנערן אויפן גע-בוט פון דער יידישער ליטעראַטור-געשיכטע, און דערצו איז שולמאַן גע-ווען „דאָך דער צווייטער בראַדסקי“... אײניגעם מיט שלום-עליכם און שולמאַנען איז אויך געווען דער העברעישער משורר יהל"ל, דער אַמאָל-ליקער סאָציאַליסט און שפּעטער אַ מקורב צו די בראַדסקים. דאָס זענען געווען די קאַרפּן-קעפּ צווישן די דעמאָליקע יידישע שרײַבער אין קיעוו, די חשיבסטע אין פאַרנעמסטע צווישן זײַ... גאָר אַנדערש האָט אויסגעווען די שרײַבערישע „באַליאַסמערע“, צו וועלכער עס האָבן אָנגעהערט די ישרײַ-

---

* יכנה"ז (ישעיה גיסן הכהן גאַלדבערג), געבוירן אין 1958, געשטאַרבן אין 1927. זײַנט 1878 גענומען שרײַבן העברעיש און יידיש. געווען אַ בעל-מגיה פון ספר-תורות. אַ צײַט געלעבט אין קיעוו, וווּ זיך באַפּרײַנדעט מיט ש"ע, פאַרעפּנטלעכט אין „יידישער פּאָלקס-ביבליאָטעק“, ב. 1, זײַט „בריוו פון ליטע קײן אמעריקע“. אין 1891 צוריקגעקומען אין ליטע, געוויינט אין מינסק, וווּ געשריבן עטלעכע הונדערט דערציילונגען אין יידיש און העברעיש, וואָס זענען געדרוקט געווען אין כמעט אלע יידישע און העברעישע צײַטונגען פון זײַן צײַט.

בער, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין וואָג אין דער געזעלשאַפֿט. דאָ איז דער „ראש הקהל“ געווען משה אהרן שאַצקעכ — דער מחבר פון דעם באַרימטן „ידישן פאר פסח“. אָן אַרײַנגייער בײַ אים אין זײַן גאַסע פריינדלעכער שמוּב זענען געווען אונדזער יכנה"ז אין אַ רײ, אצינד גאָר ווייניק-באַקאַנטע אָדער לחלוטין פאַרגעסענע מחברים און האַלבע מחברים, ווי י. י. ווייסבערג, בנימינזאָן, דאַרעווסקי א. אַנד. אײַניקע פון די דאָזיקע נעמען וועב דער לעזער נישט געפינען אין קיין לעקסיקאָן! שאַצקעס האָט אין זיך געהאַט — דערציילט יכנה"ז — אַ מאַדנע קראַפֿט צו רעדן וויציק אין אַרױסרוּפן געלעכטער, פונקט ווי לײעגענדיק זײַן „פאַר פסח“... ער, שאַצקעס, ויצט אויבן אָן און רויבערט זײַן קלײן לײלקעלע מאַכאַרקע, פון מױל שיפן זיך פערל, אַלע ויצו, הערן און קוועלן...“ אזוי תּמױמותדיק האָט גערױלט דאָס לעבן פונעם קיעווער העמאַקראַטישן „סאַלאָן“, און די אָנגעזעענסטע שרײַבער זענען דאָ געווען גאָר זעלטענע געסט („זעלבן ווען זײ פלעגן אַמאָל אַרײַן אויך צו שאַצקעסן“)...“ („ידישע קולמיר“, 1951, ב' 2. ז' 52).

אָן אינטערעסאַנטן פרוּזן אַרױסצוברענגען די שלום-עליכס-סביבה אין אַ בעלעטריסטישער פאַרם האָט געמאַכט דער באַקאַנטער ייִדיש-סאַטווע-מישער שרײַבער אין ליטעראַטור-פאַרשער אורי פינקעל. אין מינסקער צײַטשריפט „שטערן“ (מערץ-אַפריל 1939) האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ קאַ-פּיבל „צווישן די קיעווער ייִדישע שרײַבער“ (פון זײַן בוך „שלום-עליכס“), וווּ ער שילדערט אָן אָונט בײַ שלום-עליכס'ן אין הויז, אױף מאַלאַ-וואַסיל-קאַווסקע-גאַס 26 אין קיעוו, וווּ עס האָט „זיך צוגױפגעזאַמלט אַ גרופע קיעווער ייִדישע שרײַבער. אינגאַנצן זענען געקומען הײַנט צום שלום-עליכס'ן אַ פינף-זעקס מענטשן, כמעט אַלע זענען געווען אין די עלטערע יאָרן אין אפילו אין מיפן עלטער“. דאָס איז געווען סוף אייגנטום 1886, ש"ע איז דאָן אַלט געווען 27 יאָר.

עס זענען בײַגעווען מ. א. שאַצקעס יצחק יעקב ווייסבערג, ישעיה גיסן גאָלדבערג (יכנה"ז), יהל"ל. „עס האָט אויך געזאָלט קומען צו דער פאַרזאַמלונג מיכל גאַרדאָן,* ער איז אָבער געווען אזוי שוואַך, אַז ער האָט נישט געקאַנט אויפשטיין פון זײַן בעט אין מושב זקנים...“

* מיכל גאַרדאָן (1823—1890), דער באַוווסטער ייִדישער דיכטער, געבוירן און אויפגעוואַקסן אין ווילנע, דער שוואַגער פון י. ל. גאַרדאָן, יל"ל. געווען אַ נאַענטער פריינד פונעם העברעישן דיכטער אד"ס הכהן לעבענזאָן און זײַן זון

אורי פינקעל מאַלט יעדן איינעם פון די שרייבער, זייער אויסזען, זייער איפן פון רעדן, און אויך שלים עליכם'ן וואָס, „שפּאַנט אַרום איבערן צימער“... „ער האָט זיך אַלין געסטאַרעט, די געסט זאָלן זיך פילן וואָס היימישער, אויפגעכאַפט יעדן איינציקנס באַוועגונג, צונעהערט זיך צו די רייד פון יעדן איינעם“... „עפעס איז היינט דער לוסטיקער ש״ע געווען ערנסט און גערעדט מיט מער ברען ווי אַלעמאַל...“ „אין דעם דאָזיקן אָונט איז געלייגט געוואָרן דער ערשמער פונדאַמענט פאַר ש״עס זאַמל-ביכער, די „ידישע פּאָלקס-ביבליאָמעק...“ (ז״ו 43—46).

3.

אַז שלום עליכם האָט זיך אָפּט געפילט גאָר היימיש אין לעבעדיק צווישן די פאַרשידענע קיעווער משכילים-שרייבער, זעען מיר פון אַ בריוול אין פּערזן, וואָס ער האָט געשריבן צו יצחק ראָזעט, דעם אייגנטימער פון דער קליינער דרוקעריי אויף באַלשאַיאַ וואַסילקאָווסקא, אַרום ש״עס הויז. יצחק ראָזעט, אַ הויכער, פעסט-געבויםער מאַן, אייגער פון די הוכבי-שפת-עבר אין קיעוו, האָט פון צייט צו צייט פאַרעפנטלעכט העברעישע שירים, אין אין זיין אייגענער דרוקעריי אויך אָפגעדרוקט אַ ביכל העברעישע שיר-רים. ערב הנוכה תרס״ה, איז ש״ע געווען קראַנק, האָט ער געשיקט אַ ידיש-בריוול אין פּערזן, וווּ מיר האָבן אַזעלכע שפילעוודיקע שירות:

„איך בין קראַנק, איך זיך אין שטוב,
בין נישט געשטאַרבן און ליג אין גרוב.

ש״ע סמראַשעט זיין פריינד: „מאַמער שמאַרב איך אַוועק, און גע-
זעגן זיך אָפּ מיט דער זינדיקער וועלט, וואָס וועט זיין מיטן יידישן זשאַר-
גאַן? ווער וועט שרייבן אַ פריילעכן פעליעכאַן?...“

מיכה יוסף. אַ קראַנקער אויף אַ קרעכס (קענסער), איז ער געבראכט געוואָרן אין 1888 קיין קיעוו, וווּ געשטאַרבן אין קיעווער ידישו שפיטאַל, הינטער 1890, אין עלטער פון 67 יאָר. אין ש״עס „ייד. פּאָלקס-ביבליאָמעק“, כ. 2, איז געדרוקט געוואָרן זיין ליד „שיר לבר מצוה“. וועגן מיכל גאַרדאַן, זיינע שירים און זיינע ביכער, איז פיל געשריבן געוואָרן.

אין ש"ע פארענדיקט זיין וויציק ברויול:

„נאך איידער איך פארלאז די זינדקע וועלט,
קומט צו גיין, וועלן מיר ריידן ניט פון געלט,
נאר גלאט אזוי, ווי געוויינלעך גוטע ברידער,
און בררר הליכה פון ווארשאַווסקיס לידער,
א ביסל ליטעראטור, א ביסל זייטיקע זאכן,
א ביסל ערנסט, א ביסל וועלן מיר לאבן,
ביקור-חולים איז א גרויסע זאך,
און גוטע ברידער איז נישטאָ קיין סך!...“

(„ידישע קולטור“, 1951, נ' 5, ז' 18).

אין דעם הערמאָנטן אַרטיקל „מיט דער מיטפּהה פון שרייבטשמע-
לער“ שרייבט י. ד. בערקאָוויטש, אז „אין ש"ע-אַרכיוו געפינט זיך אַ היפּיש-
ביסל ברויול, געשריבן צו אים... פון אַזעלכע שרייבער ווי א. ב. גאַמלאַכער,
קלמן שולמאַן, י. ל. גאַרדאַן, מ. ל. ליליענבלום, א. ש. פרידבערג, א. ל. צע-
דערבוים, א. צוקערמאַן, יהל"ל, י. י. ווייסבערג, מ. א. שאַצקעס, מיכל-
גאַרדאַן, א. גאַלדפּאַדען, עליקום צונזער, ש. פּרוג, מ. י. בערדיטשעווסקי
און פיל צענדליקער אַנדערע“ (ז' 188). עס איז אַ גרויסער שאַך און
אויך אַן עוולח, וואָס ביז איצט זענען די וויכטיקסטע ברויול פון די דער-
מאַנטע שרייבער נישט פאַרעפּנטלעכט געוואָרן. זיי וואָלטן געוואָרפּן
אַ ליכט אויף דער שרייבערישער סביבה און בכלל אויף יענער צייט, וואָס
האַט אַרויסגערוקט אַזויפיל וויכטיקע שרייבער.

מיר האָבן אַ לענגערן ברויול, וואָס ש"ע האָט געשיקט צו י. י. ווייס-
בערג, כ"ה כסליו, תרס"א, צו זיין 60-טן געבוירנטאָג, וווּ מיר זעען, ווי
באַפּרייגדעט ש"ע איז געווען מיט דעם משכיל-שרייבער, וועלכער איז גע-
ווען אויף אַן 18 יאָר עלטער פון אים, און ווי גוט-ברודעריש איז געווען
ש"עס באַציונג צו אים. און ווי אַלעמאַל, ווען ש"ע האָט זיך צוגעזעצט
עפעס אַנצושרייבן, האָט געפּלאַסן פון זיין געבענמיטער פּעדע פּאַלקס-
חכמה און באַהאַרצטע רייד. און ס'האַבן זיך געפּלאַכטן מרעפלעכע שורות,
גוטמוטיקע אויסדרוקן און פען-שמיפּערייען פון גוטן שלים-עליכס'שן מין
און כאַראַקטער.

דאָס ברויול הייבט זיך אָן אַזוי: „שלום לידידי מידידי הראשונים
בקיוב יצחק יעקב ווייסבערג נ"י, אור ליום כ' אאוו. און עס ענדיקט

זיך: „אזוי וויגמשט אייך און בעגמשט אייך אייער אמתער, אמתער גומער פריינד פון אַמאָל אין פון היינט — שלום עליכם“.

און עס קומט אַזאַ לידל:

„די מעשה דערפון איז אזוי:
ביי אייך איז דאָך היינט יוביליי,
וויילט זיך מיר אַ ביסל רעדן,
אַ ביסל, נישט קיין סך,
אין דער יידישער שפראך
פאַר אַבראַמאָוויטש דעם זיידן.
דען אימלעכער שרייבט אזוי, ווי ער קאָן,
פאַרוואָס זאָל מען נישט שרייבן קיין יידיש זשאַנגאַן?
ובפרט נאָך איר, אַ יידישער שרייבער,
וואָס שרייבט כל ימיו פאַר יידישע ווייבער?“

ש״ע גיט צו, אַז „די אַלע ברכות, וואָס אין די גאַנצען מיט די אַלע בריוולעד, וואָס איר וועט באַקומען, געוויינלעך אין לשון קודש, וועלן, נעבעך, אייערע לייט נישט פאַרשטיין קיין איינציק וואָרט“, שרייבט ער דעריבער דעם בריוו אין יידיש:

„לאַזן זיי וויסן, אונדזערע ווייבער,
וואָס באַדייט אַ יידישער שרייבער...“

און ווייטער מאַלט ש״ע אין זיין בריוו ברעפּלעך אַ יובל פון אַ יידיש= העברעישן שרייבער און יענער צייט: „אַ זשמעניע פון יידישע משכילים וועלן אפּשר קומען, און האָס גישט אַלע אייניגעס, אָפּגעבן שלום, נעמען אַ שמעק טאַבעק און אַ גומן טאָג מיט דער קאַפּאַטע. אין פון דער ווייטן, פון פּרעמדע שמעט, וועט זיך אַ שאַט טאָן בריוולעד מיט „מליצות“, „מליצות“, „מליצות“, מיט גרויסע „לכבוד“, מיט ברכות און מיט וויג= טישעוואַניעס אין מיט התימות מיט ציקלען און מיט דריידלעך און מיט קוועטשלעך און מיט וויידלען...“ („יידישע קולטור“, 1946, נ. 5, ז' 46).

פון דעם לאַנגן, גוטמוטיק=שטיפּערישן בריוו זעט מען, ווי ש״ע האָט זיך געפילט היימיש און גוטברודעריש מיט זיינע עלטערע מיטצייטלעך, פיל בעסער און היימישער ווי מען שמעלט זיך פאַר אין ווי אייניקע (און בתוכם — אייך י. ד. בערקאָוויטש) באַשרייבן.

עס איז גענוג אַדורכצולייענען דעם האַרציקן, טיף=ריינדיקן בריוו, וואָס ש״ע האָט געשריבן צו משה באַראָטשין, דעם באַוויסטן קיעווער

מוהל. ווער אין קיעוו האָט נישט געקענט דעם פּאָפּולערן מוהל משה באָ-
 ראָטשין? אַ שיינער, הויכער ייד, מיט אַ גרויסער, בכבודיקער שיינ-גע-
 פּוצמער באָרד, אַ ייד אַ ווערמל-זאָגער און שמענדיק אַן אויפגעלייגטער
 און פריילעכער. מ'האָט באַדארפט קענען אָט-דעם ייד, כדי צו באַגרייפן
 דעם פריילעכן, האַלב-ערנסמן און האַלב-שיפּערישן מאַן, אין וועלכן דער
 לענגערער שלום-עליכם-בריוו איז געשריבן. ש"ע סימולירט אים: „לכבוד
 ידידי הישיש, החותך חיים לכל חי (אם הוא בן זכר מזרע היהודים), איש
 חמדות, רב פעלים ומהיר במלאכתו, וכו' וכו' וכו'“. דער עכט שלום-עלי-
 כם/דיקער בריוו איז אַן ענטפּער אויף אַ בריוו-אָנפּראַגע, וואָס משה באָ-
 ראָטשין האָט געשיקט צו ש"ע (אין 1914) מבוה אַ פּלאַש כרמל-וויין,
 וואָס מ'האָט אויף דעם ברית פּון שלום-עליכם'ס זון, גיומא, באַהאַלטן אין
 קעלער, וועלכע מ'זאָל עפּענען צום קיטום בראַמזווה... פרעגט משה באָראָ-
 משין ביי ש"ע, אין 13 יאָר אַרום, וואָס ער זאָל מאַן מיט דער אָפּגעשיפּער
 פאַרחתמעטער פּלאַש וויין אאוו. ש"ע, ווי זיין שפייגלער איז, ווען ער האָט
 נאָר אַ געלענגהייט, לאָזט זיך ווילגיין מיט זיינע גלייכווערמלעך און שפיי-
 פרייען, און נאָך אַלע „היומם“ גיט ש"ע צו: „וואָס מאַכט אייער פּלאַ-
 נית, אייער מאַכטער, אייער איידעם און זייער טעכטערל — געווען אַ ברען
 אַ מיידעלע! אין אייער זון, וואָס מאַכט? שרייבט ענטפּער תיכף ומיד.
 מאַכט איר אַמאָל אַ זעקס-און-זעכציק, אָדער אַ מויזנט, אָדער אַ פּראָסטע
 יידישע סמוקעלקע?...“ (ש"ע-בוך, ז"ו 118—120).

אזוי „עמד"דיק, אזוי פּאָן-בראַמיש איז ש"ע געווען מיט זיינע קיע-
 ווער פריינד, באַלעבאַטים אין סתם יידן!

4

פּון די אַלע קיעווער משכילים-שרייבער האָט שלום-עליכם אַרויסבאַ-
 וויזן אַ נאָר באַזונדערע פאַראינמערעסירונג, וואָס איז גיך אַריבער צו
 אַ פריינדשאַפּט און צו אַ מיפּער פאַרערונג, צו מאַרק וואַרשאַווסקי.
 שלום-עליכם אַליין האָט, ביי פאַרשידענע געלענגהייטן, גערן געשריבן וועגן
 זיין ליבלינג מאַרק וואַרשאַווסקי*, וועמען ער האָט אָנמדרעקט און דער-

* וועגן דער מיפּער גומפּריינדשאַפּט, וואָס האָט געהערשט צווישן שלום-
 עליכם און מ. מ. וואַרשאַווסקי, האָבן מיר גאַנץ אויספּורלעך דערציילט אין אונ-
 דזער אַרטיקל „מ. מ. וואַרשאַווסקי און זיין „אַנטדעקער“ שלום-עליכם“ („יודי-
 שע קולטור“, 1946, נ. 4, ז"ו 35—41), וווּ ס'ווערט איבערגעגעבן, ווי ש"ע

נאך כסדר מיטגעהאלפן, אז זיינע פאלקס-לידער זאלן דערזען די ליכטיקע שיינ און וואָס מער פאַרשרייב ווערן. און ס'איז אינמערעסאַנט, ווי ש"ע פאַרבינדט אָפּט זיך גופא מיט וואַרשאַווסקין. ש"ע, ווי באַקאַנט, האָט זיך באַמיט מען זאָל מ. וואַרשאַווסקיס לידער אָפּדרוקן, און צו ביידע אויפ-לאַגעס (צו דער ערשטער פּין יאָר 1900 און צו דער צווייטער פון יאָר 1914 האָט ער אָנגעשריבן האַרציקע, התפעלותדיקע פאַררעדעס. ש"ע מאַלט אים אזוי אָפּ: „א מענטש פון אַריבער פּופּציק, קורצן וואַקס מיט קירצזוכטיקע, נאָר שמייכלענדיקע און אַ סך רעדנדיקע אייגן, גוט גע-פאַקט, אַן אָפּגעטראָגן רעקל, מיט אַ ביסל אויסגעריבענע עלנבויגנס, אַן אַלמ-געזעסענער שניפּס, אַ גיך גענגל, אַ שיינ קול, און אַ שמאַרק-הילכ" קער געלעכטער — אָט דאָס איז וואַרשאַווסקיס פאַרטערט". ש"ע-הער-צייכל, אַז „ס'איז כמעט נישט אוועקגענאַנגען אַן אַוונט, אַ ציוניסטישע פאַרזאַמלונג, מען זאָל אינדרז נישט שלעפּן פּין „קרעשמאַטיק" אויף „פּאַדאַל" * און פון „פּאַדאַל" אויף „קרעשמאַטיק" איך האָב געמוזט עפעס פאַרלייגען און וואַרשאַווסקי — עפעס זינגען — און נישט „עפעס" זינגען, נאָר פאַקע אַ סך זינגען!..."

שלום-עליכם'ס הויז אין קיעוו איז געווען אַ מין קולטור-צענטער, וווּ מ'פלעגט זיך אָפּט טרעפּן. צו אָט-דעם הייז האָבן זיך געצויגן שרייבער אויך פון אַנדערע שטעט, ווען זיי זענען געקומען קיין קיעוו אָדער פאַרביי-געפאַרן די שטאָט.

האַט זיך מיט אים צופעליק באַקאַנט און ווי ער האָט דערנאָך סטימולירט אים צו פאַרשרייבן זיינע לידער און ווי ער האָט אים שפעטער געצווינגען זיי צו פאַרעפנטלעכן. שלום-עליכם האָט אויך זיך אָנגענומען די קרייזע פון מ. מ. וואַרשאַווסקי און ער האָט שאַרף און ערנסט אָפּגעענטפערט דעם באַווסטן יידישן מוזיקער יואל ענגעל, וועלכער האָט אין אַ לענגערן אַרטיקל „וועגן די יידישע פאלקס-לידער פון מ. מ. וואַרשאַווסקי" („וואַסכאַר", 1901, נ. 18) אַראַפּגערופן וואַרשאַווסקיס מוזיק. אויף דעם האָט ש"ע פאַרעפנטלעכט „אַן אָפענעם ברויז צו יואל ענגעל" אין „יווד" (פּונעם 13=טן יוני, 1901). וועגן דעם האָבן מיר גע-שריבן יאָן אַרטיקל „ש"ע און מ. מ. וואַרשאַווסקי" („יידישע קולטור", 1951, נ. 5, ז' 7), און אויך איבערגעדרוקט ש"עס אָפענעם ברויז (ז' 10).

* צוויי טיילן פון דער באַרגיקער שטאָט קיעוו, וואָס אַ הויכער באַרג האָט זיי פאַנאָדערגעטיילט. ש"ע האָט געוווינט אין דעם אויבערשטן טייל פון דער שטאָט.

עם דערציילט י. א. קאצאוויטש (אין זיין בוך „זעכציק יאָר לעבן“, ניו-יאָרק, 1919) וועגן זיינעם אַ באַזוך אין שלום-עליכס'ס שמוב אויף אַ שמתהלע. עס איז געווען אַרום 1900, י. א. קאצאוויטש האָט ווינטער-צייט, אין דער צייט פון די „קאָנטראַקטן“, פאַרבראַכט אין קיעוו. האָט אים ש״ע פאַרבעטן צו זיך אין הויז. ס'איז געווען אַ חנוכה און גלייכציי-טיק איז איינגעפאַרנט געוואָרן אַ באַנקעט לכבוד מ. וואַרשאַווסקי צו דעם דערשיינען פון זיינע לידער, וואָס ש״ע איז געווען דער הויפט-מחותן.

און אָט ווי ער, י. א. קאצאוויטש, באַשרייבט זיין באַזוך ביי ש״ע און זיין באַגעגעניש מיט מ. וואַרשאַווסקי. ער איז געקומען אין ש״עס הויז, און „אַרומגערינגלט ביסטו מיט די שיינע בלומען פון אונדזער בליענדי-קער יונג, סטודענטן און סטודענטקעס, וועלכע זענען מיטן גאַנצן פיער פון זייערע יונגע הערצער צוגעבונדן צום יידישן פּאָלק“.

„און אָט קומט אַרײַן דער גרויער אַדוואָקאַט מ. וואַרשאַווסקי, דער פאַרפאַסער פון „אויפן פריפעטשיק“ און אַנדערע פּאָלקס-לידער, וועלכע ייִדן האָבן אויפגעכאַפט און זינגען מיט פאַרגעניגן. נאָך אַ וואַרעמער אויפ-נאַמע, בעט מען דעם אַלמן, אַז ער זאָל עפעס זינגען. זעצט ער זיך צו דער פּיאַנאָ און הייבט אָן צו זינגען און שפּילן. איר דערהערט דעם טיפן אייביקן קרעכץ פון דעם אייביק-ליידנדיקן ייִדישן פּאָלק און אָט דערהערט איר און העתפילט דעם ייהגס גלויבן און האָפן. אין יעדן פּערוואָ, אין יעדן טאָג זעט איר, אַז אָט דער אַלמער אַריסטאָקראַט-אַדוואָקאַט באַזיצט אַ ברייטע, וואַרעמע ייִדישע נשמה, וועלכע פילט און פאַרשטייט דאָס גאַנצע ייִדישע לעבן, און אַז זיין נשמה איז מיט ליבע און אַכטונג צוגע-בונדן צו זיין אַרעם פּאָלק...“ דערנאָך ווערט מען איינגעלאָדן צו די טישן, מיט לאַמקעס, וויין זיין קאַניאַק.

אין „גאַנכן עסן האָבן די יונגע חברה דעם אַלמן אַוועקגעזעצט צו דער פּיאַנאָ, און ער האָט אָנגעהויבן מיט אַ באַנייטערונג פון אַ יונגמאַן צו זינגען אין צו שפּילן. די פּיאַנאָ, דאַכט זיך, זיפצט און קרעכצט אונטער זיינע פינגער. די איינפאַכע האַרצרייסנדיקע ווערטער מיט די מרויעריקע זיסע מעלאָדיעס דרינגען אַרײַן טיף אין אונדזערע הערצער, און עס באַ-ווויזן זיך מרערן אין פיל אויגן. דער אַלמער באַמערקט עס און הייבט אָן צו שפּילן און זינגען זיינס אַ פּריילעכס. חברה כאַפט אונטער דעם ניגון. אַלע זינגען, אין מען גייט אַוועק אַ ריקודל, מען זינגט און מען טאַנצט מיט התלהבות, ווי אמתת חסידים“ (ז״ז 296—297).

אנב, איז ש"ע געווען אויפן ערשטן צוזאמענפאָר פונעם אָדעסער פּאָ-
לעסטיגער קאָמיטעט, "חובבי-ציון" (אין יאָר 1890) צווישן די קיעווער
דעלעגאָטן. מיר האָבן, צווישן אַנדערע, די קיעווער מ. פּאָלינקאווסקי, משה
קאָמיאַנסקי, וו. בערמאַן. שלום-עליכם איז אין יענער צייט געווען, וווייט
אויס, גאָר ווויניק באַווסט ביי די יודישע כלל-טוער, א סימן, ער שטייט
אויפן גרויסן בילד אין דער לעצטער ריי, פאַררוקט אין אַ זייט (דאָס
בילד איז רעפּראָדוצירט אין „ש"ע-בוך", ז' 39). לאָמיר געדענקען, אַז
ס'איז שוין געווען גאָר דעם, ווי ש"ע האָט אַרויסגעגעבן די צוויי וואָניקע
זאַמליכעך, „די יודישע פּאָלקס-ביבליאָמעק" (1888 — 1889) און שוין
געהאַט אָנגעשריבן פרעכטיקע דערציילונגען.

מיט דער צייט האָט זיך ש"ע אַרויסגערוקט און געגאַנגען שנעל פּאָ-
רויס אין זיין ליטעראַרישן שאַפן. די עלטערע פון אים שרייבער זענען
געבליבן הינטער אים, און אויך געקוקט אויף אים, ווי אויף אַ שנעל-
אופגעקומענעם שרייבער, און כּפרט, אַז איין צייט האָט ער געשמט פאַר
אַ גאָר גרויסן גביר.

אשר ביילין, דער זון פון דעם העברעישן שרייבער און משכיל מנחם
נחום (געווען אַ באַלעבאָס פון אַ קליינער דרוקעריי), גיט איבער, ווי אין
זיין פּאָטערס הויז, וואָס איז געווען אַ „בית-ועד-למחברים" (אַז אָרמ, ווו
פאַרפאַסער, אָהטיקע און פרעמדע פּלעגן זיך צונויפקימען), האָט מען
אָפט גערעדט וועגן ש"ע מיט אַ מין באַהאַלטענער קנאה און אויך מורא.
ווען אַ מחבר, וואָס איז געקומען קיין קיעוו צו פאַרקויפן זיינעם אַ ספר
אָדער זאַמלען „פרעגומעראַטן" אויף אַ ספר, וואָס ער האָט זיך געקליבן
אַרויסצוגעבן, פּלעגט אים מנחם נחום ביילין ווינשן, ווען יענער איז גע-
גאַנגען צו ש"ע: „גייט געזיגט, און היט זיך נישט צו קומען צוריק מיט
אַ רויטער נאָז". ווייל אָפּטמאָל פּלעגט ש"ע מיט אַזא מין פאַרפאַסער
אָפּשפּילן אַ סצענע: „געעפנט דעם ספר, אים געמישט פון רעכטס אויף
לינקס, ווי מ'מישט אַ נישט-יודיש בוך, האָט אַראָפּגענומען די פענסטע,
זיי געווישט און גערייניקט, זיי אָנגעטאָן אויף דער שפיץ נאָז און גענומען
לייענען מיט אַ ניגון און דערביי זיך שאַקלען, און דערביי מיט אַ כלל-
מרשטן התפעלות געסמאָמשקעט מיט די ליפן און אויסגערופן: „פלאי
פלאים, מתוק מדבש" (וונדער, שבוונדער זיסער פון האָניק)... אאוו."

אזוי, דערציילט אשך ביילין, האָט געמראָפּן מיטן באַרימטן פּאַרפּאַ-
סער יהושע מוז, * וואָס פּלעגט אָפּט קומען קיין קיעוו, מיטברענגען אַ נייטש
ספר און גיין מיט אים צו שלום=עליכם/...
„ש״ע, — שרייבט א. ביילין — האָט זיך באַצויגן צו אייניקע יידישע

קיעווער שרייבער, צו די „חכמי קיעוו“, ווי ער האָט זיי גערופּן, ווי צו
במלנים, און נישט געקומען אין זייער געזעלשאַפּט און נישט געזוכט קיין
פריינד צווישן זיי“. און זיי, די משכילים, די תּלמידים=חכמים, האָבן נישט
באגריפּן וואָס ער איז ביי זיך אזוי גרויס, דער, וואָס שרייבט זשאַרנאַן...
און א. ביילין דערציילט, אַז ווען ש״ע האָט פּאַרלירן זיין געלט און
געמוזט פּאַרלאָזן קיעוו צוליב זיינע קרעדיטאָרן, האָבן אפילו אייניקע פון
די „חכמי קיעוו“, וואָס האָבן געהאַט אַ האַרץ אויף אים, זיך געפרייט
מיט זיין שווערער לאַגע.

אָבער האָס זענען געווען, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, איינצלנע,
אויסנאַמען.

6.

ווי איינער, וואָס איז פון זיינע קינדער=יאָרן געוואַקסן אין קיעוו און
געהאַט פּאַרשידענע געלעגנהייטן זיך צו מרעפּן מיט אייניקע פּון די עלטע=
רע קיעווער שרייבער=משכילים און, אין די שפּעטערדיקע יאָרן, אויך
קומען מיט זיי אין געענמערע פּאַרבינדונגען, ווילט זיך, כאַטש גאָר בקי=
צור, דערציילן וועגן אייניקע פון זיי.

די ערשטע און וויכטיקסטע געלעגנהייט איז געווען, וואָס איינער פון
זיי, אלחנן בן משה קלמנסאָן (1857—1930) איז געווען אַ צוועלף יאָר
אַ בוכהאַלטער ביי מיין זיידן, אין זיין קיעווער קאַנטאָר פון די גלאַז=הומעס.
איך געדענק אים גוט, גאָר פּון יענע יאָרן — גאָר איידער איך גופא האָב
מיד געלאָזט שווימען אינעם קולטור=געזעלשאַפּטלעכן און ליטעראַרישן
ים — ווי ער איז געזעסן ביים ברויטן קאַנטאָר=מיש, ביי די גרויסע דיקע
קאַנטאָ=ביכער, וווּ ער פּלעגט אַרײַגשרייבן ציפּערן פון פּלעשער, לאַמפּן=
גלעזער און שויבן (מאַפּלעס) און דערביי אויך די געלט=סימעס. אָבער
מער ווי מיט די קאַנטאָ=ביכער פּון דעביט און קרעדיט, האָט ער שמענ=

---

* יהושע מוז (1834—1917) באַוווסטער פּאָפּולער העברעיִש=יידישער שרייב=
ער, פּאַרפּאַסער פון פּיל ביכער און ביכלעך, וועלכער פּלעגט אַליין אַרומפּאַרן
פּאַרקויפּן זיינע חיבורים.

דיק זיך פארנומען מיט השכלה און ליטעראטור=ענינים. ער האָט בעת זיין אַרבעט שטענדיק גערעדט וועגן הויכע ענינים און, ווי אָן עכטער משכיל, נישט געשוויגט די פרומאָקעס, די „גוטע יידן“ און רעליגיעזע ספרים. „בלעם“ — האָבן אים גערופן גוטמייטיק די אַרומיקע, און מיין מאַמע, אַ פרוי מיט אַ שטאַרקן כאַראַקטער, פלעגט אים שטענדיק זאָגן: „איין קלמנסאָן, האָט איר אַ צונג, זי זאָל אייך נאָר אָפּדאַרן!“

צי אט דעם אלהנן קלמנסאָן פלעגן אַרײַנקומען די קיעווער משכילים= שרײַבער, זיך אוועקזעצן ביים פיש און פירן לענגערע שמועסן. עס איז אַרײַנגעקומען דער אַלמער משה אהרן שאַצקעס (1825—1899) מיט דער לאַנגער, געדיכטער באַרד (אלא ל. נ. מאַלסמאַי, אָדער דער אַלמער רב, ר' שניאור זלמן מלאדי), ווען ער איז צוריקגעגאַנגען אַהיים פון זיין שמעלע אין אַ „בראַנפן פּאַדוואַל“. עס פלעגט אַרײַנקומען שלום=עליכם, ווען ער איז געווען אויף פּאַדאָל, אין זיין שוואַרצער פּעלערניגע ס'איז אויך אַרײַנגעקומען הלל צייטלין, ווען ער איז געווען לערער פונעם „חדר מתוקן“ אין קיעוו, און דער „מנהל“ פון דער שול יעקב ליבערמאַן; משה ראָזענבלאַט, אײַנער פון די ערשטע „הובבי שפת עבר“ אין קיעוו, איין צײַט אַ סעקרעטאַר פון דער עמנואל מאַנדעלשטאַם (ווען ער איז, בימי אונגאַרע, געוואָרן אַ מעדיצינאַליסט); נחום מאַטוסאָוו, דער לערער, וואָס האָט זיך געשניטן פאַר אַ שרײַבער, געשוקט מאַמרים אין „השלח“; א. נ. גנעסין, ז. י. אנכי, יהושע מאַרגאַלין (געווען לערער, דערנאָך מהבר פון אײַניקע העברעיִשע לערנביכער אין אײ), גרינאָרײ יעווסעוויטש גורעוויטש, דע= נישער קאַנסול, באַווסט געווען ווי גרשון באַדאַנעס, געווען אַ חבר און בן= עיר פון אליעזר צוקערמאַן פון מאַהילעוו) אאוו.

אלהנן קלמנסאָן איז געווען אײַנגעמונקט אין משכילישן יתום. זיין זיידע אַלחנן, נאָך וועמען ער איז געווען אַ נאָמען, האָט געשמט אין זיין צײַט, ער האָט אפילו קאַרעספּאַנדירט מיט ש. ד. לוצאַטו (1800—1865) און מיט אַנדערע באַווסטע שרײַבער=משכילים. זיין פאַכער משה קלמנסאָן איז געווען אַ העברעיִשער שרײַבער, מחבר פון אַ צאָל ספרים, ער האָט שוין געשריבן ייִדיש אין ייִדישן „פּאָלקסבלאַט“. אַלחנן איז גע= בורן אין שקלאָוו, מאַהילעווער גוב, אין 1857, געלעבט דערנאָך אין אָס= טער, פּשערינינאָווער גוב, און צו 17 יאָר (אין 1874) געקומען קיין קיעוו. דאָ האָט ער זיך באַפּרײַנדעט מיט ד״ר יצחק קאַמינער (1834—1901), דער באַווסטער העברעיִשער דיכטער (וועלכער האָט זיך אויך באַטײַליקט אין א. ליבערמאַנס „האמת“, אין מ. ווינטשעווסקיס „אסיפת חכמים“.

ס'איז אינמערעסאנט, אגב, דער בריוו אין יידיש, וואָס ד"ר י. קאמינער האָט געשיקט צו שלום-עליכם, דעם אַרויסגעבער פון דער „יידישער פּאָלקס-ביבליאָמעק“ (זע „יידישע קולטור“, נ. 4, 1951 ז"ל 42 — 43), ווי אויך מיטן דיכטער יהל"ל. אין קיעוו האָט אַלחנן קלמנסאָן זיך באַטייליגט אין דער סאַציאַליסטישער באַוועגונג, און ער האָט געפירט קיין בערלין דימשעוו יידישע און רוסישע פּראָקלאַמאַציעס. אין בערדימשעוו האָט ער זיך באַקענט מיט יהושע מאַהרבי ליפשיץ (1828 — 1878), דעם פּרייען קעמפּער פאַר יידיש.

לויט זלמן רייזען איז א. ק., געשמאַנען אין נאַענטע באַציונגען מיט דער דעמלטיקער ליבעראַרישער משפּחה אין קיעוו (יהל"ל, מ. א. שאַצקעס. אליעזר אטלאַס, א. צ. צווייפּעל, אלעזר שולמאַן, מ. מ. וואַרשאַוואַ-סקי א. אַנדר.), געווען אַן אַקטיווער אַנטיילנעמער אין ש"עס אינטימען ליבעראַרישן קרייז, „מאַנטיק און דאַנערשטיק“... („לעקסיקאָן“, ב. 3, ז"ל 442—443). וועגן אַלחנן קלמנסאָן האָב איר געשריבן אין „ליט. בלעטער“ אַן אָפּהאַנדלונג. אין די לעצטע פּאַר יאָר פון זיין לעבן, האָט ער געוווינט אין ריגע, ווהיזן צוריקגעקומען פון ארץ-ישראל. ער האָט אין ריגע, „פּרימאַרגן“ פאַרעפּנטלעכט אינמערעסאַנטע זכרונות פון זיינע קיעוו ווער מיטצייטלעך, וואָס וואַרטן מ'זאָל זיי איבערדרוקן. ער איז געשטאַרבן אין מערץ 1930. דוד בערגעלסאָן האָט אַרײַנגענומען אַלחנן קלמנסאָן אין זיין „ביים גייער“. ביי אים הייסט ער קאַריסאָן.

יצחק יעקב ווייסבערג (1841—1904) איז געווען פון די באַוואוסטע העברעיִשע אין יידישע שרייבער פון זיין צײַט, זיך באַטייליקט כמעט אין אַלע דעמלטיקע העברעיִשע צײַטונגען אין צײַטשריפטן. באַזונדערס באַקאַנט זענען זײַנע „אנרות יל"ג“ (י. ל. נאַרדאַנס בריוו). געווען באַפּריינגט דעם מיט די יידישע שרייבער, זײַנע מיטצײַטלעך, און זיך באַטייליקט אין ש"עס „יידישע פּאָלקס-ביבליאָמעק“, מ. ספּעקטאַרס „הויז-פּריינד“, אין „יוד“ אאוו.

אײנער פון די וויכטיקסטע „חכמי קיעוו“ איז געווען אלעזר שולמאַן (1837—1904), וועלכער איז געווען מקורב צו די בראַדסקים (פּריער לעבער און דערנאַך הויפט-קאַסירער). זײַענדיק אַ פאַרמעגלעכער ייד, האָט ער אויפגעזאַמלט אַ רײכע ביבליאָמעק און זיך ספּעציעל פאַרנומען מיט פאַרשונגען פון דער אַלמער יידישער ליבעראַטור. פּיילן פון זײַנע פּאַרש-אַרבעטן האָט ער פאַרעפּנטלעכט אין ש"עס „יידישע פּאָלקס-ביבליאָמעק“ (ב. 2, 1889) אונטערן נאָמען „די געשיכטע פון דער זשאַרגאָן-ליטעראַטור“.

טור". די ווייטערדיקע טיילן האָט ער געדרוקט אין „השלח“ (1898) אין
אין „יוד“ (1900), זאמלבוך „הילה“ (1903) אין אין „הזמן“ (1903).

יה"ל (1844—1925), וואָס ש"ע שילדערט אים אין זיין „פונעם
יאריד“, האָט אין די 70=ער און 80=ער יאָרן געשפילט אַ וויכטיקע ראָל
אין דער העברעישער ליטעראַטור, און זיין אָנהייב אין געווען פאַרבונדן
מיט אהרן ליבערמאַנס „האמת“. ער האָט אויך געשריבן יידיש, זיך באַ-
טייליקט אין ש"עס „יידישער פאָלקס-ביבליאָמעק“ (1888—1889) אין אין
אַנערעע יידישע אויסגאַבן. ער איז געשטאַרבן אין 1925 (אין עלטער פון
81 יאָר), אין קיעוו, ווו ער האָט געלעבט די לעצטע יאָרן אין גרויס דחקות.
ווען מאדים ווינטשעווסקי האָט באַזוכט קיעוו (אין 1924), האָט ער זיך
געטראָפן מיט זיין אַמאָליקן יונגט-פריינד, וואָס געמיינזאַמע איבערלע-
בענישן האָבן זיי פאַרבונדן, און זיך אַראָפּגענומען מיט אים אויף אַ בילד.
מיר פלעגן זיך טשעפן מיט אים אין קיעוו אין די שווערע בירגער-קריג-
יאָרן (1917—1921). איד האָב געקריגן פון אים קורצע ברויולעד אין
וואַרשע, פון וואַנעט אים געשיקט שטיצע. ער האָט אַמאָל געשריבן וועגן
זיך, אַז אין דער יונגט האָט ער „לייטשאַפּטלעך געשלונגען די קרימישע
ווערק פון ביעלינסקי אין דאָבראַליובאַוו“. ער האָט אין די צייטן פון זיין
פאַרבינדונג מיט א. ליבערמאַן, איבערגעזעצט אייניקע זאַכן פון מאַרקס
און לאַסאַל אויף העברעיש.

צווישן די עלטערע יידיש-העברעישע קיעווער שרייבער און פוער אין
געווען משה קאַמיאַנסקי (1853 — 1926) געבוירן אין מאָהילעווער גוב.,
אַ יונגט-חבר פון לייזער צוקערמאַן אין גרינאָרי גורעוויטש (1852—
1929)*, וועלכע זענען אין זייער צייט געווען שמאַרק מעטיק אין די רע-
וואָלוציאַנערע קרייזן אין ווין, בערלין און האָבן אפילו פיגורירט אין די
מעטיקייטן און אינעם פראַצעס פון אהרן ליבערמאַן (1842—1880). אגב,
משה קאַמיאַנסקי יינגערער ברודער, אַסקאַר קאַמיאַנסקי, איז געווען איי-
נער פון די באַדייטנדיקסטע אַפערע-זינגער אין רוסישן טעאַטער. זיין פרוי
— ק. ברוך, סאָפראַנאָ, איז אויך באַרימט געווען. זיי פלעגן שפילן די
הויפט-ראָלן אין פיל וויכטיקע אַפערעס.

* וועגן אַט די צוויי קיעווער שרייבער-טוער זע קלמן מרמס בוך „אהרן
ליבערמאַנס ברויז“ (ניו-יאָרק, 1951), מיין אַפּהאַנדלונג „לייזער צוקערמאַן“
(„יידישע קולטור“, 1952, נ. 10, ז' 24—26), ווו עס זענען אַנגעגעבן פרטים
און אויך קוועלן וועגן זייער לעבן און מעטיקייט.

שלום=עליכם, ווי מיר זעען, האָט אין זיין קיעווער פעריאָד, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די יאָרן 1879—1905, געהאַט צו טאָן, געווען נאָענט באַפריינדעט און אויך געזעלשאַפּטלעך ליטעראַריש געווען ענג פאַרבונדן מיט אַ גרויסער צאָל ייִדיש=העברעיִשע שרייבער, פון וועלכע ער איז לכתחילה באַאיינפלוסט געוואָרן און וועלכע ער האָט מיט דער צייט באַווירקט. אייִניקע פון די שרייבער האָבן זיך באַמיייליקט אין זיין „ייִדישע פּאָלקס=ביבליאָטעק“, וואָס איז געוואָרן גאָר אַ וויכטיקע דאַטע אין דער געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור.

שלום-עליכם אין קיעוו און באַיארקע

שלום-עליכם'ס מאַטאָ צו זיין בוד, „פונעם יאָרד“ — „צו וואָס ראָ-
מאַנען, ווען דאָס לעבן איז אַ ראָמאַן“ — קאָן אייגנמלעך דינען ווי אַ מאַ-
טאָ פאַר זיין גאַנץ שאַפן. נישט געווען ביי אים קיין מחיצה צווישן לעבן
און שרייבן. זיינע ווערק קימען שטענדיק גלייך פון לעבן, און דעריבער
זענען זיי גלייך גענאָנען צוריק צום לעבן. כמעט אַלץ וואָס שלום-עליכם
האַט געשריבן איז געווען פערזענלעכע, דירעקטע איינדרוקן, וואָס האָבן
גלייך געמאַנט אויסדרוק. אַנלאָדונג און אויסלאָדונג זענען ביי שלום-עליכם'ן
פאַרגעקומען כמעט אין איין צייט. אַט שרייבט שלום-עליכם אין זיין
הערמה צו דער צווייטער אויפלאַגע „מנחם מענדל“: „מנחם מענדל איז
נישט קיין העלד פון אַ ראָמאַן, און איבערהויפט נישט קיין אויסגעקלערטע
פיגור. דאָס איז געבער אַ יוד פון אַ גאַנץ יאָר, מיט וועלכן דער פארפאסער
איז פערזענלעך אין גאַנצט באַקאַנט. ער איז דורכגעגאַנגען מיט אים
אַ שטיק לעבן פון כמעט צוואַנציק יאָר“. און אויך טביה דער מילכיקער,
דער יוד, וואָס האָט זיך אומגעדרײט אין בויבעריק (באייארקע אַרום קיעוו),
פאַרקויפט מילכיקס אין געוואָרן מיט שלום-עליכם'ן אַ „פאַן-בראַט“,
אויסדערציילט אים אַלע זיינע לעבנס-פאַסירונגען, ער איז דאָך ביי שלום-
עליכם'ן געוואָרן אַ מיז מיטשותף צום ווערק „טביה דער מילכיקער“.
שלום-עליכם לייגט אים אַרײַן אין מויל אַזעלכע ווערטער אין „קסנט“,
(אַ בריוול פון טביה צום מחבר), וואָס עפנט דאָס בוד „גאַנץ טביה דער
מילכיקער“: „...איר ווייס נישט מיט וואָס איר האָב ביי אייך גושא הן
געווען, איר זאָלט זיך אָפגעבן מיט אַזאַ קליין מענטשל ווי איר, מיר
שרייבן בריוולעך גאָר, און לאַ. כל שכן אַרויסשמעלן מיין גאַמען אין
אַ בוד, מאַכן פון מיר אַ גאַנץ שלוש סעודות... קסנטי, פאַרוואָס קומט
מיר אַזאַ שפּריימל, אַז אַ וועלט מיט מענטשן זאָלן פלוצעם געווייער ווערן,
אַז אויף יענער זייט בויבעריק, נישט ווייס פון אַנאַמעווקע, געפינט זיך
אַ יוד, וואָס הייסט טביה דער מילכיקער?“

נאך אין די יונגע יאָרן, ווען שלום=עליכם האָט צום ערשטן מאל באַ-
זוכט בערדיטשעוו, צוגעזען דעם אייגנארטיקן לעבנס=גוסח און די קאלאָ-
ריפרייכקייט פון אַט דער יידישער שפּאַט מיט אירע פירעכצן און איינג-
שאַפטן, האָט ער אין אַ בריוו צו אַ פריינד געשריבן וועגן דעם יידישן
דארטיקן לעבן מיט התפעלות אין געזאַגט, אַז דאָס וואָס פאַרזי אין פאַר
אַ פראַנצויזישן שרייבער, לאַנדאָן פאַר אַז ענגלישן, פעטערבורג אָדער מאָס=
קווע פאַר אַ רוסישן שרייבער, דאַרף זיין בערדיטשעוו פאַר אַ יידישן שריי-
בער. אָבער נישט בערדיטשעוו איז געווען די שטאַט פון שלום=עליכם
גרויסע קינסטלערישע אַספּיראַציעס, נאָך קיעוו, וואָס שלום=עליכם האָט
געקרוינט מיטן נאָמען יעהופּעץ. אויב פאַר מענדעלען איז קאַבצאַנסק
אָדער טונעיאַטווקע געווען די קרעגעצע, פון וועלכער ער האָט כסדר גע-
שעפט און געשעפט, איז פאַר שלום=עליכם געווען פריער קאַסרילעווקע און
דערנאָך — יעהופּעץ. שלום=עליכם איז אין די סאַמע פריע יאָרן אַריבער
פון קאַסרילעווקע קיין יעהופּעץ און מיטגענומען מיט זיך אַהין זיינע פאַר-
שוונען. יעהופּעץ איז דער המשך, דער זעלבסטפאַרשמענדלעכער המשך
פון קאַסרילעווקע. דאָ, אין קיעוו=יעהופּעץ, זעצן פאַר די שלום=עליכם=טיפּן
זייער פאַרשידנארטיק באַוועגלעך און צעשמרייט לעבן.

קיעוו=יעהופּעץ פאַרנעמט נאָך אַ גרויס אָרט אין דעם לעבן אין ביי-
לאַ אויך אין דעם שאַפן פון שלום=עליכם, און אַזוי אויך ביי די שלום=
עליכם=געשמאַלטן, וואָס זענען אין תור שטיקער פון שלום=עליכם'ן, ביין
פון זיין בייז, פלייש פון זיין פלייש.

ווער עס וועט קומען שרייבן די גרויסע אין פולע שלום=עליכם=מאַנאָ-
גראַפיע, וועט זוכן צוזאַמענהאַנגען צווישן שלום=עליכם און דער אַרומי-
קער ווירקלעכקייט און וועלן אַרויסגעפינען די קוואַלן — קוועלן פון שלום=
עליכם'ס ווערק, וועט מוזן באַזונדערס פאַרשן קיעוו, קיעווער טיפּן, קיעווער
פאַסירונגען. דאָס וועט אויך וואַרפן ליסט אויף שלום=עליכם'ס אָרט שאַפן
און וועט פאַרלייכטערן דעם וועג צו שלום=עליכם'ן דעם מענטש אין
קינסטלער.

די קינדער=יאָרן האָט שלום=עליכם פאַרבראַכט אין דער קיעווער גע-
גנט, אין די פאַרשידענע שמעטלעך, וואָס זענען אַזוי צו אַנדערש געווען
פאַרבונדן מיט קיעוו. אויף איינער אַ יונגט=פאַבאַגראַפיע, ווען שלום=עליכם
איז אַלט געווען 18 יאָר, האָט שלום=עליכם אָנגעצייכנט קיעוו 1877. דעם
12=טן מאי 1883 האָט שלום=עליכם חתונה געהאַט אין קיעוו — עס איז

פארבליבן א בילד פון אים מיט זיין פרוי. פון 1883 ביז 1890 האָט שלום=עליכם געוווינט אין קיעוו, און י. ה. בערקאָוויטש פאַרצייכנט די צייט פאַר „די סאַמע גליקלעכע יאָרן“ אין שלום=עליכם'ס לעבן. אין אָט דער צייט האָט זיך אויסגעקריסלאָזירט זיין טאַלאַנט, ער האָט באַקומען אַ נאָמען אין דער ליטעראַטור און אויך אַרויסגעגעבן די צוויי בענדער „פאַלקס=ביבליאָמעק“. אין די זומערדיקע חדשים זינט 1884 פאַרברענגט שלום=עליכם מיט זיין פאַמיליע אין דעם זומער=פאַלאַץ באַיאַרקע, אַ 20 וויאָרסט פון קיעוו, וואָס באַקומט ביי שלום=עליכם'ן דעם נאָמען בוי=בעריק — דער טרעף=פונקט מיט טביהן פון שטעטל איגנאַמאָוקע (ביי שלום=עליכם'ן — אַנאַמעווקע), וואָס געפינט זיך אַ 6 — 7 וויאָרסט פון באַיאַרקע. פון 1893 איז שלום=עליכם ווידער אין קיעוו מיט זיין הויזגע=זינד. ער וווינט אויף פאַרשידענע גאַסן, פירט אַ ברייט משפּחה=לעבן, וואַקסט זיך אַלץ מער אַרײַן אין דעם ייִדישן לעבן און אין דער ייִדישער ליטעראַטור, ביז דער פאַגראָם אין אָקטאָבער 1905 פאַריאָנט אים פון רוסלאַנד אויף אַ לענגערער צייט.

גאָד אין דער קאָמעדיע „יקנה“ אָדער דאָס גרויסע בערזעגשפּיל“ (געשריבן אין 1894) פירט שלום=עליכם אַרויס אויף אַ ברייטן אײַפן פיל פאַרשיגע, וואָס ער „שטעלט זיי אַרויס אויף לייטיש געלעכטער“: — מיר האָבן דאָ „די גאַנצע יעהופּעצער בערזע מיט אַלע ספעקולאַנטן און מעק=לער פונעם גרעסמן ביזן קלענסמן“, — ווי עס ווערט געזאָגט אין די פאַר ווערטער פונעם מחבר צום סוף פון בוך. צווישן די אַלע אַנדערע האָבן מיר דאָ אונדזער, שפעטער גוט=באַקאַנטן מנחם מענדל, וואָס זיין פּלוגיטמע שיינע שיינדל האָט אים געשיקט געלט, ער „זאָל אַנטלויפן ווי גאָט איז אים ליב“ פון אַדעם אַהיים. און אַנשטאַט אַהיים, קיין קאַסירלעווקע, „מראַגט דאָס אים אַוועק צו אַלדי שוואַרצע יאָר קיין יעהופּעץ“ (ז' 87 „יקנה“). זי שעלט אים אין איר בריוו, וואָס מנחם מענדל גיט אים לייגען זיין פריינד ציפערבאַט, מיט טויטע קללות און רופט אים אויף פסח אַהיים. זי וואַרנט אים: איר קאָן טרעפן צו דיר קיין יעהופּעץ אויך און דאָרטן מאַכן דיר אַ וויסמן, אַ פינצטערן סוף“. זי גיט צו: „איר זע פון דיינע בריוולער, אַז דאָס יעהופּעץ האָט דיר, אפנים, רעכט פאַלזיכעט, אַ סיבה דיר אין פנים! ס'איז דיר געפעלן, זאָגסטו, וואָס וואַסער צאַפט זיך דאָרטן פון דער וואַנט, לאַנטערנעס צינדן זיך דאָרט אַליין פון דער העלער הויט, אייזנבאַנען לויפן אַרום משיגענערווייז הין און צוריק אין

מיפן שמאָס, וכדומה אזעלכע הידושים מיט בבא-מעשיות פון מיוזנט-
איין-נאכט, — מיינסט, וועסט מיר רערמיט נעמען? אוודאי באדארף איר
נעניימיק האָבן דייע יעהופעצער געפלאַסערטע גאַסן און „פאַרעמאַרד“!
וואַסער, קאָן איר באַשטיין, זאָל ביי מיר זיין אין דער דיזשע, און לאַג-
טערנעם באַדארף איר אויף כפרות, איר גיי במילא נישט ביי דער נאכט
אין ערגעץ נישט...“

דאָס איז דער שמענדיקער קאַנפליקט, וואָס עס איז דאָ אין פאַרשי-
דענע וואַרואַציעס צווישן קאַסרילעווקע און די קאַסרילעווקער מיט יעהו-
פעץ און די יעהופעצער, וואָס שלים-עליכם האָט מיט אַזויפיל מייסער-
שאַפט אַרויסגעבראַכט אין זיינע ווערק. שיינע שיינדל מיט איר שוויגער
וויילן נישט אָנערקענען יעהופעץ און דעם יעהופעצער לעבנס-שמיגער. אָט
פאַרשטייט זי נישט, שיינע שיינדל, פאַרוואָס מנחם מענדל קאָן נישט צוליב
„פראַוואַזשיטעלסמואַ“ האָבן אַ שמענדיקע דירה אין קיעוו-יעהופעץ (דער
מאָטיוו, וואָס הורט זיך איבער אַלעמאַל ביי שלום-עליכם'ן אין די ווערק!),
אין זי שרייבט אויף איר מענה לשון: „איר פאַרשטיי נישט וואָס דו
שרייבסט מיר, און קיין באַשמענדיקע סמאַנציעס האָסטו נישט, האָרט וווּ דו
מאַנסט, געכטיקסטו נישט; די מוזיק, זאַנסטו, אויסבאַהאַלטן זיך, מע זאָל
דיך, חס ושלום, נישט איבערנעמען. ווייס דיך דער שוואַרצער יאָר... עס
גייט מיר טאַקע מער נישט אָפּ צו מיינע זיידענע קליידער, מע זאָל דיך
ברענגען צו פירן אַהער געקאָועט אין קייפּן! דיך האַרף עס טרעפּן!
אַ שיינע שמאַט, אַ לייטישע, דאָס יעהופעץ! מע זאָגט נאָר, אַז ביי-
נאכט טאָר מען זיך האַרש נישט אַרומדרייען איינער אַליין אויף דער
גאַס: גזלנים, זאָגט מען, טוען זיך איבער פאַר נקבות און מע שניידט
קעשענעס... איר זאָל וויסן — דעם דריטן טאָג אַ שטיקל ברויט, וואַלט
איר נישט געוואַלט קענען דאָס יעהופעץ, ברענען זאָל דאָס!...“

די קאַסרילעווקער האָבן איינגעזען אין דעם יעהופעץ עפעס אַ מיין
אומגליק פון זיין ליבן גאָמען, זיי האָבן עס נישט געוואַלט קענען, זיי האָ-
בן זיך געשראַקן פאַר דעם.

און נישט נאָר די קאַסרילעווקער, וואָס יעהופעץ איז פאַר זיי אָפּט
ווי אַ בייזער חלום, האָבן מענות צו יעהופעץ. אויך מנחם מענדל, וואָס
איז שוין אַריינגעצויגן מיט לייב אין לעבן אין דעם יעהופעצער געווינדל,
העלפט מיט דעם האַרטיקן געלאָף מיטן געפילדער, אויך ער, מנחם מענדל,

ווען מען טוט אים עפעס אָן עוולד, רופט ער אויס, אין סוף פון דעם פערטן אָקט (אין „יקנה“ז) מיט דעם פנים צו דער סצענע: „אַבער פונקט ווי אין אָדעס, עס זאָל פעלן אַ האָר זאָל עס!“ קיעוו, אָדעס — דער זעלבער ייִדישער יעהופּעץ, וואָס וואַקסט אויס און וואַקסט זיך פאַר נאַנדער סוף 19-טן יאָרהונדערט און נעמט אָן, אונטער דער הערשאַפט פון דער צאַרישער מאַכט און איר פּאָליטיק צו ייִדן, מיט זיינע לופט־פּרנסות און אימגעלומפּערטע פירעכצן אַ ספּעציפּישן אויסזען און כאַראַקטער.

שלום־עליכם, וואָס האָט אַליין באַצייכנט זיין מוזע ווי „אַן אָרעמע, נאָר אַ פּריילעכע“, שלום־עליכם, וואָס האָט אַזוי ליב געהאַט צו שווימען אין אַ ים פון מענטשן, האָט אינטענסיוו געלעבט און כסדר געצאָפּלט אין אָט דער ייִדיש־גויאישער שמאַט, קיעוו, די „עכט־רוסישע“ שמאַט, וואָס איז אַליץ מער פאַרייזישט און פאַרייזישלעכט געוואָרן. דער אָנגעלוויף פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך, דער כסדרדיקער צושטראָם פון ייִדן־שע מאַסן קיין קיעוו, דער שמענדיקער געראַנגל פון די ייִדישע מאַסן מיט דער צאַרישער מאַכט, וואָס האָט נישט געלאָזט און נישט געוואָלט פאַר־ייִדישן די „הייליקע שמאַט קיעוו“, אָט די אַלע אומנאַחמאַלקייטן אין דעם לעבן פון די ייִדישע פּאָלקס־מענטשן, האָבן צוגעשטעלט זייער פּיל קאָמישן און טראַגיקאָמישן שמאַט פאַר שלום־עליכם'ן.

עס שרייבט י. ד. בערקאָוויטש, דער שלום־עליכם־ביאָגראַף, וואָס האָט לאַנגע יאָרן נאָכגעפּאָלגט שלום־עליכם'ן און זיין שאַפּן, אָט וואָס: „ס'איז נישט געווען בלויז אַ צופאַל פון אימשטענדן, וואָס שלום־עליכם האָט די בעסערע יאָרן פון זיין לעבן פאַרבראַכט אין קיעוו, ווייט פון אַ ליטעראַרי־שער סביבה. אחוץ וואָס קיעוו, די מעטראָפּאָליע פונעם אוקראַינער ייִדן־מיס, דער קיבוץ־גלויות פון אַלע וואָליגער קאָסרילעווקעס, איז פאַר אים געווען דאָס נאָענסטע באַאַכטמאָנגס־פעלד, וווּ ער האָט זיך אַזוי היימיש און אינמיטן געקאָנט אָרענמירן, — איז די האַזיקע שמאַט, מער פון אַלע אַנדערע שטעט אינעם ייִדישן תּחום פון רוסלאַנד, געווען צוגעפּאַסט צו זיין לעבעדיקן, ריעוודיקן מעמפּעראַמענט, צו זיין סעטיקן, שמענדיק־זוכנדיק און שמענדיק־רעוואַרטמנדיקן גויסם. די שמאַט פון ברייטן ייִדישן פאַרנעם, פון וואַגנדיקן ייִדישן אונטערנעמונג־גייסם, פון רייכע מעגלעכ־קייטן אין דערנרייכונגען, פון גרויסע עליות אין ירידות — איז ווי לכתּ־חילה באַשאַפּן געוואָרן צו זיין שלום־עליכם'ס רעזידענץ... ווי אַ דאָרשמי־

קער שוואַם האָט ער זיך אָנגעזאַפּט מיט דעם זאַפּטיקן פּאָלקס-לעבן פֿון זיינע וואָליגער ברודער אין דער ענערגישער באַוועגלעכער שמאַט. און דעם רייכן שפּעדיקן איבערפֿלוס האָט ער ביינאַכט, ביים ליכט פֿון שרייבמיש, צוריקגעגעבן דעם פּאָלק אין אַן איבערגעשאַפּענער געלייטערטער פּאַרם... ער האָט זיך נישט גענייטיקט אין קיין רעדאַקציאָנעלע קאַבינעטן און אין קיין ליטעראַרישע קאַפּע-שמיבלעך צו סטימולירן זיין שאַפֿן... ער האָט זיך אויפֿן קיעווער, „קרעשמאַטיק“, און אויפֿן קיעווער, „פּאָדאַל“, צווישן די קאַטרילעווקער אין יעהופּעץ, געפילט היימישער און פרייער, ווי ער וואָלט זיך געפילט אין וואַרשע, אויף די ליטעראַרישע „דאָנערשטיקן“... (ש"ע= בוך ז' 157). ד. בערקאוויטש דערמאָנט דאָ ווי אַ קעגנזאַץ צו קיעוו די וואַרשעווער „ליטעראַרישע דאָנערשטיקן“, וווּ ער האָט געהערט פּאַלן אַ פּאַרוורף קעגן שלום-עליכס'ן און מען האָט אים באַצייכנט מיט איראַ-ניע און אַ שמאַך — דער „קיעווער ייד“.

אַבער נישט אַלעמאָל איז דאָס לעבן אין קיעוו געווען פאַר שלום-עליכס'ן אַן אַספּיראַציע פאַר זיין שאַפֿן. אָפּטמאָל איז אים דערווידער דאָס הוי-האַ-לעבן, דאָס שמענדיקע אַרומלויפֿן אין אַ פרעמדער סביבה. אָט שרייבט ער אַ בריוו צו מרדכי ספּעקטאָר (אין 1903), אַז ער „פילט זיך ווי ניי-געבאָרן מיט נייע, שפּאַגל-נייע כוחות. כמעט קאָן איר זאָגן, אַז איר הייב ערשט אָן שרייבן“, אָבער „אַז אַך און וויי איז מיר, איר באַ-דאַרף גאָר לויפֿן זוכן אַ קערבל! ברענען זאָל די בערזע! ברענען זאָל דאָס קערבל! ברענען זאָלן די יידן אויפֿן פייער, אַז אַ יידישער שרייבער זאָל נישט קאָנען לעבן פֿון שרייבעריי אַליין און זאָל האַרפֿן לויפֿן זוכן אַ קערבל! מע פרעגט מיר, די וואָס קענען מיר אין זעען מיר אַלע מאָג, ווען שרייב איר? כ'לעבן, אַז איר ווייס אַליין נישט ווען! אָט אַזוי שרייב איר, גייענאַ דיק, לויפֿנדיק, זיצנדיק. ביי יענעם אין קאַבינעט, פּאַרנדיק אופן טראַמוויי, און פּונקט יבשעת ומע דולט מיר אַ קאַפּ מיט אַ וואָלד, נישט-געהאַקטן וואָלד, אַ אימעניע אַ פייערע, אַ זאַוואָדל, — פּונקט דעמלט וואַקסן אויס די שענסמע ביילדער אין עם לייגן זיך צונויף די בעסטע מחשבות, און מע קאָן זיך נישט אָפּרייסן אויף קיין מינוט, אויף קיין רגע דאָס אַלצדינג אַרויפֿגעמען אויף פּאַפּיר, ברענען זאָלן די געשעפּטן! ברענען זאָל די וועלט!“ (ש"ע=בוך, ז' 198).

אין דער צוואַה, וואָס שלום-עליכס האָט געשריבן דעם 19=טן סעפּטעמבער 1915, זאָגט שלום-עליכס צווישן אַנדערן: „ווי איר זאָל נישט שמאַרבן, זאָל מען מיר באַהאַלטן נישט צווישן אַריסטאָקראַטן, מיוחסים

אָדער גבירים, נאָר גראָד צווישן פּראָסמע יידן אַרבעטער, מיטן אמתן פּאַלק, אַזוי אַז די מצבה, וואָס מען וועט דערנאָך אַוועקשטעלן אויף מיין קבר, זאָל באַשיינען די איינפאַכע קברים אַרום מיר, אין די איינפאַכע קברים זאָלן באַפּוצן מיין מצבה אַזוי ווי דאָס פּראָסמע ערלעכע פּאַלק האָט פאַר מיין לעבן באַשיינט זייער פּאַלקס=שרייבער". אָפּ די מערק=ווירדיקע שורות זענען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר שלום=עליכס'ן און זיין שאַפּן. שלום=עליכס'ן איז אויסגעקומען צו לעבן און פאַרברענגען אין קיעוו אַרום גבירים, אַרום גבירים, אָבער זיין האַרץ, זיינע געפילן, זיינע סימפּאַטיעס זענען געווען צווישן די פּראָסמע יידן, זיי האָט ער געשענקט זיין נאָענטקייט, זיי האָבן אַרויסגערוּפּן ביי אים ליבע, פיעמעט. די בראָד=סקיס, די זייעווס, די האַלפּערינס, די צוקער=פאַבריקאַנטן, וואָס ער איז געווען אַ צייט פאַרבוגדן מיט זיי געשעפּפּלעד, זיי האָט ער אין זיינע ווערק דערמאַנט בלויז בדרך אַגב פון דער זייט און ווייט. זאָגט סאַקע י. ד. בערקאַוויטש אין זיין אָפּהאַנדלונג, „מיט פּריינד און יידן פון אַ גאַנץ יאָר“ (ש"ע=ביד, ז' 288): „עס איז מערקווירדיק, אַז אין זיינע ווערק האָט ש"ע ווי בכוונה אויסגעמיטן צו באַרירן אויף אַ דירעקטן אופן דעם קרייז פון דער קיעווער פּלומאַקראַמיע“. ער האָט „גערנער באַשריבן זייער רע קיבן און זייערע „מענטשן“, איידער זייערע פּאַלאַצן און זיי אַליין“.

י. ד. בערקאַוויטש דערקלערט עס מיט אַ ריי סיבות. און אַ פּאַקט איז, אַז אויך אין בויבעריק (באָיאַרקע), וווּ ער האָט פאַרבראַכט פיל זאַמערס און דאָרטן זיך געטהאָפּן אין וואַלד מיט גבירים און גבירישע פּרויען, אין בויבעריק האָט ער אויפגעגראָבן דעם פּאַלקס=מענטש טביה און אין לויף פון אַ צוואַנציג יאָר געלעבט מיט זיינע פּריינדן און ליידן, באַמיט זיך אויפגעמען זיין וועזן, זיין כאַראַקטער. און נאָך וויכטיקער איז, וואָס ש"ע האָט גענומען אויפפאַסן די קיעווער גבירים, זייערע פּירעכצן דורך טביה דער מילכיקער, געזען זיי מיט זיינע, טביהס, אויגן.

נאָך אין דער ערשטער געשיכטע פון „טביה דער מילכיקער“ (גע=שריבן אין 1895) מאַלט ש"ע ווי טביה לויפט נאָכן וואָגן און זאָגט די שמינה עשרה הויד, מיט אַ גיגון, ווי, להבדיל, ביים עמוד: „מכלכל חיים בחסד — דער וואָס וואַס פון שפּייזן אַלע זיינע באַשעפּענישן, ומקיים אמונתו לישני עפר — אפילו די, וואָס ליגן אין דער ערד און באַקן ביינאָ. אַזוי, טראַכט איד מיר, ליגט מען אין דער ערד! איז ווערט מען אויסגע=ריסן! נישט אַזוי ווי יענע, למשל, די יעהופּעצער גבירים מיין איד, וואָס זיצן אַ גאַנצן זומער אין בויבעריק אויף די דאַמטשעס, עסן און פּרינקען און

באָדן זיך אין אַלדאָס גוטס. אוי, רבונו של עולם, פאַר וואָס קומט דאָס מיר? איר בין, דאָכט זיך, אַ ייִד גלייך מיט אַלע ייִדן.“ (ז' 19).

טביה קוקט אויף יעהופעץ, ווי אַן אמתער פויער קוקט אויף דער גרויסער שטאַט. ער האָט פאַר דער שטאַט מורא, ער ווערט דאָרט צע־טומלט, ער קאָן נישט באַגרייפן דעם דאָרטיקן גערויש. און כדי וואָס שטאַרקער אונטערצושפרייכן די קעגנזאַצן, די ווידערזאַגן פון דעם פראַסאַן ייִדישן מענטש, דעם האַרפּס־ייִד מיט דעם גרויסשטאַטישן, מיטן יעהיפעצער, — פירט שלום עליכם צונויף אַט די צוויי עקסטרעמע טיפּן — טביהן מיט מנחם מענדלען — אין דער „טביה“־מעשה „אַ בויִדעם“ (געשריבן אין יאָר 1899). טביה איז פון דער באַקאַנטשאַפּט מיט מנחם מענדלען אָפּגעברייט געוואָרן, ער האָט „געכאַפּט אַ מיאוסן פּסק“. און טביה מוסרם זיך דערנאָך: „באַרעכנ נאָר, טביה, דו פּערד איינער, ביסט דאָך עפעס, זאָגט מען, יאָ נישט קיין נאַר, ווי קומסטו זיך לאָזן פירן אין באַד אַרײַן, און נאָך אזוי נאַריש? וואָס וואָלט דיר אָפּגעגאַנגען אַצינד דערטאַ, למשל, ביי דיין שטיקעלע פּרנסה, קיין עין הרע, מיט דיין ביסל מילכיסקס, וואָס האָט אַזאַ שם אויף דער וועלט, כ'לעבן אומעפּום, אין בויבעריק, אין יעהופּעץ, און וווּ נישט?“

דער קלוגער, האַרט־בייִדער־ערדיקער טביה האָט זיך געלאָזט פאַר־פירן פון מנחם מענדלען, וואָס ער האָט אים געטראַפּן אין יעהופּעץ. און אַט ווי מנחם מענדל דער יעהופּעצער קוקט אויס אין טביהס אויגן: „אַ פליער, אַ ברעכער, אַ לויפּער, אַ דרייער, אַ געכטיקער טאַג, אויף קיין גוט אָרט זאָל ער נישט שטיין!“ מנחם מענדל, דערציילט טביה, „האַט מיך דערטאַפּט און פאַרדרייט מיר מיין קאַפּ מיט הלומות, נישט געשמויגן, נישט געפּלויגן“. און געשען איז עס טאַקע אין יעהופּעץ, וווּהיין טביה איז געקומען צופּאָרן מיט זיין ביסל מילכיסקס „אַ פינגט עמלעכע און צוואַנציק פּוטער פּרישע פון פּוטערלאַנד, מיט אַ פאַר שיינע וואָרעמשיקעס קעז, גאַלד און זילבער, לאַמיר זיך ביידע — זאָגט ער צו שלום־עליכם'ן — ווינטשן אַזאַ יאָר!“ אויספאַרקויפּט די סחורה און אינטערנעוואָרפן דעם פּערדל אַ ביסל היי, איז טביה זיך אַרויס אין שטאַט, אין יעהופּעץ. „אדם יסודו מעפּר — מען איז דאָך נישט מער ווי אַ מענטש, גלויבט זיך אַנקיקן אַ וועלט, כאַפּן לופּט, זעען די אַנטיקלעך, וואָס יעהופּעץ שמעלט אַרויס אין די פענצטער...“ און אַט אזוי שפּייענדיק ביי איינעם אַ גרויסן פענצטער „מיט האַלבע פּריאַלן און קערבלעך זילבערנע אַ סך מיט באַנקאווע בילעטן און מיט גלאַס סיגנאַציעס אָן אַ שיער, צעשפּילט זיך די פּאַנאַזיע ביי טביהן

און ער לאָזט זיך ווילגליין מיט זיינע מחשבות: „וואָס וואָלט געווען, ווען ער פארמאָגט כאָטש אַ צענט-חלק, וואָס אָט-דאָס-אַ באַטרעפט.“ און עס רוקט זיך אָן מעשה-שמן מנחם מענדל. עס וווייזט זיך אַרויס, אַז מען איז עפעס שטיקלעך קרובים, — מיין פערדס ביי-ש-שמעקעלע“, מען צערעדט זיך, — מנחם מענדל רעדט און טביה קוקט אים אָן ווי אַ משוגענעם. טביה ווייסט, אַז מנחם מענדל איז אַ קאָסרילעווער, און ער חידושט זיך: „דו זאָג מיר בעסער, מנחם מענדל סערדצע, ווי קומסטו אַהער, פלוצעם אינמיטן דרינגען אין יעהופעץ גאָר“, מנחם מענדל דערציילט, און טביה באַגרייפט נישט זיינע רייד, און מנחם מענדל זאָגט אים: „פרעגט נישט, טביה, ס'איז רעכט; איר זענט, אפנים, גאָרנישט באַקאנט מיט די יעהו-פעצער דינים און מנהגים...“

און דער סוף איז, אַז גאָר פיל רייד און טענות, זאָגט טביה צו מנחם מענדלען: „אַט פאָלג מיר, ומנחם מענדל, פאָר זיך דורך צו מיר אין דאָרף אַרײַן אויף אַ טאָג, וועסט זיך אַ ביסל אויסרוען די ביינער כאָטש“. מנחם מענדל פאָרט מיט טביה, אָבער דאָרט אין טביהס שטוב, האָט זיך צעשפילט מנחם מענדלס פאַנטאַזיע און ער האָט גענומען דערציילן טביהן מעשיות און גליקן. ער „האַט דערציילט מעשיות פון אָדעס און פון יע-הופעץ, ווי אזוי ער איז געווען אַמאָל צען, ווי מען זאָגט, „גא קאָני און פיר קאָניעס“, היינט אַ נגיד, מאָרגן אַ קבצן, און ווייטער אַמאָל אַן אביון; געהאַנדלט מסחרים עפעס אַלץ אַזעלכע, וואָס איר האָב איז מיין לעבן נישט געהערט משונה-אומגעלומפערטע; „האַס“ און „בעס“ איז „אַק-ציעס-שמאַקציעס“, „פאָטיווילעוו“, „מאַלצעוו-שמאַלצעוו“, דער גוטער יאָר ווייסט זיי דאָרטן, און חשבונות משוגענער ווייזן, צען טויזנט, צוואַנציק טויזנט — געלט ווי האָלץ!“ טביה דערציילט ווייטער, ווי זיי האָבן אזוי „פאָוואָלינקע געפלאַפלט ביז העט-שפעט אין דער נאַכט אַרײַן; דער קאַפּ האָט זיך מיר פאַרדרייט פון זיינע מעשיות מיט די ווילדע געשעפטן מיט די טויזנטער, וואָס פליען אַרויף און אַראָפּ, און מיטן פאַרמעגן, וואָס באַראָד-סקי פאַרמאָגט... עס האָבן זיך מיר גאָכרעם אַ גאַנצע נאַכט געפלאַגטערט: יעהופעץ... האַלבע פריאַלן... באַדסקי... מנחם מענדל...“

דער סוף איז באַקאנט: טביה האָט זיך געלאָזט איינרעדן, ער גיט אָפּ דאָס ביסל פאַרהאַרעוועטע געלט מנחם מענדלען, און עס האָט זיך אויס-געלאָזט... אַ בוידעם. טביה קלאָגט זיך פאַר שלום-עליכס'ן, וואָס ער האָט זיך געלאָזט אַרײַנגאַרן און זאָגט דערביי: „און ווער איז שולדיק, ווען נישט

איר אליו, וואס האב מיר געלאזט איינרעדן גרינגע פייגעלעך, שמינדלי קעם, שמאכטעליאקעם?"

אָבער דאָס איז נישט דאָס איינציקע מאָל, וואָס מביהן קומט אויס צו האָבן שמאַרקע קאַנפּליקטן מיט יעהופּעץ, מיט יעהופּעצער מענטשן אין זייערע פּירעכצן. יעהופּעץ פאַרמעסט זיך נישט גאָר אויף מביהן, גאָר אויך אויף זיינע טעכטער. נישט איין מאָל בלייבט מביה אַ באַזיגטער. נישט איין מאָל שמאַרפּט זיך מביה, קלאַפּט זיך, „על חטא“, וואָס ער גיט זיך אונטער די יעהופּעצער: „...אין דעסגלייכן דו מענטש, לחברדיך, ווילסט אַ שטיקל בריוו — גיי האַרעווע, מעלך די בהמות, טראָג זיך מיט די קרויג־לעד, שלאָג פּוטער, מאַך קעז, שפּאַן דאָס פּערדל און שלעפּ אַלע פּרימאַרן קיין בויבעריק אויף די דאַמשעס, גויג זיך אין בוך זיך צו די יעהופּעצער יבירים, שמיכל צו זיי, חנפּע זיי, קריד זיי איטלעכן באַזיגדער אין דער נשמה אַרײַן...“

יא, יעהופּעץ מיט זיין גייעם לעכנס־שטייגער, מיט זיינע „דינים אין מנהגים“ האָט זיך אַרײַנגערױסן אין דעם שטיקל אידלישן לעבן פון מביהן און עס אינגאַנצן צערודערט...

גאָר אויף אַ באַזיגדערן אײַפן פאַרנעמט זיך שלום־עליכם מיט קיעוו־יעהופּעץ אין זיין ווערק, „מנחם מענדל“. יעהופּעץ, די יעהופּעצער לופּט־געשעפטן, די יעהופּעצער בערזע־סביבה — דאָס איז דער פּאָן. אויף וועלכן עס וואַקסט אַרויס אין איר גאַנצער צעטומלטקייט און טראַגישקייט די מנחם־מענדל־געשטאַלט. דורך מנחם־מענדלען איז שאַרף אינגערעגעשמאַרן דאָס אימגעוונטע, דאָס אומנאַרמאַלע פּוין די יעהופּעצער עסקים. מנחם מענדל איז אַ פּראָדוקט פון יעהופּעץ, אַ פּועל־יוצא און אַ קרבן, פּונקט ווי די יעהופּעצער בערזע־סביבה איז אַ פּראָדוקט פּוין די מנחם־מענדלשע געשעפטן. עס איז אַ פאַרכישופּטער קרייז, וווּ איינער פאַרדרייט דעם צווייטן. אָנגעהויבן פּוין זיין ערשטן בריוו „פאַפּירלעד“, וואָס מנחם־מענדל שרייבט פון יעהופּעץ צו זיין ווייב שיינע־שיינדל אין קאַסרילעוועק (פאַר־עגנלעכט אין יאָר 1896), ביז די לעצטע סעריע בריוו „אַ בכבודיקע פּרנסה“, וואָס איז פאַרענדיקט געוואָרן אין יאָר 1909, — אין די אַלע בריוו וואַקסט אַרויס דער אמתער קיעוו מיט די פאַרשידענע פאַסירונגען אין סיטואַציעס. מיר האָבן דאָ קיעוו־יעהופּעץ געמאַלט דורך דער צעהיז־טער פאַנטאַזיע בון מנחם מענדלען, און גלייך, גאָר יעדער שילדערונג אין מנחם מענדלס בריוו, קומט אַ צווייטע, אַ מין אָפּהילד, די „אַנדערע זייט פון דער מיטע“, אין דעם ענטפּער פון שיינע־שיינדל פון קאַסרילעוועק.

קיעוו־יעהופעץ ווערט צעגלידערט אויף שטיק־שטיקלעד. מנחם מענדל ברענט, פלאקערט, און שיינע שיינדל לעשט, ניסט וואסער! מנחם מענדלען מראַנגט יעהופעץ אין דער לופטן און שיינע שיינדל שלעפט צוריק אויף דער רעאַלער עהד. אין די אַלע שילדערונגען צעשפילט זיך שלום־עליכס'ס שטיפערשיקייט אויף אַלע כלים, שלום־עליכס קאַרגט נישט קיין ווערטער, ער לאַזט זיך ווילגיין סיי דורך מנחם מענדלען און סיי דורך שיינע שיינדלען.

מנחם מענדל איז, געבער. גאָט די נשמה שולידק. גאָך דעם, ווי ער האָט זיך אָפגעברייט אין אָדעס (זע זיינע בריוו פון אָדעסער בערזע, „מנחם מענדל“, ז"ו 11—42), האָט ער באַשלאָסן צו פאַרן אַהיים: „און גאָט איז יודע דעם אמת, ווי ווייט עס האָט מיך געצויגן אַהיים“, נאָך וואס דען „ס'איז, אַפנים, מן השמים מיר אָנגעצייכנט געוואָרן, אַז איד זאָל מנוגל ווערן קיין יעהופעץ און זאָל האַנדלען מיט „פאַפירלעד“...“ ער איז געזעסן אין וואַגאָן אויפן וועג קיין קאַסרילעווקע, האָט ער זיך באַגענגט מיט איינעם, „אַז אָדעסער שפּעגעלאַנט“, וואָס פאַרט קיין יעהופעץ. און אָט דער „שפּעגעלאַנט“ האָט „מיר גענומען אָפלייבן די שטאַט יעהופעץ מיט די יעהופעצער שפּעגעלאַנטן אין סאַג אריין“. מנחם מענדל האָט זיך געלאַזט איינרעדן און זיך אַראָפגעכאַפט קיין יעהופעץ, „אויף אַ ווישיקאַ־וועסט, אָנקוקן די בערזע מיט די שפּעגעלאַנטן“.

ער גיט גלייך אין ערשטן בריוו איבער וועגן די אַלע גליקן, וואָס ער האָט צו דערוואַרטן אין יעהופעץ, אין ער גיט צו אין דעם „עיקר שכחתי“, אז זי, שיינע שיינדל, זאָל אים שרייבן „קיין בויעריק, מחמת אין יעהופעץ טאָר איד נישט זיין... דריי איד מיד ארום דעם גאַנצן מאָג אויף „קרעש־טשאַטיק“ ביי דער בערזע, און קומט ביינאַכט, כאַפ איד מיד אַראָפ קיין בויעריק. דאָרט ויצט די גאַנצע חברה „שפּעגעלאַנטן“ אויף די דאַמישעס און מ'שפילט אין קאַרפן (זכרים מיט נקבות אינײנעם — אַזוי איז דער מנהג...), און גאַנץ פרי לויבן אַלע קיין יעהופעץ, און איד אויך בתוכם“.

פאַרשטייט זיך, אַז שיינע שיינדל איז שטאַרק אויפגעבראַכט. „ס'ביימיט, איד שיק דיר ארויס אויף הוצאות און זאָג דיר אָן, דו זאָלסט קומען אַהיים, געמסטו און פאַרסט אַראָפ קיין יעהופעץ, — ביסטו נישט ווערט, מ'זאָל דיר באַגראָבן אַ לעבעדיקן?... אַ גייער חלום, אַ וויסטער, אַ פינצטערער — „יעהופעץ!“...“ זי טיילט אים איין קללות אין חרמות: „עפעס אַ קליפה, אַ נישט־גומער — מעגהט זי — האָט זיך אין אים אַריינג-“

געכאפט! ביימאג איז ער אין יעהופעץ, און ביינאכט איז ער אין בויבעריק מיט די מאַנסבילן און מיט די ווייבער אינגיינעם... אָבער מנחם מענדל ווערט גישט נתפעל פון שיינע שיינדלס סטראַשווקעס, ער ווערט אַלץ מער אריינגעפלאַנטערט אין די יעהופעצער געשעפטן, ער גיט איר אַלעמאָל, אין יעדן גייעס בריוו, צו פאַרשטיין וואָס אַזוינס יעהופעץ איז. „וואָס דו פרענסט, וואָס פו איד ביינאכט אין בויבעריק, האָב איר דיר שוין געזאָגט, אַז יעהופעץ איז אַ שטאַט, וואָס אַ ייר מאַך דאָרט נישט זיין“.

שיינע שיינדל פון קאַסרילעווקע האַלט זיך ביי אירס, זי גלייבט נישט אין די יעהופעצער גליקן: „פאַרשרייב דיר, מענדל, וואָס איר זאָג דיר, אַז אַלע דינע יעהופעצער לייט, וואָס דו שרייבסט, אַז זיי זענען מיטאַמאָל באַגליקט געוואָרן, וועלן אים ירצה השם אינגיכן ווערן צוריק די אייגענע קבצנים וואָס פריער נאָר מיט מער פּרוּשקייט. וואָרום איר גלויב אַזוי אין דינע „טראַנספּאָרטן“ מיט דינע „שמאַלצעווער“, ווי אין דעם אַרע־סער „לאַנדאָן“; אין כישוף און שרעטלעך גלויב איר שוין אַ סך מער, ווי אין אַלע דינע יעהופעצער „פאַרמעפלען“...

מנחם מענדל פלעכט אריין אין זיינע בריוו שטיקער לעבן פון קיעוו־יעהופעץ, ער ברענגט ארויס אין איילעניש קיעווער געשטאַלטן, קיעווער פאַסירונגען: „דו וואָלסט געמעגט זיך פאַרגינגען אַנקוקן אין יעהופעץ אַ שרפה“, — שרייבט ער איר אַמאָל. אַ צווייט מאָל גיט ער צו אין זיין „עיקר שכחת“: „דו מיינסט, אפנים, אַז איר בין איינער אויפן יאָרה, וואָס איר האַנדל מיט פאַפירלעך? בראַדסקי האַנדלט אויך דערמיט... דו שפילסט זיך מיט בראַדסקין? יענער, אַז ער פאַרט דורך אין דער קאַרעמע, ציטערט דער „קרעשמאַטיק“, און אַלע יידן נעמען אַראָפּ די הימלען, און איר אויך בתוכם“. און עס צעשפילט זיך גלייך ביי אים די פאַנטאַזיע און ער זאָגט: „שוין וואָלט זיין, ווען איר ווער אַמאָל אַ בראַדסקי!... אַז נאָך וויל, נאַרעלע...“ אָבער שיינע שיינדל לאָזט זיך נישט מיטשלעפן אין די הימלען: „נאָר מענסט דיר זאָגן וואָס דו ווילסט, ביז איר וועל נישט זעען מיט מיינע אייגענע אויגן, וועל איר דיר נישט גלויבן; נישט מחמת איר האַלט דיר, הלילה, פאַר אַ לינגער, נאָר דערפאַר וויל אַלצדינג וואָס די יעהופעצער פיינע מענטשלעך דערציילן דיר, מיינסטו, אַז ס'איז תורת לאַקש“.

און אַזוי גייט כסדר אין יעדן בריוו פון מנחם מענדלען צו שיינע שיינדלען און פון שיינע שיינדלען צו מנחם מענדלען אַ „מיינונגס־אויס“

טויש" וועגן יעהופעז און די יעהופעצער. עס איז דער געראַנגל פון שמאַט און שמעמל, דער געראַנגל פון דער נייער צייט, וואָס רוקט ארויס אינעם יידישן לעבן פאַזימיווע און נעגאַזימיווע מאַמענטן. דער געשפיל נעמט אָן ביי שלום-עליכס'ן אַ גראַמעסק-פאַרם אין ער גייט אָפּ אַריבער אין קאַ- מעדיע, אין פּראַג-קאָמעדיע. און ביי שלום-עליכס'ן זענען ביידע גע- רעכט, — דער יעהופעצער מנחם מענדל מיט זיין התפעלות און די קאַס- רילעווקער שיינע שיינדל מיט איר פאַראַכמונג; ביידע זענען גערעכט, ביידע דריקן אויס זייערע אויפריכטיקע געפילן.

מנחם מענדל מענהט צו שיינע שיינדלען: „און וואָס דו ביסט אַזוי אויפגעטראָגן אויף יעהופעז, איז נאָר דערפאַר, ווייל דו קענסט נאָר נישט די שמאַט מיט די היגע מענטשן; מילא די שמאַט אליין, שמועסט מען נישט — ס'איז אַ צאַצקעלע, און די מענטשן די היגע זענען ממש גאָלד אין זילבער; ווייס איר, ווי קומט דאָס צו אָדעס?"

אַבער אינגיכן הייבט זיך אָן פאַר מנחם מענדלען אַ שווערע צייט, פון די חלומות הייבט זיך אָן אויסלאָזן אַ טייד. לכתחילה פאַרלירט ער נאָר נישט דעם כּסחון: „ס'איז בימער און פינצטער ארום... נאַרישקייט! דאָס האַרץ זאָגט מיר, אַז עס וועט נאָר זיין וואָס צו מאַן, נאָט לעבט, און יעהופעז איז אַ שמאַט; אַז נישט דאָס, איז דאָס...“ שיינע שיינדל הייבט אָן נקמה צו נעמען אין מנחם מענדלען: „צי האָב איר דיר נישט געזאָגט פריער, אַז עס וועט אַזוי זיין דער סיף? ... אַנטלויף, זאָג איר, מענדל, ווי פאַר פייער! ... פאַלגט ער מיר נישט! עס האָט אים צוגעקאָוועט צו יעהו- פעז!“

און עס הייבן אָן צו גיין איכה-בריוולער פון מנחם מענדלען: „עס איז געוואָרן אַ תל פון יעהופעז, אַז איבערקערעניש אויף דער בערזע, הושד אין אַלע ווינקעלעך...“ מנחם מענדל ניכטערט זיך אויס און איז זיך מודה: „ביי אונדז אין יעהופעז שפילט דאָס געלט די גרעסטע ראָלע! דער מענטש אַליין איז בלאַמע.“

און עס קומט אַ נייע סעריע בריוולער „מיליאָנען“. מנחם מענדל איז געוואָרן אַ מעקלער און עס גייט אַ נייער בריוו-שפיל צווישן מאַן און ווייב; ער פליט, שוועבט אין די הימלען, און זי שלעפט אים אויף דער ערד. פון געלט-מעקלעריי גייט מנחם מענדל איבער צו הייזער-מעקלעריי: „דו קערסט אַוהאי מיינען — שרייבט מנחם מענדל צו שיינע שיינדל — אַז אין יעהופעז קויפט מען אַ שטוב אַזוי ווי ביי אייך אין קאַסרילעווקע? האָסטו אַ מעות!“

מנחם מענדל טױלמ זיך אָפּט מיט שױנע שױנדלען מיט פּאַרשידענע פרטים פּונעם שפּױגער־לעבן און פּון די פּירעכצן אין יעהופּעץ. אָט גיט ער איר איבער, אַז אין יעהופּעץ, „טרעפט זיך אָפּטמאַל, אַז אַ מאַן וואָרפט אַוועק אַ ווייב און פּאַרליכט זיך אין יענעם ווייב, אָדער אַ ווייב וואָרפט אַוועק איר מאַן און פּאַרליכט זיך אין יענערס מאַן, און דאָס ווייב פּון יענעם מאַן פּאַרליכט זיך אין יענערס ווייבס מאַנס ווייב, איר מײן, אין יענעם ווייבס מאַן — מען פּאַרבייט זיך מיט די יוצרות, שלי שלך ושלך שלי... ס'איז נישט קאַסרילעווקע, ס'איז יעהופּעץ...“ גיט צו מנחם מענדל.

און אָט קומט אויף דער ייִדישער וועלט ציוניזם, און מערקווירדיק, ווי עס שפּײַגלט זיך אָפּ די באַוועגונג אַזוי, בדרך אגב, אין די בריוו פּון מנחם מענדל און שױנע שױנדל. שױנע שױנדל שרױבט־צו אין אירן אַ בריוו צו מנחם מענדלען: „יאָ, זאָג נאָר, מענדל, וואָס איז דאָס פּאַר אַ נייעס, וואָס מע דערציילט בײַ אונדז? מע זאָגט, אַז דאָרט, אין יעהופּעץ, פּאַר־שרױבט מען זיך שוין קיין ארץ ישראל? ווער עס פּאַרשרױבט זיך פּערציק קאָפּיקעס, דער פּאַרט. וואָס איז דאָס פּאַר אַ מין? בײַ אונדז האָט מען שטאַרק אָנגעהויבן דערפּון צו שמועסן; יונגעלייט קלײַבן זיך צונויף אַלע נאַכט בײַ יאָסל משה־יאָסלס און מע רעדט פּון ארץ ישראל. — הכלל, עס טוט זיך חושד, ווי זאָגט די מאַמע: „שוין לאַנג שפּיל געווען!“... און מנחם מענדל אין זײַן נאָענטן בריוו, נאָך דעם ווי ער דערציילט איר וועגן זײַנע נייע גליקן און אומגליקן, גיט ער צו אין דעם, „עיקר שכחת״: „וואָס דו פרעגסט זיך נאָך אויף „ארץ ישראל“, קערסטו אונדאוי מײַנען „צײַ־ניזם“? דאָס איז זײַער אַ הויכער ענין, כאָטש אין יעהופּעץ אויף דער בערזע האַלט מען נישט דערפּון. איר בין געווען אַ פּאַר מאָל בײַ די היגע „ציניסטן“ אויף די „זאַסעראַניעס“ און האָב געוואָלט וויסן, וואָס דאָס איז, האָט מען אָבער אַלץ גערעדט אויף רוסיש, און דווקא א סך גערעדט. דאָכט זיך, וואָס וואָלט זײַ געארט, זײַ זאָלן זיך דורכרעדן מיט יידן אויף ייִדיש?... איר האָב אַ פּאַר מאָל אַ רעד געמאַן מיט מײַנע חברה־לײַט אויף דער בערזע וועגן דעם. האָבן זײַ מיר אויסגעלאָכט: „ווייס איר וואָס? ציוניזם! דאָקטאָר הערצל! אויך מיר אַ געשעפט!“...“

עס קומט מעשה־דרײַפּוס, און פּאַרשױדן נעמט עס אויף קאַסרילעווקע און יעהופּעץ אאוו. ביז לסוף מנחם מענדל, וואָס האָט „איבערגעדרינט כל העבודה־זרות“, נעמט זיך צו שרױבערײַ. פּאַרשױבט זיך, אַז ער נעמט זיך קודם כל צו קיעו־יעהופּעץ.

שלום=עליכם זאָנט אַרויס דורך זיין מנחם מענדל: „זיי וויסן, און איר האָב שוין אויסגעשריבן צוויי פלעשלעך מינט, איר האַלט שוין ביים דריטן. אַ קלייניקייט — באַשרייבן אַזאַ שמאַץ ווי יהופּעץ!...“

דאָס האָט אַרויסגערעדט שלום=עליכם, — עפעס אַ קלייניקייט אַזאַ שמאַץ ווי יהופּעץ! וויפּל שמאַץ עס האָט אים געגעבן אין משך פון זיין נאַנץ לעבן.

שלום=עליכם אין געווען שמאַרק אריינגעוואַקסן אין דעם יידישן לעבן פון קיעוו, ער האָט עס אויפגענומען מיט אַלע שפּליטערלעך, זיך באַגענגט מיט פיל מענטשן און אָפּגעמאַלט זיי דערנאָך ווי זיי שמייען און גייען. איר געדענק פון מיינע יונגע יאָרן, ווי מען פלעגט אין קיעוו שטייטלען אויף פאַרשידענע יידן, וואָס זענען באַשריבן אין אָפּגעמאַלט געוואָרן דורך שלום=עליכם'ן אין זיינע ווערק. איר האָב נישט איינמאַל געמראָפּן אין באַיאַרקע דעם פּראָטאַטיפּ פון מביהן: אַ כרייט=בייניקער ייד, אַ נידערי=קער, מיט אַ קלינג באַרעדעוודיק געזוכט, מיט אַ פּאָר שווערע שמיזל. אין 1911—1912 אין ער אַרומגעגאַנגען איבער די באַיאַרקער דאַטשעס און מנחה געווען די יעהופּעצער יידן מיט מילך. ער איז דערביי געווען שטאַלין, וואָס ער איז אַראַנק שלום=עליכם'ן געוואָרן אַ שם=דבר. איר האָב געקענט נאָך יידן, וואָס זענען דורך שלום=עליכם'ן אַרויסגעפירט געוואָרן אין זיינע ווערק, אין די קלענערע און גרעסערע. און באַזונדערס — אין „דער מכול“ און אין „דער בלוטיקער שפּאַס“. איינער אַ ייד אַ מעקלער, מיט אַ פליי=שיקער נאָז, בריכים, — ביי שלום=עליכם'ן הייסט ער בעלערביצע, — האָט געשאַפּן פּער און שוועבל אויף שלום=עליכם'ן און געדראָט זיך אָפּ=צורעכענען מיט אים. אין באַיאַרקע, געדענק איר, פלעגט שלום=עליכם זומער=צייט ליגן אויף זיין האַמאַק, וואָס איז געווען אָנגעבונדן צווישן צוויי פעסטע סאָסנע=ביימער, אָפּשמאַל מיט אַ גרויסן ווייסן שערם איבער זיין קאָפּ, און שמענדיק מיט אַ קליין נאָטיץ=ביכלעל אין מיט אַ דיגער בלייפּער אין האַנט, אַרום זענען געזעסן און גערעדט ווייבער, געפילט זיך מיט שלום=עליכם'ן היימישלעך, גערעדט אין גערעדט און שלום=עלי=כם האָט איינגעזאַפּט זייערע ריידן, און גערן געווען אויפצוכאַפּן און איינגע=אַרטיקן אויסדרוק, אַ צונעמעניש, אַ ספעציפישע קללה, וואָס ער האָט דערנאָך אריינגעפלאַכטן אויף אַ קונציקן אופן אין איינער פון זיינע נאָענ=טע מעשיות. דערנאָך האָט דער עולם געליענט געשמאַק אַ פרישע שלום=עליכם=מעשה אין „דעם יוד“ אָדער אין „דעם פריינד“ און מען איז געווען צופרידן צו דערקענען אַ היימיש וואָרט, און אייגענעם אויסדרוק.

לאָמיר דאָ ברענגען עמלעכע פּערזן פון א. קושניראָווס ליד „באָיאָר=
קער זומער“ (געקליבענע ווערק, 1947, זײַ 62—63), וווּ עס ווערט
דיכטעריש געמאַלט וואָס ש״ע איז געווען פאַר באָיאָרקע אין פאַר די
דאָרטיקע יידן, עלטערע און קינדער.

”
אין באָיאָרקע אין וואַלדישער אלייע
שפּאַנט אום אַ מענטש מיט נישט געאָילמע טריט.

די סאָסנעס קוקן שמיל אויף זיין פאַרבייגיין,
זיי שושקען זיך נאָך איבער אין געהיים,
און קינדער אים באַגלייטן דאָרט מיט נייגן, —
די קינדערלעך פון באָיאָרקע מיין היים.

אויף נייגן קינדערשער ער ענטפּערט מיט אַ שמייכל,
דורך ברילן שיינט אַזאַ מין מילדער בליק,
און קינדער ריידן אויס: „שלום=עליכם“,
און טוען פאַרכטיק זיך אַ כאַפּ צוריק.

די שושקעריי פון סאָסנעס ווערט נאָך הייסער,
ביים מענטש דער בליק נאָך היימלעכער צעהעלט,
ער זאָגט צו איגרו: „אי, יינגלעך, אי קונדסים!
איד זע, איר זיט צופרידן מיט דער וועלט!“

דער דיכטער רופט ארויס אין זיין זכרון אַ מאַג, וואָס ער „האַט אים
אין האַרצן פאַרהיט“, ער „זעפּ אַ ליכטיק, לעבעריק געשטאַלט“, פון יע-
נעם, וואָס מע רופט שלום=עליכם אויף סמעזשקע וואַלדישער, באַגאַסענער
מיט שיין! דעם מאַג „לייענט ער ארויס צווישן די שורות אין „טביהן“ און
אין „מאַטל פייסיס“...

אַזאַ מין וויימע, ליכטיקע דעריגערונג אין אויך ביי מיר, ווען איד
לעב אויף ש״עס געשטאַלט, ווי געזען אים אין די גאָר יונגע יאָרן, זומער=
צייט אין באָיאָרקע.

שלום עליכם האָט געהאַט אַ גומן פריינד אין קיעוו, סאַמואיל מאַר=
קאָוויטש קאָמפּאַניעניץ, דער אַרויסגעבער פון „וועיס יונג-זאַפּאַדני
קראַיי“ (גאַנץ דרום=מערכ געגנט) אין רוסישן. אָפּ דער קאָמפּאַניעניץ,

א קלוגער ייד, האָט געהאַט מעשיות אויף מעשיות פון זיין היימשטאַט. איז אַמאָל ביי אַ גלעזל טיי, פּרילינג-צייט, האָט אזוי בדרך אַנב דערצייילט קאָמפּאָניעיען אַ מעשה מיט אַ יידן אַ מלמד פון זיין שמעטל, וועלכער פלעגט באַלד גאָר פסח זאָגן, אַז עס בענקט זיך אים שטאַרק נאָך דעם גלעזל קאווע, וואָס ער וועט אינגיכן טרינקען שבועות צו דער מילכיקער סעודה. איז שלום-עליכם אָנגעצויגן געוואָרן פּין אָם דער מעשה, און דער פון איז אויסגעוואַקסן די פרעכטיקע שבועותדיקע געשיכטע, „מילכיקס“.

בשעת עס האָט זיך אין קיעוו פּאַנאַנדערגעוויקלט דער בייליס-פּראָב-צעכ, דער בלוט-בלבול מיט יושמישינסקי ביי די זייצעווס אין ציגל-פּאַב-ריק, האָט שלום-עליכם געווינט אין אויסלאַנד. אָבער ער האָט נאָכגע-פּאַלגט זייער ליידנשאַפטלעך די גאַנצע אַנטוויקלונג פון דעם בלבול און דערנאָך דעם פּראָצעס גופא. ער האָט געשריבן אינטערעסאַנטע לאַנגע בריוו צום קיעווער רב שלמה הכהן אראָנסאָן און זיך אַלץ נאָכגעפרעגט מער פרטים. דערנאָך האָט ער דעם רבס שטוב, דעם רב און די רבצין אריינגעפלאַכטן אין דעם ראָמאַן...

און אויף אזא מערקוויהדיקן אופן האָט שלום-עליכם איבערגעלעבט אין קיעוו אָקטאָבער 1905, דעם טאָג, ווען „מען האָט געשענקט די קאָנ-סטיטוציע“ און דערנאָך איז ער שטאַרק אויפגעטרייטלט געוואָרן פון דעם מוראדיקן פּאַגראַם, וואָס די צאָרישע מאַכט האָט מזכּה געווען די קיעווער יידן. אין שלום-עליכס'ס בוך (ז"ז 66 און ווייטער) זענען געבראַכט עטלעכע כע בריוו פון שלום-עליכס'ן צו זיין פּאַכטער און (ז"ז 207 און ווייטער) צו זיין פּריוויד ד"ר מ. פּישבערג אין ניו-יאָרק. די בריוו, — אַ מוראדיקער דאָקומענט, — זענען געשריבן פון דעם קיעווער האָמעל, „אימפעריאַל“. שלום-עליכס איז געווען אינגאַנצן אויפגעשויערט. „אין יענע טעג און וואָסגלאַנג שפעטער — שרייבט י. ד. בערקאָוויטש — איז יעדער געווען ווי אַ גערירטער, אין זיינע בני בית האָבן מורא געהאַט, ער זאָל נישט קראַנק ווערן“. צוזאַמען מיט די גרויזאַמע שילדערונגען פון דעם געשעע-נעם, שמעלט זיך שלום-עליכס אָפּ אויף אייניקע טראַגיקאַמישע עפּיזאָדן. און ווי ער שרייבט אַליין: „איבערגעלאָזט די טראַגישע זייט פאַר די קלאַנג-מוטערס, גיי איך איבער צו די טראַגיקאַמישע עפּיזאָדן, וואָס דאָס איז מיין אַמפּלואַ“. ער שרייבט אויף דער הייסער מיניט, דעם 24 אָקטאָבער, צום ד"ר פּישבערג: „מיין האַנט ציטערט, די פען פּאַלגט נישט — איך קאָן מער נישט שרייבן! איך שיק אייך דאָ אַ בלאַט, וואָס איז אַ הונדערט חלק פון דעם, וואָס מיר לעבן דאָ איבער. און דאָס איז אייך נאָר אַ מוס-

טער פון קיעוו. היינט שמעל'ט אייד פאָר, וואָס ס'מוט זיך אין די איבעריקע
הונדערטער יידישע שמעט און שמעטלעך... פאַרניכטעט, רואינירט בין
איר מיט מיין גאַנצן פּאָלק צוזאַמען, אויף דער גאַס ארויסגעוואָרפן..."
אַט אַזוי האָט שלום-עליכם זיך אָפּגעזענגט מיט קיעוו. מיט זיין קיעוו,
וואָס ער האָט אַזוי ליב געהאַט אין וואָס עס איז געווען אַזוי איינגעבאַקן
אין זיין האַרצן.

שפעטער, אין פאַרשידענע צייטן, ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן דער=
מאַנט שלום-עליכם קיעוו מיט אַ ספּעציעלער ליבע אין ציטער. שלום-עלי=
כס באַקומט דעצעמבער 1908 אין גערווי אַ בריוו-אַדרעס פון מ. ג. סירקין
פון קיעוו, וווּ מ'האַט געפיערט שלום-עליכם'ס נוביליי, און שלום-עליכם
ענטפערט צווישן אַנדערן אין אַ בריוו: „...דער אַדרעס האָט מיך געריט
בין פּרערן. ס'איז דאָך קיעוו. און קיעוו איז דאָך מיין שטאַט... אומע=
מוס זיין אויף מיין יום-טוב איז דאָך אַ גאַרשקייט. נאָר דאָס, וואָס איר
האַב נישט געקאַנט זיין אין קיעוו — דאָס מאַכט מיך פרויעריק! און וואָס
דעם אָונט גיבא אַמבאַלאַנגט — דאָרף איר אייד דעם אמת זאָגן, אַז איר
האַב דאָס בשום אופן נישט דערוואַרט, אפילו קיין האַלב נישט. איר גופא
רעבן דאָס פאַר אַן אימגעווערן דערפאַלג. וואָס וואָלט שוין געווען, ווען
מ'גייט איר דאָרט אַ ביסל מער פרייהייט! ווען מ'לאָזט איר, למשל, דברן
אויפן פּאָדאָל אין אויף דער דעמעיווקע (טיילן פון קיעוו מיט אַ געדיכ=
טער יידישער מאַסן-באַפּעלקערונג — ג. מ.) און דעם מר. ליקומאַוויטש,
אַז ער זאָל מיך ליינען אויף יידיש-זשאַראָן! נאָר לאָמיר נישט רעדן פון
אַזעלכע פרויעריקע זאַכן. וואָרט צו אַ קאַפּל — ס'וועט נאָך אַמאָל אויפגיין
די זון אויף אינדזער געסל אויך...“ (זע שלום-עליכם-בוך, ז' 225).

אין אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן, ווען שלום-עליכם האָט זיך
פונסניי פאַרנומען אויסצוזינגען דעם שיר-השירים פון זיין גאַנג איבער
דער וועלט און געשריבן דאָס ווערק פון אַלע זיינע ווערק, זיין „פונעם
יאָריד“, מאַלט ער ציטערדיק אין האַרציק זיינע ערשמע סענטימענטאַלע
געפילן און איבערלעבענישן אין דער גרויסער שמאַט יעהופּעץ-קיעוו. מיר
שיקן אָפּ דעם ליינער צו די קאַפיטלען 17, 18, 19 — „דער ערשמער
ארויספאַר“, „פּראָצענטניקעס“, „קופּערניק“ — אינעם צווייטן טייל „פּו=
נעם יאָריד“ (ז"ז 227—250). דאָ ווילן מיר ברענגען נאָר אַ פאַר אויסצוגן,
וווּ שלום-עליכם מאַלט קיעוו ווי עס האָט זיך געוויזן אין די אויגן פון דעם
יונגן בחורל שלום ראַבינאַוויטש:

„ווהיין פאַרט אַ בחורל, וואָס האָט נישט קיין היים אין וויל עפעס

דערגרױכן? — אין דער גרויסער שמאָט אַרױן... די גרויסע שמאָט אין יענעם ענגסט, וווּ אינדזער העלד (שלום=עליכם שרױבט וועגן זיך אין דער דריטער פּערזאָן — ג. מ.) האָט זיך געפונען, איז די הייליקע שמאָט קיעוו. אַהין האָט ער געשמרעכט אין אַהין איז ער געקומען. צו וואָס האָט ער איינגעלעד געשמרעכט? און וואָס האָט ער געזוכט? דאָס לאָזט זיך נישט זאָגן פאַר קלאַר, וואָרום קאָנקרעט האָט ער נאָך אַליין נישט געוויסט נאָך וואָס עס לעכצט זײַן גשמיה. עס האָט אים געצויגן אין דער גרויסער שמאָט ארױן, ווי עס ציט אַ קינד צו דער שײן פון לבנה... שלום=עליכם שילדערט די ערשמע נאַכט אויף דער אכסניא אין דעם אונטערשטן טײל פון דער שמאָט, אויף פּאָדאָל. ער דערציילט מיט איראַניע און סאַרקאָז ווי יידן גיבן זיך אַן עצה אין קיעוו כדי צו באַקעמפן די געזעצן. „דער מהבּר פון די דאָזיקע באַשרײבונגען — זאָגט שלום=עליכם — האָט אויף זײַן ערשטן ארויספאַר אין דער גרויסער הייליקער שמאָט קיעוו געהאַט די ערע אין דאָס באַרגעניגן צו ליגן. נאָך מיט אַ פאַר יידן בײַ רב אַלמער קאַניעווער אויף דער סטאַנציע אויף אַ בוידעם אין כאַפּן אַ צימער. געווען איז דאָס אין אַ ווינטערדיקער פינצטערער נאַכט“. עס איז געווען די מורא פאַר דער טרויעריק=באַריממער „אַבלאַווע“, ווען מען האָט זיך געלאָזט אין מיטן נאַכט זוכן יידן אָן „פּראַוואַזשימעלסמוואָ“... דערציילנדיק וועגן די וויי=טערדיקע פּאַסירונגען זײַנע אין די ערשמע טעג פון זײַן פאַרברענגען אין קיעוו, זאָגט שלום=עליכם: „אַ פּרעמדער מענטש אין אַ גרויסער שמאָט איז אין אַ וואַלד. אין ערגעץ פילט איר זיך נישט אַזוי עלנט ווי אין אַ וואַלד. קיינמאַל אין ערגעץ נישט האָט זיך דער העלד פון די דאָזיקע באַ=שרײבונגען נישט געפילט אַזוי עלנט, ווי ער האָט זיך געפילט אין יענער צײט אין קיעוו“.

אַבער דאָס איז געווען בלײז אין דער ערשמער צײט. ווען אָבער ער איז געקומען מיט אַ פאַר יאָר שפּעטער קיין קיעוו, איז ער שוין געווען נאָך אַן אַנדערער, ער איז שוין געווען אַ שרײבער, און די „הייליקע שמאָט“ קיעוו איז דורך זײַן מײסערישער פּעדער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יודישן שן יעהופּעץ, וואָס ער האָט אַזוי קונציק און אַזוי מײסעריש געמאַלט אין זײַנע ווינדערלעכע ווערק.

די רוסלענדישע רעוואָלוציע, די פּאָנאָמען אין 1905 און שלום-עליכם

1.

צווישן די עלטערע און יונגערע שרייבער, וואָס זענען געווען שאַפּע-ריש-מעטיק אין דער יידישער ליטעראַטור אָנהייב היינטיקן, 20=טן יאָרהונדערט, האָט שלום-עליכם אַממערסמן זיך אָפּגערוּפּן אין זיינע פּאַרשיידנסטע ווערק אויף די געשעענישן, וואָס זענען פּאַרגעקומען אין יענער צייט, אָנהייב דעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, אינעם צאַרישן רוס-לאַנד. זיין אויג, אויער און האַרץ זענען געווען וואָרד צו אַלץ, וואָס האָט פּאַסירט מיטן יידישן מענטש און מיטן יידישן פּאָלק, און דאָס געזעענע, געהערטע און אַדורכגעלעבטע האָט שלום-עליכם גלייך פּאַרפיקסירט, גע-מאַלט אין אויסדערציילט אין זיינע קלענערע און גרעסערע שאַפּונגען, וואָס זענען אַזוי אַרים געווען דירעקטע אָפּקלאַנגען און אָפּשילדערונגען פון דער אַרומיקער ווירקלעכקייט.

אויך די ערשטע רוסלענדישע רעוואָלוציע און די קאָנסטיטוציע, וואָס איז געגעבן געוואָרן אין אָקטאָבער 1905 און די מוראדיקע פּאָנאָמען, וואָס זענען גלייך געקומען נאָך איר, — דאָס אַלץ איז דורך שלום-עליכם'ן אַרויסגעבראַכט געוואָרן אויף דער הייסער מינוט אין זיינע בריוו, קאָרעספּאָנדענציעס, וואָס ער האָט בשעת-מעשה, ווי אין אַ הויכן פיבער, געשריבן, ווי אויך — אין זיינע פּאַרשידנאַרטיקע ווערק, וואָס ער האָט געשאַפּן אין יענער אומרויאיקער און שמורמישער צייט.

דעם 18=טן אָקטאָבער 1905, אין דער פּרי, שיקט ש"ע אַ מעלע-גראַמע פון קיעוו צו זיין טאָכטער ערגעסטיגע, וואָס געפינט זיך דאָן אין מאַהילעוו-פּאָדאָלסק: „מיר גראַטולירן מיט דער געשענקטער קאָנסטיטוט-ציע“. י. ד. בערקאָוויטש דערציילט, אַז ש"ע „איז געווען אַזוי עקזאַלטירט,

אז ער איז אַרומגעלאָפֿן אין קיעוו פֿון איין פֿריינד צום אַנדערן, געקלונגען
אין אַלע טירן און אָנגעזאָגט די גומע בשורה" (ש"ע=בור, ז' 65). אין דעם
זעלבן אָונט איז אויסגעבראָכן דער פּאָגראַם אין קיעוו, גלייך נאָך דעם,
ווי פּאָליציי און מיליטער זענען באַפּאלן די דעמאָנסטראַנטן אויפֿן דומע=
פּלאַץ, געשאַסן אין המון, מעהדערלעך געשלאָגן די אַנטלויפֿנדיקע פֿריינד=
לעכע בירגער און געמייט אַלס און יונג, פֿרוי און מאַן.
איך בין אויך געווען אייגער פֿון די, וואָס זענען געווען אויפֿן דומע=
פּלאַץ, זיך געפֿרייט מיט דעם המון, און דערנאָך ווי אַלע געלאָפֿן אין פּאָניק
אונטער די קוילן פֿון די צאָרישע זעלנער און פּאָליציי.
שלום=עליכם מיט זיין פּאָמיליע, וועלכע האָבן געוווינט אויף
באָלשאַיאַ וואַסילקאָווסקאָיאַ 35, האָבן זיך אין די שרעקלעכע פּאָגראַם=
טעג אויסבאהאַלטן אין דעם אימפּעריאַל=האַטעל (נאָענט צו זייער דיחה,
אויף דער זעלבער גאַס), פֿון וואַנעט ער שיקט דעם 21=טן אָקטאָבער
אַ לענגערן בריוו צו זיין טאָכטער עהנטעסניע, וווּ ער טיילט איר מיט
צווישן אַנדערן: "...ביי אונדז איז געווען אַ פּאָגראַם פֿונעם 18=טן אָונט
ביו צו היינטיקער נאַכט. אַדאָנק עפעס אַ מין גביאישן געפיל, האָבן מיר
באַצייטנס מיט סכּנות=נפשות זיך געראַמעוועט אין האַטעל אימפּעריאַל.
וואָס ס'איז געוואָרן מיט אונדזער וווינונג — ווייסן מיר נאָך נישט. נאָענט
אַרום אונדז האָט מען געמאַכט אַ חורבן. דאָס קליימל ביי אונדז אונטן
האַט מען צעטראָגן. די גאַמבאַרשאַפט (די גימנאַזיע) האָט מען אַרומ=
געשאַסן. נאָך אַ כּפּרה די וווינונג וויכטיק איז דאָס, וואָס מיר אַלע לעבן
און זענען נישט צעשלאָגן, אויף וואָס עס זענען עדות די אונטערשריפֿטן".
ש"ע דערציילט ווייטער אינעם בריוו: „מע האָט צעקלאַפּט אַלע
אונדזערע מיליאָנערן, — די בראַדסקים, די זייצעווס, דעם באַראָן (גינז=
בורג — בראַדסקים אַן איידעם), ראָזענבערגן און די איבעריקע. עס זענען
פּאַראַן געהרגעטע (דאָכט זיך, נישט פיל) אין אַ סך פּאַרווונדעטע. דעם
ספּודענט בראַדסקי (אַלעקסאַנדערס זון) האָט דער מאב (המון) שווער
אין בעסטיאַליש פּאַרווונדעט (מען זאָגט, דערהרגעט). די בראַדסקים האָבן
געזוכט צו באַהאַלטן זיך ביי גומע קריסטן, אַ סך אַנדערע האָבן אָנגע=
וועגט אַט דעם מיטל, נאָך די גומע קריסטן, מיט זייער זעלמענע אויס=
נאַמען, האָבן זיך אָפּגעזאָגט פֿון גאַספֿריינדלעכקייט... אַן אַלגעמיינע פּאַ=
ניק, וואָס לאָזט זיך נישט באַשרייבן. דאָס לעבן פֿון פּערציק—פּופּציק
טויזנט יידן איז געהאַנגען אויף אַ האָר. געשמדעט יידן אין יידענעם האָבן
געעכטשקט אין יידישע קעלערס..." (דאָרמ, ז' 66).

... אין א צווייטן בריוו (פונעם 22-טן אקטאבער 1905) שרױבט ש״ע צו זיין מאַכטער: „...דער פּאָגראַם האָט זיך אָפּציעל געענדיקט דאָנער-שטיק בײַנאַכט. נאָר די פּאַניק איז נאָך נישט אַריבער. מענטשן קריכן ביסלעכווייז אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן. די הערצײלונגען און באַ-ריכטן וועגן דעם ראַזיקן גוט-אַרגאַניזירטן רויבער-אַנפּאַל זענען פּשוט פּאַנטאַסמיש״. און ש״ע כאַפט זיך גלייך: „איבערגעלאָזט די מאַגישע זײט פאַר די קלאַנג-מוטערס, גיי אײך איבער צו די טראַגיקאַמישע עפּי-זאָלן... דעם אַלטן (יונה) זײצעווס ווײב האָט פאַרבראַכט אַ נאַכט אין שאַל, אין דער געזעלשאַפט פון זייערע טײערע פּערה. די באַראַגעסע נינובורג האָט אויסגעהאַלטן אַ באַלאַנערונג אויפן בוידעם פון איר אײגע-נעם, אויף שטויב צעשטערטן פּאַלאַז. לעוו בראַדסקי מיט די ײַנגערע טעכטער האָבן בשלום אַריבערגעקלעמערט דעם פּאַרקאַן, צונעקומען צום „אינסטיטוט פון וווּלגעבוירענע מיידן“, וועלכער האָט די אַנטרונגענע אָפּ-געזאָגט אין נאַכט-פּריינדלעכקייט. סאַראַ (לאַזאַר בראַדסקיס פרוי) און מאַראַגאַריטאַ בראַדסקי האָבן אומזיסט געקלאַפט אין מיר צום דירעקטאָר פון דער מלוכה-באַנק. די פּוטער-שניידערס פון דעם געשמדטן ייִדן טויבא האָבן אים געצווונגען צו זאָגן דריי מאַל „אַטשע נאַש״. דיין חברטע קלאַראַ בראַדסקי-פּאַליאַקאָוו האָט אומזיסט געזוכט שוין ביים גובערנאַמאַר (דעם געוועזענעם). אונדזער וווינונג האָט געראַמטעוועט די קריסלעכע קעכן מיט דער הילף פון איקאַנעס און צלם-צײכנס. עפּשטיינס קאַנטאַר האָט מען צעקלאַפט פאַר גלחים אין די אויגן. אָן אַ שיער קוריאָזן, פון וועלכע די רוסישע געזעלשאַפט דאַרף רויט ווערן. און זי וועט נאָך רויט ווערן. לאַנג, לאַנג!... אײך שיק דיר אַ גומער „קיעווליאַנין“ (אַן אַנטיסעמיטישע מאַנג-צײטונג). הער פיכנאַ (איר רעדאַקטאָר), אײנער פון די, וואָס האָבן אַרגאַניזירט דעם פּאָגראַם, גיסט אַצינד קראַקאַדיל-טערען אויפן אומגליק-לעכן ייִדנטום, וואָס וועט אין אומגליק באַזיגן אײ אים, אײ די וואָס זענען מיט אים. אמן“... (דאָרט, ז' 66).

אינעם דריטן בריוו (פון 26-טן אקטאבער) בעט ש״ע זיין מאַכטער זי זאָל אומבאַדינגט קומען, צוזאַמען מיט י. ד. בערקאוויטש, אהיים, קיין קיעוו: „...אויב שטאַרבן, זאָל שוין זיין איניינעם. אויב אַוועקפאַרן פון רוסלאַנד — אין איניינעם. בײ דער ערשטער מעגלעכקייט וואַלטן מיר צוזאַמען עמיגרירט קיין אַמעריקע. אונדז האָט מען דאָך רואינירט מער פון אַלעמען, וואָרום עס איז רואינירט דאָס גאַנצע רוסישע ייִדנ-טום. — — — און זענען מיר דען באַוואָרנט פונעם מאַרגנדיקן טאָג?

מיר זענען דאך נאך דורך א נס אלע גאנץ געבליבן, שמעל דיר פאך, דאס רעדט צו דיר א מענטש, וואָס איז אַפּטוימיסטיש געשטימט. וואָס זשע וועלן שוין זאָגן די סקעפטיקער?... (דאָרמ, ז' 67).

ש"ע האָט אין יענע „שוואַרצע טעג“, ווי ער שרייבט אַליין, פאַרפאַסט דעם באַוווּססן מעקסס, דעם „אויפּשריפט אויף דער מצבה פון מיין קבר“, אין פּין אונטן צוגעגעבן: „אינעם יאָר פון קאָנסטיטוציע און פאַגראַט-מען (1905)“.

2.

וועגן די גרויליקע פאַסירונגען אין דער צייט פון מתן-קאָנסטיטוציע און די יידישע פאַגראַמען, וואָס שלום-עליכם האָט איבערגעלעבט אין יענע טעג, ווייסן מיר אויך פון די בריוו, וואָס ש"ע האָט געשריבן צו ד"ר מאַ-ריס פּישבערג קיין ניו-יאָרק, וועמען ער האָט באַפולמעכטיקט צו פירן פאַר אים אונטערהאַנדלונגען מיטן אַמעריקאַנער יידישן טעאַטער און מיט דער אַמעריקאַנער יידישער פרעסע. ש"ע שרייבט (דעם 24=טן אָקטאָבער 1905): „...איינער בריוו האָט מען מיר געבראַכט אַהער (אין האָטעל אימ-פּעריאַל, נומ. 25), וווּ מיר ליגן דאָ אַ סך פאַמיליעס, אויך איך מיט מיין ווייב און קינדער, אונטער אייזערנע קוילן, וואָס מען שיסט איבער אונדזערע קעפּ, בכדי מיר זאָלן זיין הילפּלאַז, גענצלעך פאַראַליוירט. צו באַשרייבן אייך וואָס מען האָט מיט אונדז געטאָן — איז אַן אַרבעט אויף אַ סך נעכט. אין צוויי ווערטער וועל איך אייך נאָר זאָגן, אַז דעם 17=טן אָקטאָבער האָט מען אונדז „געשענקט“ די קאָנסטיטוציע, פאַר וועלכע אונדזערע ברידער האָבן געגאָסן בלוט ווי וואַסער, און דעם זעלבן טאָג, זיינער זעקס פאַרנאַכט, איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מען הייסט שלאָגן יידן — און מען האָט זיך גענומען זיי שלאָגן פון אלע זייטן! קורם כל האָט מען אַרויסגעלאָזט אַ באַפעל, אַז מען זאָל נישט שיסן פון די פּענצ-טער און נישט וואַרפן קיין שמיינער, ובאם מען וועט דאָס טאָן, וועלן די סאָלאַדאַטן שיסן צוריק, חרוב מאַכן די הייזער דערזען סאָלאַדאַטן אויף דער גאַס מיט קאָנאָקלער, האָבן מיר זיך מחיה געווען: זיי וועלן אונדז מסתמא העלפן, און זיי האָבן טאַקע געהאַלפן, נאָר נישט אונדז; זיי האָבן גע-האַלפן ראַבעווען, שלאָגן, גולגען, גנבענען. פאַר אונדזערע אויגן אין פאַר די אויגן פון דער גאַנצער וועלט האָבן זיי געהאַלפן צעשלאָגן פענצטער, מירן, שלעסער, און זייגן אין די קעשענעס. פאַר די אויגן פון אונדזערע

קינדער האָבן זיי געהרגעט, געשלאָגן יידן, ווייבער און קינדער און גע-
שריגן: נעלמ! גיט אָפּ אייער געלמ! פאַר אינדזערע אויגן זענען געפלוין
ווייבער פון די פענצמער, קינדער אויף דער שמראַסע...

„ניין! — שרייבט ווייטער ש״ע, — מיין האַנט ציטערט, די פען
פאַלגט נישט — איר קאָן מער נישט שרייבן! איר שיק אייר דאָ אַ בלאַט,
וואָס איז אַ הונדערט חלק פון דעם, וואָס מיר לעבן דאָ איבער. אין דאָס
איז אייר נאָר אַ מוסמער פון קיעוו. היינט שטעלט אייר פאַר, וואָס עס
מוט זיך אין די איבעריקע הינדערטער יידישע שמעט און שטעטלעך. צו
טייער וועט אונדז קאָסטן אונדזער פרייהייט!... דאָס שווערד שאַפט זיך
נאָר, דעם קאָנטישק וויל פאַניע נישט אַרויסלאָזן — ביטער!“... (דאָרט, ז' 209).

מיט צוויי מעג שפעטער, דעם 26=טן אָקטאָבער, שרייבט ווידער ש״ע
צו ד״ר מ. פישבערג: „...איר קאָן אייר מער איצט נישט שרייבן. איר
בין קראַנק. אונדזער לעבן דאָ אַצינד איז ווערט אַ העלער. אַלע מיניט
שטייען מיר אונטער דער בוקס פונעם דראַגונער, אינטערן קאָנטישק
פונעם קאָזאַק, אונטער דער דובינקע פונעם „כולגאַן“. אימלעכער פון
אונדז זאָגט אַלע טאָג ווידוי. איין האַפענונג און איין ביטע איז ביי אונדז
פאַראַן אַלע. אונדזערע קינדער כאַטש, אינדזערע קינדער זאָלן בלייבן
לעבן...“ (דאָרט, ז' 210).

ש״ע האָט דאָן געשריבן בריוו פון קיעוו, „פאַנראַם=בילדער“, וועלכע
האָבן זיך געדרוקט אין ניו-יאָרקער „טאָגבלאַט“ רעגלמעסיק (42 בריוו=
שילדערונגען אין דעצעמבער 1905 און יאָנואַר 1906).

ש״ע האָט אין יענע גרויליקע פאַנראַם=מעג אָנגעשריבן אַ דראַמע,
וואָס ער האָט אַרויסגעשיקט קיין ניו-יאָרק דעם 23=טן נאָוועמבער 1905,
— אַ קנאַפע פינף וואָכן נאָך דעם אויסברוד פון די פאַנראַמען אין רוס=
לאַנד. ש״ע האָט געשיקט אַ רוסישן בריוו צו ד״ר מ. פישבערג (פאַרעפנט=
לעכט אין אַ יידישער איבערזעצונג אין „ש״ע=בוד“), ווו ער האָט געשריבן:
„האָט קיין פאַרזיב נישט, וואָס איר דערלויב מיר צו שרייבן אייר היינט
אויף דער שפראַך פון יענעם פאַלק, וואָס האָט אַזוי אוממענטשלעך, אַזוי
אימברחמנותדיק זיך אָפּגערעכנט מיטן יידישן פאַלק דערפאַר, וואָס ער,
אַזאַ קליין נישטיק פעלקל, האָט געהאַט די העזה צו נעבן אים, דעם הער=
קולעס, אַ קאָנטישיציע. נאָר די רוסישע שפראַך, כלעבן, איז דאָ נאָט די
גשמה שולדיק.“

ש"ע טיילט מיט ווייטער אינעם בריוו, אז ער שיקט ארויס צו אים די „נאָר-וואָס אָנגעשריבענע דראַמע, וואָס איז אויף מיר אָנגעהויבט געוואָרן זיין די דאָזיקע בלוטיקע געשעענישן. איך האָב דער דראַמע געגעבן צוויי געמען: „דער לעצטער קרבן“, אָדער „די בלוטיקע טעג“... די דראַמע באַשטייט פון פינף אַקטן... פאַראַן אַ ראָל אַ טראַגיקאַמישע מיט זייער אַ טראַגישן סוף... דאָס איז די ראָל פונעם פּרוייעכע שניידערל יודל קטנתי. פאַראַן אַ ראָל פאַר אַ נומער אַקטריסע, אַ ראָל פון אַ פּרוי אַ העל-דיין. דאָס איז ראָזע זיסערמאַן. פאַראַן נאָך אַ קאַרדינאַלע ראָל — פונעם יונגן שויסער, דעם סאַציאַל-דעמאָקראַט יואליק דראַטווע — זייער אַ דאַנקבאַרע פאַר אַ גוטן טראַגיקער. הכלל, מען האָט באַוואַרנט (נישט איר, נאָך דאָס לעבן גופא) אַלעמען. וואָס ס'איז שייך דער סצענישקייט פון דער פּיעסע, איז ביי אַ פינקטלעכער אויפפירונג און מיט רייכע דעקאָראַציעס וועט זי מאַכן אַ פּוראָר... אַ שאַד, וואָס איך וועל נישט זיין אין ניו-יאָרק אויף דער פּרעמיערע פון דער דאָזיקער צייטלעכער פּיעסע. איך וואָלט אין איר אויסגעשטעלט די סצענע פון דעם פּאַגראַם און די סצענע פון די מאַניפעסטאַציעס אין זייער גאַנצער רעאַלקייט! נאָך וואָס זאָל מען טאָן? איך פאַרלאָז מיר אויף אייערע אַרטיסטן, אַז זיי וועלן זיך באַמיען אַוועקצושטעלן אַלצדינג ווי עס באַהאַרף צו זיין, בכדי עס זאָל זיך באַקומען אַזאַ אַילוויע, אַז יעדער איינער פון די צושויער, יוצנדיק אין ניו-יאָרק, זאָל האָבן דאָס רעכט צו זאָגן: „איך בין געווען אין רוסלאַנד אין די דאָזיקע בלוטיקע טעג“... (דאָרט, ז"ז 210—211).

אַם אַזוי איז ש"ע די גאַנצע צייט געווען אויפגערועדערט, אויפגע-טרייסלט פון די בלוטיקע געשעענישן, באַמיט זיך זיי אַרויסצוברענגען אין זיינע ווערק און געוואָלט, אַז דער ברייטער עולם זאָל וועגן זיי זיך דער-וויסן און זיי אויך אַדורכלעבן אין נאָך זייער גרוילקייט אין טראַגיקייט.

3.

וועגן דעם ווי ש"ע האָט זיך געפילט און זיך געהאַלטן אין די קאַנ-סטימוציע-אין פּאַגראַם-מעג דערציילט אונדז אשר בילין אין זיין דער-מאָנטן ביכל „שלום-עליכם“ (העברעיש, 1945).

אשר בילין דערציילט, ווי, נאָך אַן איבעררייס פון עטלעכע חדשים, איז ער זומער 1905 צוריקגעקומען קיין קיעוו, ערב „מתן-קאַנסטימוציע“.

„עס איז געווען די צייט פון גרויסע געשעענישן און פון אומגעריכטע פאָ-
סירונגען, איד בין מיטגעריסן געוואָרן מיטן שטראַם. דער לאַנגדערוואַר-
טעטער טאָג איז ענדלעך געקומען. אין אַ שיינעם האַרבסט-פרימאָרגן
איז פאַנגאָדערנעשפּרייט געוואָרן איבער גאַנץ רוסלאַנד די בשורה —
קאָנסטיטוציע! די שטאַט קיעוו, ווי אַלע אַנדערע שטעט, איז געוואָרן יום-
טובדיק. די גאַסן זענען פול געוואָרן מיט פּריילעכע, שיינענדיקע מענטשן.
מען איז זיך געפאַלן איינער דעם אַנדערן אויפן האַלדז, זיך געקושט און
מיט טרערן פון פּרייד האָט מען געמאַכט אַ „שהחייגו“. עס זענען פאַר-
געקומען דעמאָנסטראַציעס און מאַניפעסטאַציעס. מיט רוימע פענער און
מיט געזאַנג האָבן צענער טויזנטער מענטשן געשטראַמט פון אַלע טיילן
שטאַט צום צענטער, צו דעם דומע-פּלאַץ“.

„ווען איד בין שפעטער אַדורכגעגאַנגען שלום-עליכס'ס הויז, — דער-
צוילט א. בייילין, — בין איד אויף אַ וויילע אַרויף צו אים אין שטוב,
אַפּצוגעבן אים מזל-טוב. ש"עס געמיט-צושטאַנד איז נישט געווען שטאַרק
דערהויבן. זיינע אויגן האָבן מיט זאָרג געבלאָנדזשעט פון איין קינד צום
צווייטן.“

— סאַלאַמאָן גאַומאַוויטש, — האָב איד צו אים געזאָגט, — עפעס
זענט איר צו וואַכעדיק!

— כאַפּ זיך נישט אַזוי מיט דיין פּרייד, — האָט ער מיר געענט-
פערט.

ווען איד בין אַוועק, האָט ער מיר געזאָגט:

— פּאָלג מיר, גיי נישט צו דער דעמאָנסטראַציע. צו וואָס זיך אייג-

שמעלן דאָס לעבן?

איד געדענק, אַז איד בין אַראָפּ פון די טרעפּ, האָט ש"ע געעפנט די

פיר און מיר געוואָרנט:

— פּאָלג אָן עלטערן מענטשן און קריד נישט אין פייער!

איד האָב אים נישט געפּאָלגט. די רוימע פענער האָבן געלאָקט און
געצויגן, און איד בין מיטגעריסן געוואָרן פון זיי. איד האָב זיך צוגנופּע-
מישט מיט דער מאַסע, וואָס האָט פייערלעך דעמאָנסטרירט. אין אַ פּאָר
שעה אַרום האָבן קאזאַקן זיך אַ לאַז געטאַן אויפן המון, וואָס האָט אָנגע-
פילט דעם דומע-פּלאַץ, און אָן שום וואַרענונג גענומען שיסן אויף די פאַר-
זאַמלטע. ס'איז געוואָרן אַ געמיטל און אַ פּאַניק. איד האָבן גענומען לויפן
און זיך אָנגעשלאָגן אויף טויטע און פאַרווונדעטע מענטשן. צווישן די נע-

פאלענע זענען אויך געווען מיינע צוויי חברים. געשרייען, געוואלדן, קווי-
משערייען האָבן פארהילכט דעם קאַמף-פלאַץ. איך בין געפאלן, זיך אויפ-
געשטעלט און געלאָפן ווי ווייט מיינע פיס האָבן מיך געמראָגן. שלום-
עליכם האָט ריכטיק עפעס פאָרויסגעפילט! — — —

„...נאָכן פאָגראָם, וואָס האָט געדויערט דריי טעג, בין איך אַרײַנגע-
קומען צו שלום-עליכם'ן. ער איז פאַר די פאַר טעג ווי קלענער געוואָרן,
און זײַן געזיכט איז געל און גרין געוואָרן.

— ער לעבט! ער לעבט! — האָט ש״ע מיט אַ פריידיק קול' מיך
באַגעגנט, — ברוד מחיה מתים!

אין דער רשימה פון די פאָרווונדעטע דורך די קאָזאַקישע שיסערייען
איז אויך געווען מײַן נאָמען, — האָט ער געמײנט, אַז איך ליג ערגעץ
אַ פאָרווונדעטער.

— נו, וואָס האָב איך דיר געזאָגט? דו האָסט געוואָלט אַ קאָנסטיפּו-
ציע (אַזוי האָבן פשוטע גוים אַרויסגעבראַכט דאָס וואָרט קאָנסטיפּוציע)
— האָסטו זי!

ער איז אַרומגעגאַנגען איבערן צימער הײַן און צוריק, דערשלאָגן און
דערדריקט. יעדעס מאָל האָט ער זיך אָפּגעשמעלט:

— הא? דו האָסט עפעס געזאָגט?

איך האָב גאַרנישט נישט געזאָגט. די ליפן זענען געווען פאַר-
שטשעמעט.

אין אַ צוויי טעג אַרום האָב איך באַקומען פון אים אַ טעלעגראַמע,
איך זאל גלייך קומען. ס'איז געווען אין אָונט. ער איז געזעסן בײַ זײַן
ישריבטיש און געשריבן.

— איך האָב צו דיר אַ בקשה, — האָט ער זיך געווענדט צו מיר, —
איך בעט דיר איבערצוגעכטיקן בײַ אונדז, טאַקע דא אין צימער. מיר
וועלן דאָ פאַר דיר מאַכן אַ געלעגער. אַ שווערער שײַן דריקט אויפן
האַרצן. אַלע אין שטוב זענען דערשראָקן און פול מיט מורא.
איך האָב איבערגעגעכטיקט בײַ אים.

די שטאַט האט זיך נאך אַלץ נישט באַרואיקט. יעדע שטימע, יעדער
קלאַפּ האָט דעגערווירט. ס'איז געווען אַ געפאַר פאַר ייִדן אַרויס פון
שטוב. ס'איז דערקלערט געווארן אין קיעוו קריגס-צישטאַנד, און קײַן שום
מענטש האָט זיך נישט באַוײַזן אין גאַס. סײַדן אונטערוועלט-מענטשן.

איצט איז געווען זייער צייט. זיי האָבן געשלאַגן, געראַבעוועט. די זענען
עס געווען די „עכטע רוסן“, די אויסדערוויילטע פון דער צאָרישער רעגירונג.
זיי האָבן איצט געפייערט זייער שוואַרצן זינג. קולות פון די דאָזיקע
שיכורע כולִיגאַנעס האָבן געהילכט ביז שפעט ביינאַכט, פאַרסמט דאָס גע-
מיט און דערמאַנט אין די פרויהייט-טרוימען אין גאלה-האַפּענונגען, וואָס
זענען צעטראַטן געוואָרן דורך די כולִיגאַנישע שטייול“.

„א שווערער יאיש, — דערציילט ווייטער א. בייִלין, — האָט געדריקט
דאָס האַרץ, פאַראומערט דאָס געמיט. אָ, אָ די דריקנדיקע, גרויליקע
געכט!

— וואָס לויפסטו אַרום איבערן צימער הין און צוריק ווי אַ משׂוּ-
גענער? עמעץ יאָגט דיר נאָך, קאַנסט נישט שפאַצירן רואיק, פאַמע-
לער? — הער איך ש״עס שטימע.

איך זעץ זיך אַוועק.

— מיין גאַט! וואָס קוקסטו אויף מיר מיט אַזעלכע גלעזערנע

אויגן?

איך וואך אויף.

— איך האָב דיר פאַרבעטן, דו זאָלסט אַ ביסל צעשמרײען אונדזער
שווער געמיט, און דו מאַכסט נאָך שווערער די שפיימנג בעסער לייג זיך
שלאַפן!

איך לייג, און ער זיצט און שרייבט אַלץ.

אין עטלעכע טעג אַרום איז געשאפן געוואָרן אַ נייע דראַמע, אַ פּאָ-
גראַם־דראַמע. דער גורל פון דער פיעסע איז מיר ביז היינט נישט באַ-
קאַנט. — — — (א. בייִלין, זײַ 59—62).

דאָס איז „דער לעצטער קרבן“, וואָס ש״ע האָט איבערגעשיקט קיין
אַמעריקע צו ד״ר מ. פישבערג פאַר יעקב פ. אַדלער. י. ד. בערקאָוויטש
שרייבט, אַז „דער לעצטער קרבן“ איז אין ערגעץ נישט אויפגעפירט גע-
וואָרן און נישט געדרוקט געוואָרן. דער מאַנוסקריפּט האָט זיך פאַרוואַל-
גערט אין יעקב אַדלערס אַרכיוו און דערווייל (אין 1926) איז פון דעם קיין
שפור נישטאַ“ (ש״ע־בוך, זײַ 210). אייניקע געשטאַלמן פון דער דראַמע
זענען דערנאָך אַרײַנגעבראַכט געוואָרן אין זײַן „דער מבול“ (שפעטער
אַנגערופן „אין שמורעס“, אָנגעשריבן אין אַמעריקע אין 1907).

א. בייִלין דערציילט ווייטער, אין זײַן העברעיִש ביכל, אַז „צו שלשים
נאָכן פּאָגראַם האָט מען אויסגערופן אַ תענית. מיר זענען ביידע אַרום-
געגאַנגען פון איין שול אין דער אַנדערער. ס׳האַבן געברענגט גרויסע ליכט.

דער עולם האָט געזאָגט „סליחות“, זיך געשלאָגן אויפן האַרצן „אשמוּנו“ און געזונגען „הנותן תשיעה“. אַ גאַנצן פּרימאָרגן האָבן מיר אַזוי אַרומגעשלעפט זיך איבער די געפאַקטע שילן. ש״ע האָט געקוקט אויף די ווײַגענדיקע יידן און געשאַקלט מיטן קאַפּ:

— זיי שלאָגן זיך נאָך אין די הערצער און זאָגן „אשמוּנו“ זיי זענען עס די שילדיקע, די זינדיקע! (א. ביילין, ז' 63).

4.

שלום=עליכם האָט אַלע יאָרן, פון די ערשטע ווערק זיינע, טריי געשילדערט דאָס אומנאַרמאַלע לעבן פון די ייִדישע פּאָלקס=מאַסן אין צאַרישן רוסלאַנד, וועלכע האָבע געליטן טאַפּלט — סײַ ווי בירגער און סײַ ווי יידן. מיט אַ באַזונדער שאַרפּקייט האָט ער באַמאָנט די טראַגיש קאָמישע סיטואַציעס, וועלכע האָבן געשאַפן אין ייִדישן לעבן די אומגעלויפערטע אַנטי־ייִדישע געזעצן. געלעבט לאַנגע יאָרן אין קישעו, אין אַט דער „הייליקער“ שטאָט, וואָס אין געשטאַנען אין צענטער פון ייִדישן תּחום און דאָך זיך שפּאַרק אויסגעטיילט מיט די פאַרשידענע ווילדע ספּעציפּישע „קראַמיע יעוורעיעוו“=פאַראַרדענונגען, האָט ש״ע כּסדר אַרויסגעבראַכט אין זיינע מאַנאָלאָגן און דערציילונגען די טראַגישע און קאָמישע פּאַסירונגען, וואָס דער בשוּטער ייִדישער פּאָלקס=מענטש האָט געהאַט אויסצושטיין בײַ זײַן קאַמף פאַר לעבן און עקזיסטענץ. דורך זיינע באַרעדעוודיקע פּאָלקס=מענטשן האָט ש״ע אַרויסגעזאָגט זײַן שנאה און פאַראַכטונג צו דער צאַרישער מאַכט און צו אירע אוממענטשלעכע „פּאַזשאַנדקעס“. ער האָט אויך ביטער און סאַרקאַסטיש אויסגעלאַכט און אָפּגעשפּאַט פון דער לאַיוולעהדיקער צאַרישער רעגירונג.

אין זײַן באַרימטער דערציילונג „דער פעטער פיניע און די מומע רײזע“, — אַ סאַטירע אויף דעם קריג, וואָס דאָס צאַרישע רוסלאַנד האָט געפירט מיט יאַפּאַן, און, צוליב דער צעפּוילטער מלוכה=אַרדענונג, געליטן אַ מיאוסע מפּלה, כאַראַקטעריזירט אַזוי ש״ע רוסלאַנד: „די מומע רײזע איז געווען פּרום און גאַטספּאַרכטיק — געגלויבט אין בישוף און שדים... זיך באַגאַנגען מיט מענטשן גראָב, די דינסטן געשלעפט פאַר די צעפּ, געשלאָגן מבוּח רצח, גישט געווען בײַ איר קײן רחמנות אויף אַ לעבעדיג קער זאָך“...

אין דער אלגעגאָרע „דאָס ניי־געבוירענע“ רעדט ש״ע מיט אַ ספּעציעלן סאַרקאַזם וועגן דער צאַרישער רעגירונג: „...די מאַמע ראָסל האַלט אַלעמען און אַלץ אין דער גרעסטער מיַראַ. עמעצער זאָל אויסרעדן ביים טיש אַ הויך וואָרט, אַ לאַך טאָן, גיין נישט אַהין וווּ מ'דאַרף, רעדן נישט מיט דעם וואָס מ'דאַרף, מיטן זיד אין שמוב־זאַכן, אַרײַנקוקן אין באַלע־באַטישקייט, אַרײַגשמעקן אין קיך אַרײַן — חיות נישט זיכער“... די „מאַמע ראָסל“ האָט באַזונדערס אויסגעלאָזט איר ביטער האַרץ צום יונג־וואַרג, „פאַר אַן איבעריק וואָרט האָט מען אונדז אויסגעריסן, געשלאָגן, געמיתט... האָט עמעצער אָנגעשריבן אַ בריוול, האָט זי געגעבן קלעפּ, האָט עמעצער געזונגען אַ לידל, האָט זי געקאַטעוועט ביזן טויט“.

אין איינעם פון זיינע בריוו צום דערמאָנטן ד״ר מ. פּרישבּערג (פון 13=טן סעפטעמבער 1905) טיילט מיט ש״ע „נייעס פון דער היים“, וווּ ער שרייבט אַזוי וועגן די אומרוען, וואָס קומען פאַר אין רוסלאַנד: „...דאָ שלאָגט מען זיד נאָך פאַר „שלישי“ און פאַר „מפּטיר“ אויף טויט. און דער עיקר — מען וויל נישט דעם חזן... די רעכטע פעטש אין בית־המדרש וועלן ערשט זיין, אַז דער עולם וועט זיך צונויפקומען ראש השנה צו „שחרית“... „מוסף“ וועט מען נישט דערלעבן... ווייטער פון „המלך“ וועט מען נישט גיין... די גבאים דערוויל טוען זייערס: זיי דינגען שמישים מיט גוטע בעזעמער, לאָזן נישט אַ וואָרט, לאָזן נישט אויסהענגען אַ מודעה אויף דער וואַנט. אַ באַלעבאָס האָט ביי אינדז היינט קיין שום ווערט נישט. אינגאַנצן זענען די גבאים מיט די שמישים. זיי ווילן דווקא דעם אַלען חזן, כאַטש גיב זיי אַ קרענק. גבאי ראשון זיצט אין דער היים, האָט מורא אַרויסצוגיין: שקצים וואַרפן קאַרטאָפּליעס. בקיצור, ס'איז פּריילעך אין שמעטל!“ (ש״ע=בוך, ז' 208).

פאַרשטייט זיך, אַז דער חזן איז דער קייסער, די גבאים — די מיַניסטאַרן, די שמישים — פּאָליציי און זעלנער, און שקצים וואַרפן קאַרטאָפּליעס — דאָס זענען די רעוואָלוציאָנערן, וואָס וואַרפן באַמבעס... ש״ע האָט אַרויסגעוויזן אַ נאָך באַזונדערן אינטערעס צו די פאַרשידענע יידישע רעוואָלוציאָנערן, אַגיטאַטאָרן און קעמפּער, וואָס זענען אַרויסגערוקט געוואָרן פון די פּאָלקס־מאַסן, וועלכע האָבן איינגעשמעלט זייער לעבן אין קאַמף קעגן דער זעלבסט־הערשערישער אָרדענונג. עס איז אינטערעסאַנט די געשיכטע „יוסף“, וואָס ש״ע גיט זי איבער דורך דער „דערציילונג פון אַ דזשענטלמען“ געשריבן אין יאָר 1905).

אליין איז ער דער דזשענטעלמען, זוי ער אטעססירט זיך, געווען „א יונג-
 גערמאן א סוחר, א שיינער פארדינער, און א קערבל איז (ביי אים) בלאָ-
 טע, אי מאָמו פאָדאָבנו“. צוליב א מעשה מיט א שוין מיידל, וואָס געפעלט
 אים, ווערט ער אַרײַנגעצויגן, זוי ער זאָגט, צווישן די „ענקעלעך“, וואָס
 טראָגן לאַנגע האָר, גייען אָנגעטאָן אין שוואַרצע העמדלעך און די מייד-
 לעך — אַן בלוזעס. איין מאָל האָט דער דזשענטעלמען זיך געלאָזט
 מיטגיין „אין וואַלד אַרײַן, העט-ווייט הינטער דער שמאָט אַרויס“, וווּ ער
 האָט „דערזען פאַר זיך אַ שוואַרצע מחנה קעפּ... איד האָב מורא, אויב
 נישט אַ רײַ מײַנונג שטיק“... און ש״ע דערצײַגט דורך דעם „דזשענטעל-
 מען“: „צוגעשפּאַרט צו אַ בוים איז געשטאַנען אַ קליינס, אַ בלייכס, אַן
 אויסגעדאַרטס, אַן אויסגעטריקענס, מיט אַ שמאָל האַרץ, מיט ווייסע
 בלאַסע איינגעפאַלענע בעקלעך... נאָר אַ שמערן אַ הויכער, אַ ווייסער,
 אַ ברייטער, אין אויגן אַ פּאָר גרויע, ווי ביי אַ קאַז, נאָר ברענענדיקע,
 און אַ מויל — און סע רעדט!... עס האָט זיך מיר אויסגעדאַכט אלע מאָל,
 אַז אָמאָט הויבט זיך אויף אָט דער קליינער נפשׁ... און מוט אַ פּלי אוועק
 אייניגעס מיט די ווערטער אהינצו, ערגעץ אַרויף“...

אין אַ נאָר נאָענטער צו דעם רעוואָלוציאָנער יוסף איז אונדזער טייע-
 רער פעפּערל, פּערטשיק (פון „האַרל“ אין „טביה דער מיליטיקער“).
 טביה דערצײַגט אויף זיין לשון וועגן איינעם פון דער „חברה“, וואָס
 „האָט זיך פאַרהאַקט אין אונדזער ווינקל, עפעס אַ שליםזל... איד האָב גע-
 קענט דעם מאָטן זיינעם, ער איז געווען אַ פּאַפּיראַסניק און אַ קבצן אין
 זיבן פּאַלעס... ער האָט געהאַט אַ גוט קעפל, פעפּערל, — זאָגט טביה, —
 ער זעט מאַקע אויס ווי אַ פעפּערל... אַ וועווריקל, אַ קליינס, אַ שוואַרצס,
 אַ פאַרזעעניש, נאָר ס'איז פּול, מלאַ וגדוש, אין אַ מויל — אַש להבה,
 שוועבל און פּעד“... (ז' 97). טביה כאַראַקטעריזירט אים אזוי: „...כטבע
 איז ער דווקא נישקשה פון א מענטשל, א פשוטער, א פראַסמער חי וקים,
 הייסט דאָס, שלי שלך, שלך שלי, מיינס היינס — הפקר ציבעלעס“... און
 „א פּיסק — נישט געדאַכט זאָל ער ווערן!... מיט פּלאַנען אַלץ אַזעלכע
 זיילדע, קרומע, משונגענע גענג, עפעס אַלצדינג לאַקירדע, פּאַפּעריק, מיט
 יי פּיס אַרויף. למשל, אַ נגיד, קומט אויס נאָך זיין משונגענעם, פאַרקערטן
 שכל, איז אָפּגעפּרעגט, און אַ קבצן איז, פאַרקערט, אַ גאַנצער צימעס,
 אין ווער שמועסט אַ באַלמעלאַכע — דער איז נאָר דאָס אויבערשטע פון
 שמויסל, טייערער פון חרוסת, מחמת יגיע כפּיד, זאָגט ער, איז דער
 עיקר“ (ז' 101).

שלום=עליכם האָט מיטגעמאַכט, מיטגעליפן, מיטגעפֿיברט מיט די ייִדישע פּאָלקס=מאַסן אין צאַרישן רוסלאַנד. אין כּדי צו זיין וואָס=נאַטיר=לעכער, רעאַלער און אויסגעמישער, האָט ער אַרויסגעבראַכט דעם גע=פּלאַנן און געליטענעם און אים געלאָזט רעדן, זיך אויסרעדן און אַראָפּ=רעדן פֿון האַרצן. זאָגט ביי אים טביה אין דער טביה=מעשה „והלקלקיח“: „...טביה האָט ליב צו דערציילן אַ זאך, וואָס טאַקע בעיני ראית־י — ער אַליין האָט דאָס דורכגעמאַכט, מיט אים אַליין האָט זיך דאָס טביהן גע=טראָפֿן“.

און דאָס איז דאָך אינגאַנצן אָנגעמאַסן אויף שלום=עליכם'ן גופא. טביה הייבט אָן אַמאָל מיט זיין לשון: „בקיזור, האָס איז געווען שוין לאַנג, גאָר לאַנג, איך האָב מורא, אויב נישט אין דער סאַמע היץ פֿון בימים ההם — פֿין פּאַניעס רעוואָלוציעס מיט קאָסגעטוועס, בעת כּרוקעלע האָט זיך אַ לאָז געטאָן אויף ייִדישע שמעט און שמעטלעך... און גענומען מאַכן אַ תּכלית פֿון ייִדישן האָב און גופּס, כּכתּוב, ווי אין סידור שמיים געשריבן: שובר אויבים ומכניע זדים — געבראַכן פענצמער און געריסן בעטגעוואַנט“... (ז' 225).

איך „לך=לך“, ווען עס דערגייט אים שוין ביזן האַלדן, טוט טביה אַ זאָג: „אָך מי, רבּונו של עולם, גאַמעניו! וואָס האָסטו זיך עפעס צוגע=טשעפעט צו טביהן גראָד? פּאַרוואָס זאָלסטו בעסער נישט אַ שפּיל טאָן זיך אַמאָל אויף אַ טשעקאוועס, למשל, מיט אַ בראַדסקי, אָדער מיט אַ רויטשילד? פּאַרוואָס לערנט מען מיט זיי נישט די סדרה לך=לך? זיי וואָלט, דאכט, מיר, בעסער אָנגעשטאַנען“ (ז' 212).

6.

שלום=עליכם האָט מיט זיין שאַרפֿן היש דערשפּירט דעם האַסטיקן איבערברוד, וואָס איז פּאַרגעקומען ביי די ייִדישע פּאָלקס=מאַסן אין די יאָרן פֿון דער ערשמער רוסלענדישער רעוואָלוציע. ער האָט געזען דעם נייעם יונגן מענטש, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אין דעם לעבן נייע אידעען, נייע געדאַנקען און בעיקר — די אומצופֿרידנקייט, דעם בונט קעגן דער איינגעשמעלטער פּאָליטישער און סאָציאַלער אָרדענונג. לכתּהילה פּאַר=נאַפּט און דערשראָקן פֿון די געוואַנטע ווערטער, פֿון דעם נישט=געדאַכטן פּראָטעסט קעגן די אַרומיקע פּירעכצן, הייבט אָן דערנאָך דער מאַסע=

מענטש באַגרייפן דעם אמת פון די נייע געדאַנקען און ער גיט זיין הסכּם, זיין נומזאָנג די נייע איינשמעלונגען.

אין אַ צאָל דערציילונגען ברענגט ש"ע אַרויס אויף זיין איינגאַרטיקן שטייגער אָט דעם האַסטיקן פּראָצעס, וואָס עס האָבן ראשיק אַדורכגע- מאַכט די יידן אין די שמעם און שמעמלעד, אין ער רוקט כסדר אַרויס די פרעגער פון אָט די נייע געזאַנגען און פון די נייע אידעען. ס'איז אַ זייער דאַנקבאַרע פּאַרשונגס-אַרבעט נאַכצוגיין כסדר נאָך אַלע שלום-עליכם'ס ווערק פון יענע יאָרן און אַרויסשיילן און אַרויסמילן פון זיי אָט דאָס נייע רעוואָלוציאָנערע, בונטאַרישע, וואָס די נייע מענטשן ברענגען מיט זיך. ליידער, זענען נישט אַלע ש"ע-שאַפונגען דערשינען אין בוכפאַרם, אויך זענען נאָך ער היום נישט פאַרעפנטלעכט זיינע פילצאָליקע בריוו, וואָס ער האָט אין יענער צייט געשריבן.

אין זיין „די גרויסע בחלה פון די קליינע מענטשמעלעד“ (1904) זאָגט ש"ע: „...אַלע מאָל, ווען עס טרעפט זיך דאָ ביי אונדז עפעס אַן אויסנאַם, אַ צרה, אַ בראַך, אַן אומגליק, פּראַכט איר מיר נישט מעשה: וואָס טוט זיך אַצינד דאָרטן, אין מיין פאַמיליע? ... קאַסרילעווקע, דאַרפט איר וויסן, ווי קליין און אַרעם און עלנט און פאַרוואָרפן דאָס זאָל נישט זיין, אין דאָך געבונדן מיט דער גאַנצער איבעריקער וועלט, ווי מיט אַ דראַם אַזעלכן, וואָס אַז מען גיט אַ קלאַפּ אין איין עק, גיט זיך עס אָפּ באַלד אינעם אַנדערן עק!...“ (ז' 159).

זיין „אַ פּסחדיקע עקספּראָפּריאַציע“ (1908) הייבט אָן ש"ע אַזוי: „קאַסרילעווקע האָט פון תמיד אָן נאַכגעטאַנצט אַדעס; נאָך פון זינט עס האָבן זיך אָנגעהויבן די בהלות, טרעט קאַסרילעווקע נישט אָפּ פון אַדעס אויף קיין האָר: אין אַדעס אַ ספּרייק, אין קאַסרילעווקע — אַ ספּרייק; אין אַדעס — קאַנסטיטוציע, אין קאַסרילעווקע — קאַנסטיטוציע; אין אַדעס — אַ פּאָגראַם, אין קאַסרילעווקע — אַ פּאָגראַם“ (ז' 193).

אינטערעסאַנט איז די דערציילונג „חרוסת“ (1909), וווּ ש"ע פירט אַרויס דאָס דינסטמידל ליואַ (לאַה די מויד, ווי די שלאַק, די באַלעבאַס- טע, די „פּערעוואַריכע“ — רופט זי), וואָס באַקענט זיך מיט איינעם אַ בחור פון „יענער חברה“, מיט מאַקסן, וועלכער עפנט איר די אויגן. „אַ רעכטער יאַט — אָט דער מאַקס, — ערשט היינטיקן פאַרפּסח האָט זי זיך מיט אים באַקענט גייענדיק פון פּאָדריאַד איין מאָל פאַרנאַכט אַהיים. דעם גאַנצן וועג האָט ער מיט איר גערעדט פון אַזעלכע זאַכן, וואָס זי האָט זיי קיינמאָל נישט געהערט, נאָך באַלד געכאַפט מיטן שכל. פון באַלעבאַ-

מים האָט ער מיט איר גערעדט און פון אַרבעטער. ביז אַהער האָבן גע-
וועלטיקט זיי, די באַלעכאַמיס; אָט באַלד וועלן אָנהייבן געוועלטיקן מיר,
אַרבעטער.“

לייז דערצייילט אים וועגן די מעשה-ביכלעך, וואָס זי נעמט אַלע פריי-
טיק ביים פּאָקנערעגער ר' אַלמער. „מאַקס הערט זי אויס מיט אַ האַלבן
שמיכל: „נישט די ביכלעך דאַרף מען לייענען. אָט וועל איך אייך געבן
אַ ביכל, וועט איר וויסן, פּאָקראַנימיר...“ און ער קוקט זיך אַרום אויף
אַלע זייטן, ציט ארויס פון דער באַליעווע פון די שטיינער אַ קליין פאַר-
שמאַלצעוועט ביכלעך און גיט דאָס איבער איר, ווי עפעס אַ הייליקע זאַך,
בעט, זי זאָל דאָס גישט האַלטן אויבן אויף... לייז האָט דאָס ביכל ביי
אים צוגענומען מיט דעם אייגענעם רעספעקט, ווי ער האָט דאָס איר גע-
געבן... און אַז אַלע האָבן זיך געלייגט שלאָפן, האָט זי ארויסגעטרייט דאָס
לעמפל און האָט זיך אַוועקגעזעצט לייענען דאָס ביכל, וואָס מאַקס האָט
איר געגעבן. אויפן ערשטן בלעטל, גאַנץ אויבנאָן איז געשטאַנען מיט
גרויסע איתיות: אַרבעטער פון אַלע לענדער, פאַראייניקט אייך!“
(ז' 205).

לייז מיט מאַקסן טרעפן זיך אָפּט, און ש"ע זאָגט, אַז „אַלץ וואָס ער
רעדט איז צוקער-זיס. אַ גייע וועלט האָט ער פאַר איר אויפגעעפנט מיט
זיינע רייד... אָבער, לייז האָט גישט חתונה געהאַט מיט מאַקסן, ווייל
ער איז געפאַלן ווי אַ סנאָפּ אינעם ערשטן גרויסן סטרייק נאָכן ערשטן
גרויסן שאָס...“ און זי, לייז, איז אַוועק קיין אַמעריקע, „זי אַרבעט דאַרטן
אין אַ „שאַפּ“ און זי גייט אויף אַלע „מיטינגען...“ (ז' 221).

אָט אַזוי ווייזט ש"ע, ווי די אומצופרידנקייט מיט דער הערשנדיקער
אַרדענונג און דער רעוואָלט קעגן איר האַלט אין וואַקסן און דרינגט אַרײַן
אין די אַלע ווינקלעך פונעם יידישן לעבן.

אין דער דערצייילונג „שמואליק“ (1905) רעדט שמואליק צו די פּויל-
ערס אַזעלכע דיבורים: „וועסנע צייט, ווען די נאַמור שטייט אויף, דעמלעט,
ווען די ערד וואַכט אויף, וואַרפט אַראָפּ פון זיך די ווייסע קאָלדרע, בעט
זיך מען זאָל זי באַאַרבעטן — דעמלט לאָזן די פּריצים זיך מטריח זיין
די ערד אַליין באַאַרבעטן, אַליין ארויס אין פעלד אַרײַן, אַליין גראָבן,
זייען, אַקערן, בינדן, פירן אין די שייערן, דרעשן, מאַלן, קנעטן, באַקן
פּוסער-ברויט, — אַליין, אַליין, אַליין!“

דער קרושניקער ייד, וואָס דערצייילט אין די „מעשיות פון שוויזנט און
אײַן נאַכט“ (אויף דער שיף, וואָס גייט פון קאָפּענהאַגען קיין גיו-יאָרק,

1915) וואָס ס'האָט פאַסירט מיט זיין פּאַמיליע אין צאַרישן רוסלאַנד בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, זאָגט: „...וואָרום פאַר וועמען, איר בעט אייר, זאָל טאַקע יאָנקל יונגעווערס זון גיין שלאָגן זיך מיט זיינע אייגענע ברידער פון קראַקע מיט לעמבערג? פאַר פּאָניען, וואָס מאַכט אויף אים פּאַגראַמען?“ (ז' 1947).

און שמואל־משה (אין דער זעלבער דערציילונג „מעשיות פון מייזנב איין נאַכט“) דערציילט וועגן זיין העלדישן זון, וואָס האָט באַקומען צוויי מעדאַלן: „...וואָס זאָגט איר צו דער גדולה — צוויי געאַרגים! פרעגט אים, וואָס טוירט טאָן מיט זיי? אנו, לאָז ער פרווון קומען מיט זיי, למשל, אין פייטערבאַרג אָדער מאַסקווע — צו וועט מען אים נישט אַרויסוואַרפן מיט די געאַרגים“ (ז' 224).

ש"ע מאַכט אין איין אָרט חזק וועגן דער פרייהייט, מ'שטיינט געזאָגט, וואָס מ'האָט געגעבן, און ער מאַכט דערביי אַזאַ מין אויסטייטשונג פון אָט דער „פרייהייט“. „אַז איינער האָט נישט פון וואַגען צו לעבן, איז ער פריי צו שטאַרבן פון הונגער.

„אַז איינער זיצט אָן אַרבעט און האָט נישט וואָס צו טאָן, איז ער פריי צו שלאָגן זיך קאַפּ אין וואַנט.

„אַז איינער איז געגאַנגען און האָט זיך אויסגעבראַכן אַ פּוּם, איז ער פריי צו גיין אויף קוליעס.

„אַז איינער האָט חתונה געהאַט מיט אַ ווייב און האָט נישט מיט וואָס זי מפרנס צו זיין, איז ער פריי צו גיין איבער די הייזער מיט איר אינאיינעם.

„אַז איינער האָט געלעבט און איז געשטאַרבן, איז ער פריי צו באַגראָבן ווערן, „בכל תפוצות ישראל“ („די רעוואָלוציע אויף יענער זייט סמבטיון“).

הקיצור, ווי מיר זעען האָט ש"ע אין זיינע פאַרשידענע שאַפונגען פון יענע יאָרן געהאַלטן אין איין ארויסאַנטפלעקן ביי זיינע פאַרשידענע געשטאַלטן די שנאה, האָס און סאַרקאָזם צו דעם פאַרפּוילטן צאַרישן רעזשים און צו דער אומגערעכטער סאָציאַלער אָרדענונג.

אין 1905, אנטערן איינדרוק פון די פּאַגראַמען, אָרגאַניזירט דורך דער צאַרישער מאַכט, האָט שלום־עליכם אויך אָנגעשריבן זיין סאַמיריש ליר: „שלאָף, אַלעקסעי...“ (פאַרפאַסט אויף דעם שטייגער פון מ. לערמאַנאָ טאָום „ספי, מלאדעניעץ, מאַי פּרעקראַסני...“). שפעטער, אין 1908, האָט

ש"ע דאָס ליד קאָרענירט (ש"ע-בוך, ז"ז 61—62). ס'איז אַ סאַטירע אויף
צאר ניקאָלאַי II, מיט זיין ווון אַלעקסעי און אויף די שוואַרצמאהניקעס.
דאָ האָבן מיר אַזעלכע פּערזן:

„איז זשאַנדאַרמען מיט קאָזאַקן,
שומרים ביי הער מיר,
די וואָס קאָנען בראַקן, האַקן,
שמייסן אָן אַ שיעור.

לאָזן פּלאַפּלען סאַציאַליסטן,
מיינען, סמ'עפעס זיין,
לאָזן שיסן אַנאַרכיסטן
וויפּל ס'עמ אריין.

לאָזן האַווקען די נאַזעטן,
שרייען אויף די ציין,
פּובליציסטן און פּאָעטן
לאָזן זינגען שיין.

לאָזן באַמבעס דאָרט זיך רייסן,
ס'איז שוין גישט קיין ניין;
מ'עמ זיי כאַפּן, מ'עמ זיי שמייסן,
הענגען איינציקווייז.

שלאָף, אַלעקסיע, ס'איך ניקאָלאַי,
ס'לירל נעמט אַ סיה

7.

אויף אַ נאָר ברייטן אַיפן שילדערט ש"ע די רוסלענדישע רעוואָלוציע,
די קאָנסטיטוציע-טעג און די שרעקלעכע יידישע פּאַנראַמען, וואָס זענען
געקומען אינאיינעם מיט דער קאָנסטיטוציע, אין זיין ראַמאַן „דער מבול“,
וואָס ער האָט געשריבן אין ניו-יאָרק אין 1907, און וואָס ער האָט אים
דערנאָך אָנגערופן מיטן נאָמען „אין שפורם“ (אַ ראַמאַן אין צוויי טיילן).

דער ראָמאַן „אין שמורם“ באַשטייט פֿון 2 טיילן, 24 קאַפיטלען. די באַקאַנטע מאַטאָ, וואָס ש״ע האָט געגעבן צו זיין בוך „פֿונעם יאַרד“ „צו וואָס ראַמאַנען, ווען דאָס לעבן איז אַ ראַמאַן“, וואָלט מען געקאָנט, אין אַ געוויסן זינען, אויך געבן צום ראַמאַן „אין שמורם“. אין אָט דעם ווערק האָט ש״ע אַרײַנגעוועכט רעאַלע פּאַסירונגען פֿון דער שמורעם-דיקער רעוואָלוציע= און פּאַנאַס-צײַט אין אַרײַנגעפּלאַכטן רעאַלע, ממש= לעבעדיקע געשטאַלטן פֿון פעטערבורג און פֿון קיעוו. שױן די ערשטע שירות פֿינעם ווערק זאָגן ערות וועגן דער רעאַלקײַט פֿון דער האַנדלונג אין בוך: „דריי פּאַרשידענע פּסחן האָט מען צוגעגרייט אינעם הויז נומער 13, וואָס אויף וואַסילטשיקאָווער גאַס“ (די באַקאַנטע גאַס אין קיעוו, וווּ ש״ע האָט געלעבט לענגערע יאָרן מיט זיין פּאַמיליע — גרויס וואַסיל-קאָוסקע — ג. מ.) „...און ש״ע גיט צו: „דער פּסח איז איינער“, „נאָר די אָרט צוגרייפֿן, דאָס פּאַרברייפֿן, דאָס רעכטן זיד איז נישט אומעטום גלייך... ווייל די מענטשן זענען פּאַרשידענע מענטשן מיט פּאַרשידענע כאַ-ראַקטערן, מיט פּאַרשידענע מיינונגען“.

און בעיקר — וועלן מיר צוגעבן, ווייל זיי געהערן צו פּאַרשידענע שטאַנדן, זיי זענען פֿון פּאַרשידענע קלאַסן. און אָט די קלאַסן-דיפּערענציע רונג איז אַן עיקר אין בוך, און אין דער שטאַרק-געשפּאַנטער, מיט פּול-ווער-אַנגעלאָדענער צײַט רוקט זיך באַזונדער אַרויס אָט די קלאַסן-דיפּערענציע רענצירונג און פּאַרנעמט דעם אויבנאָן. ש״ע באַטאָנט כּסדר די שאַרפע ווידערשפּריכן, די שטאַרקע סתירות פֿון די דריי יידישע פּאַמיליעס סײַ אינעם געוויינלעכן וואַכעדיקן לעבן, סײַ אין די יום-טובֿ-טעג, ווי אויך די טיפע חילוקי-דעות ביים אויפנעמען און רעאַגירן אויף די גרויסע, דער-הויבענע און גרויליקע, טראַגישע געשעענישן, וואָס קומען פּאַר אין די היסטאָרישע טעג.

די לופּט, די סביבה, יעדע שטוב, די גאַס — אַלץ איז איצט פּאַר-כאַפט מיט די אומגעריכטע, ביזאַהער נישט-געדאַכטע פּאַסירונגען, וואָס קומען פּאַר אין דעם אַרומיקן לעבן, — אינעם אַלגעמיינעם און אינעם יידישן לעבן. עס איז אַ הייסע צײַט און אײַן געשעעניש יאָגט אָן אַ צווייטע. אין די געשעענישן רוקן אַרויס אויסערלישע געשטאַלטן, וואָס מאַכן אַדורך פּאַרשידענע אומגלויבלעכע איבערוואַנדלונגען. עס פּויכט אויף פּלוצים ביים אַרעמען סדר פֿון נחמיה דעם שושטער „דער אורח, דער באַוואַקסענער האַרטיקער נפש מישא ניידיטש“, וואָס איז „שוין געלאָפֿן נישט פֿון אײַן טורמע אין שױן געלאָפֿן פֿון סיביר אירד“. די מערקוויר-

דיקע אויפברוייזנדיקע צייט מיט אירע אומגעריכטע ליכטיקע און טונקעלע פאסירונגען דערווייטערט אייגענע און דערנענטערט פרעמדע. און וויפל אומזיניקע קרבנות! וויפל אכזריותדיקע מאַרדן! ש"ע מיט כסדר אין זיין ראָמאַן דאָס ליכט מיטן שאַפּן, דעם פּרילינג מיט די שחיטות. ש"ע האָט בכיוון איינגעטיילט יעדער משפּחה קינדער, וואָס זאָלן שאַרפּער און ליידיגשאַפּטלעכער אַרויסברענגען די טיפע אונטערשידן און שמאַרקער מאַכן די קאַמפּן און צוזאַמענשטויסן. ש"ע, אויף זיין הומאַרפּולן אין סאַטירישן שטייגער, „האַט די ערע פּאַרצושטעלן פאַר זיינע לעזער“, „די דריי רוסישע יידן“ און פאַרוויקלט זיי אין זיין צאַפּלדיקן ווערק, זיי מיט זייערע ווייבער און קינדער, און ברענגט זיי אינעם געוויבל פון די געשעענישן, אין דעם רוסלענדישן קאַטאַקליזם פון יענער צייט.

ש"ע טוט זיך אַ זאַגן: „און מערקווייריק, ווי גאָט פירט די וועלט! באַדאַרף זיך טרעפּן אַזוי, אַז הוואָט ביי דעם אַפּטייקער, דעם געוועזענעם קאַלכאַסניק אין איצטיקן אַנטי-ציוניסם, שפּרינגט אַרויס אַ זון סאַשא, אַ הייסער פייערדיקער נאַציאָנאַליסט! און ביי דעם בורזשואַנעם איציקל שאַסמעפּאל, וואָס האָט מורא פאַר אַ סאַציאַליסט ערגער ווי פאַר אַ רוסישן זשאַנדאַרם, וואַקסט אויס אַ מעכטערל טעמע אָדער טאַמאַראַ, אַ פאַרברענטע, אַ פאַרקאָכטע סאַציאַליסטקע!“ (ז' 12).

און ווי אומגעזעכט גאָט פירט די וועלט און ווי שלעכט ער האָט פאַנאַנדערגעטיילט אַלץ וואָס אין דאָ אויף דער וועלט — דאָס זען מיר און יעדן, ווען מיר באַקענען זיך מיטן „דריטן פאַרשויוו, וואָס וווינט אינעם זעלבן הויז נומער 13“, מיט נחמיה דעם שוסטער, מיט זיין ווייב זיסל, מיט זיינע צוויי זין חיים און בעני, וואָס „זיצן ביים ווערקשטאַט מיט די האַמערס אין די הענט און קלאַפּן פּלעקלעך אין די פּאָדעשוועס אַריין“ (ז' 15), און מיט זייער פּריינד דעם שניידער יידל קסונתי. חיים, איינער פון די „צוויי הויכע, געזונטע, געפאַקטע בלאַפּאַקעס“, איינער פון די צוויי בגים פון נחמיה און זיסל, טוט זיך אַ זאַגן: „זיי (די גבירים) האָבן אונדז איינגעטיילט די הגדה, בכדי מיר זאָלן האָבן וואָס צו זאָגן, און זיי וועלן דערווייל עסן די פּאַלירמשיקעס מיט די ברעמזלעך...“ און זיסל, די מאַמע, שטעלט אַריין דערווייל אַ קללה: „אויסקרענקען זאָלן זיי, רכונג של עולם!“ און אַז איר מאַן, נחמיה דער שוסטער, פרעגט ביי איר: „פאַרוואָס קומט זיי שעלטן? וואָס זענען זיי, חכמה מיינע, שולדיק אין דעם, וואָס מיר האָבן נישט אויף פּסח?“ — גיט אים זיין ווייב זיסל צו פאַרשטיין: „אַט מיט דעם, וואָס זיי האָבן און מיר נישט, זענען זיי

שולדקי!... זאָלסט נישט זיין קיין שלימזל, וואָלסטו אַליין פאַרשטאַנען,
אַז זיי זאָלן האָבן ווינציקער, וואָלסטן מיר געהאַט מער, דעמלט וואָלסטן
מיר זיך אַלע אויסגעגלייכט.

„די מאַמע איז אַ מאַרקסיסטקע! — באַמערקט חיים צו בענין,
און בעני ענטפערט אים: — מען וואָלט זי באַדאַרפט געמען אַמאָל אויף
אַ דיסקוסיע...“ (ז' 16).

און אַז דערנאָך, נאָך אַ לענגערן שמועס אין קריג, פּרעגט נחמיה זיין
ווייב זיסל: — „צי וועמען האָסטו מענות?“ רייסט זי אים איבער: —
„נישט צו דיר, שלימזל, צו נאָט האָב איר מענות...“ מיט זיך אַרײַן דער
עלמערער זון חיים: — „נישט צו נאָט, צו מענטשן דאַרפסטו מענהן.
נאָט אַליין האָט באַשאַפן די וועלט פאַר אַלעמען גלייך, נאָך די מענטשן
האָבן זיך מיט איר שלעכט איינגעטיילט...“ — איינעם נאָך, דעם אַנדערן
נאָרנישט... לייגט צו דער יונגערער בעני. און די מאַמע זיסל פאַרטראַכט
זיך און טוט אַ פרעג ביי די קינדער נאָנץ ערנסט:

— „וואָס זשע טוט מען דערצו?“ — „עקספּראָפּיאַציע! — ענט-
פערט איר חיים, און בעני חורט איבער: „עקספּראָפּיאַציע!“...

און כדי צו שילדערן וואָס גענויער און פולער די געשעענישן, וואָס
וואַקסן ראַשיק, ברענגט ש״ע אַרויס די פּרעכטיקע געשמאַלט פון ליפּא
באַשעוויטש מיט זיין טאָכטער מאַשא, וואָס זיצט אין פעמערבורגער
תּפּיסה, וואָס „זיצט הילףה נישט פאַר קיין ננבה, זי איז אַ „פּאָליטישעם-
קע“...“ (ז' 21), ליפּא באַשעוויטש און מאַשא, זיין טאָכטער, זענען דעאַלע
געשמאַלטן, זיי זענען גענומען פונעם ווירקלעכן לעבן אין קיעוו פון יענער
צײַט. איר האָב גוט געקענט דער ייד ליפּא באַשעוויטש.

עס איז אַרײַנגעבראַכט אינעם ראָמאַן דער קריסטלעכער „געוועזע-
נער סטודענט“ ראָמאַנענקאָ, אַ זון פֿון אַן אַנטיסעמיטישן גימנאַזיע-
לערער, — „איינעם פון די בעסטע קינדער פונעם לאַגער, וואָס האָבן אַ וואַ-
רעם ליבענדעס האַרץ, מיט אַ ריינעם געוויסן, מיט אַ הויכן אידעאַל, מיט
אַ גוטן ווילן צו מאַן עמוּאַס גיטס, נוצלעכס פאַרן אומגליקלעכן הונגערדיקן
פּאָלק...“ אין אַזוי אַן אַרײַן דאָ אַ ייִדישער „שפּיק“, יאַשקע וואָראָגאַ, וואָס
האַט הינטער זיך אַ טרויעריקע לעבנס-געשיכטע און וואָס שפּירט נאָך
און שמעלט צו גייטיקע אינפּאַרמאַציע דער אָכראַנקע און העלפט מיט
מיט זיינע פּראָוואָקאַציעס צו פירן מענטשן צו תּפּיסה און צו תּליה. און
כדי צו דערלאַנגן דאָס בילד פון יענער צײַט איז דורך ש״ע פּרעכטיק
אַרויסגעבראַכט „די קליינע קאַמונע“, משה מאַלקינס אכסניא אין פּע-

מערכורג, מיט אלע אירע קווארטיראנטן — טיפן איינס אין איינס, מיט
מאלקינס דריי עלטערע בנים, ווי אויך דאָס הויז פונעם נישט-אַנערקענטן
רוסיש-יידישן דיכטער אבראם מאַרקאָוויטש, זיין פרוי אין זיין ווונדער-
לעך קינד זיוויא מיט זיינע, „הימל-בלויע אייגעלעך און אויסגעטאַקטע
ליפעלעך“, וואָס ווערט אומזיניק דערשאַסן בעת דער אַרבעטער-דעמאָ-
סטראַציע אין פעטערבורג.

דאָס איז דער הינטערגרונט פון די געשעענישן און דאָס זענען אייני-
קע פון די הויפט-געשטאַלטן, וואָס זענען טעטיק בעת דעם מוראדיקן
מבול, וואָס האָט פאַרפלייצט די יידישע שמעט און שמעטלעך מיט פער
און שוועבל, מיט שייסערייען אין מאַרדו, מיט פאַנגראַמען און שחיטות
אין די טעג, וואָכן אין חדשים פון דער ערשטער רוסלענדישער רעוואָ-
לוציע, פון דער קאַנסטיטוציע, וואָס די צאַרישע רעגירונג איז געצווונגען
געווען צו געבן און וואָס זי גופא האָט באַלד פאַרטרונקען מיט יידיש-
און אַרבעטער-בלוט אַקטאָבער 1905. אין די צוויי טיילן פונעם בוך „אין
שמורם“, וואָס ש״ע האָט געשריבן מיט אַ יאָר-אַנדערהאַלבן נאָך די
טרויעריקע און גרויליקע פאַסירונגען, האָט ער דאָס אַלץ אַרויסגעבראַכט
מיט אַזאַ עכטיקייט אין קראַפט, וואָס נאָר אַ גרויסער קינסטלער, וועלכער
האָט אַלץ אַליין איבערגעלעבט און אַדורכגעפיבערט אין רוסלאַנד, איז
מסוגל צו טאָן עס.

שלום-עליכם'ס „אין שמורם“, ווי זיינע אלע איבעריקע שאַפונגען,
וועלכע ער האָט אָנגעשריבן אין יענעם דערהויבן-גרויזאַמען פּעריאָד, זע-
נען לעבעדיקע קינסטלערישע דאָקומענטן אין וויכטיקע מאָנומענטן פון
דער שבורעמדיקער צייט פון דער רוסלענדישער רעוואָלוציע, קאַנסטיטוציע
און יידישע פאַנגראַמען, וואָס יידן האָבן איבערגעלעבט מיט 54 יאָר צוריק,
אין האַרבסט 1905...

„דער פֿאַרכיִשׁופּטער שניידער“ — די אויסטערֿלישע שלום-עליכם-מעשה

„דער פֿאַרכיִשׁופּטער שניידער“ איז איינע פון די פרעכטיקסטע שלום-עליכם-מעשיות, זי פֿאַרנעמט אַ נאָר באַזונדער אָרט אין ש״עס שאַפן. זי טיילט זיך אויס מיט איר אינהאַלט און פֿאַרם, זי איז געשריבן אין אַ נאָר אַנדערן, נישט געוויינלעכן ש״ע-סמיל. און אויך דער מקור אירער שטאַמט ווי פון עפעס אַן אַנדער וועלט, פון אַ נישט-דאָיקער, פֿאַנטאַסטישער, וואָס איז גאָרנישט כאַראַקטעריסטיש פֿאַר שלום-עליכם. די מעשה איז אָנגעשריבן אין יאָר 1900. עס איז געווען די צייט, ווען אין דער ייִדישער ליטעראַרישער וועלט און צווישן די ייִדישע קינסט-לערישע קרייזן האָט זיך געשטאַרקט דער אינטערעס צום ייִדישן פֿאָלק-לאָר, צו דער ייִדישער מעשה, צום ייִדישן פֿאָלקס-ליד. אין אונדזער בוך „י. ל. פּרץ, זיין לעבן און שאַפן“ (ניו-יאָרק, 1945), אינעם קאַפיטל „ביי די קוואַלן פונעם פֿאָלקס-שאַפן“, האָבן מיר ברייט אַרומגערעדט יענע צייט, ווען אין פֿאַרשידענע ערטער, אין פעטערבורג, וואַרשע, ווין, ניו-יאָרק, האָט מען אָנגעהויבן צו זאַמלען ייִדישן פֿאָלקלאָר: עס איז אַרויס אין 1901 די באַרימטע זאַמלונג „ייִדישע פֿאָלקס-לידער פון פ. מאַרעק און ש. גינזבורג (דער אויפרוף צו זאַמלען לידער איז אַרויסגעגעבן גע-וואָרן אין יאָר 1898). אין 1897 האָט פּרץ אָנגעהויבן זאַמלען פֿאָלקס-לידער און וועגן דעם זיך געווענדט אין פֿאַרשידענע שטעט (צווישן אַג-דערן, צו אברהם רייזען און י. י. פּראָפּוס אין קאַוונע). אין וואַרשע איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַרום פּרץ'ן אַ גרופּע יונגעלויב, וואָס האָבן גע-קליבן לידער און מעשיות. מען האָט אויך גענומען פֿאַרעפנטלעכן פֿאָלקס-מעשיות: י. ל. פּרץ (שפעטער שלום אש און י. מ. ווייסענבערג) האָט געדרוקט אין „יוד“ און אין אַנדערע צייטשריפטן פֿאָלקס-מעשיות. קאָן

זיין, און אויך שלום-עליכם איז געווען אָנגערעגט צו נעמען זיך צו אַ ייִדיש-
שער פּאָלקס-מעשה. און דער רעזולטאַט איז געווען די ווונדערלעכע גע-
שיכטע, „דער פּאַרכישיפטער שניידער“, וואָס האָט אַ גאָר ספעציעלן,
ספעציפישן כאַראַקטער, — אַ פרעכטיקער געמיש פון רעאַליזם און פּאַנ-
טאָזיע, פֿון שטיקער ווירקלעכקייט, וואָס זענען באַהויבט מיט אַ שייַן פון
פּאַנטאַסטישע קאָלירן, און אויסבערלישע שילדערונגען.

שלום-עליכם האָט צוגעגעבן אַן אינטערקעפל צו דעם נאָמען „דער
פּאַרכישיפטער שניידער“ — אַ ר ו י ס ג ע נ ו מ ע ז פ ו ז אַ אַ
אַ ל ט ז פ נ ק ס א א ז ב א פ ו צ מ “.

אַט דאָס אונטערקעפל איז פאַר אונדז זייער וויכטיק. ווי באַוווסט
האָט שלום-עליכם בכלל גענומען זיינע דערציילונגען, מאַנאַלאָגן, סצע-
נעס דירעקט פונעם לעבן. ער האָט „געכאַפט“ א ייִד, אַ יידענע מיט אַלע
פיטשעווקעס און זיי גלייך אַרויסגעבראַכט אויף דעם פּאַפיר, אָפּטמאַל
געלאָזט זיי רעדן, אויסרעדן זיך וויפּל זייער האַרץ האָט געלוסט...

און דאָ פּלוצעם אַ מעשה „פון אַן אַלמז פּנקס“.

און טאַקע דערפאַר איז די גאַנצע געשיכטע דערציילט אין אַזאַ ספּע-
ציפישן, איינגאַרטיקן און גייעס סטיל, אַ געמיש פון ביבל און פּאָלקס-
מעשיות. יעדעס קאַפיטל, יעדער גייער אָפּזאַץ הייבט זיך אָן אַט ווי אַזוי:
„איש היה בולאָדאָיובקי — אַ מענטש איז געווען אין זלאַדייעווקע...
וּשמו שמעון אליהו — און זיין נאָמען איז געווען שמעון אלי... והיה
האיש חייט — און געווען איז דער מענטש... והיה לו כנים וּבנות — און
ער איז געווען אַ מטופּל מיט קינדער... ושם אשתו — און זיין ווייב האָט
געהייסן...“ און אַזוי גייט עס קאַפיטל גאָר קאַפיטל. די גאַנצע געשיכטע
באַקומט אַ ספעציפיש ייִדישלעכען כאַראַקטער, מיט אַלע הנען און פּאָלקס-
מימלעכע באַצירונגען. ווירקלעכקייט און פּאַנטאַסטיק, רעאַלקייט און
לעגענדע.

שמעון-אלי „שמע-קולני“ — ווי מען האָט אים גערופן, איז אַ האַר-
ציקער, וווילער ייִד. ער פאַרמאָגט די ספעציפישע שלום-עליכם'שע שמי-
פערישקייט און קינדישקייט. שמעון-אלי איז פון דער „משפּחה“ מביה
דער מילביקער, — אַ האַרעפּאַשניק, וואָס פאַרזיסט דאָס שווערע לעבן
מיט פּסוקים, ער איז אויך אַ נאָענטער קרוב פון שימעלע סאַראַקער פּו-
נעס „גרויסן געווינגס“ (200.000) און פון דעם פריילעכען שוסטער אין

„מבול“, ווי אויך פון די מיינערע, האַרציקע יידן אין אַנדערע ווערק, ווי שלום-עליכם פירט אַרויס אַ לוסטיקן מענטשן, וואָס האָט זיך זיין אייגע-נעם אוצר פון ווערטער און ווערטלעך. און אַז עס איז ווייניק — פאַר-בראַקט ער מיט אייגענע פּסוקים, וואָס זענען נישט-געשמויגן, נישט-גע-פּלויגן, ווי אויך מיט אייגענע אויסמישונגען פון אמתע פּסוקים...

עס זענען קעגנעשמעלט אין „פאַרכיזשפּן שניידער“ צוויי וועלטן — זלאָדייעווקע מיט קאַזאַדאַיעווקע, מיט זייערע אייגענע פאַרשויגען און אייגענע פירעכצן און אויך די צוויי וועלטן — די חשובע באַלעבאַמיס, ווייל-לעחנער מיט די פּראָסטע מענטשן, „שער און אייזן. עמד“...

ווי איז דער קוואַל, דער מקור פון אַט דער אויסמערלישער מעשה מיט דער ציג? דערויף איז שווער צו ענטפּערן. געוויס זענען דאָ ענלעכע מעשיות אינעם פּאַלקס-שאַפּן, ווי אויך ביי אַנדערע פעלקער.

ה'איז אינטערעסאַנט: אין אַלכסנדר האַרקאווים, ענגלישער הויז-לערער“ (צווייטע אויפלאַגע, אין 1929 *) האָב איך אָנגעטראָפּן אויף אַז ענלעכער געשיכטע מיט דער ציג, וואָס דאָדי, דעם שניידערס קרוב, פאַר-בייט אים אויף אַ צאַפּ. די געשיכטע הייסט ביי האַרקאווין „דער גלגול פון אַ האָז“. עס ווערט דערציילט אַ געשיכטע מיט אַן איירישמאַן, וואָס איז באַאויפּטראַגט געוואָרן פון זיין באַלעבאַס אין העמסטער (אַרום לאַנג-דאָן) אָפּצומאַגן אַ לעבעדיקן האָז אַ מתנה צום באַלעבאַס פריינד אין לאַנדאָן. דער האָז איז אַריינגעלייגט געוואָרן אין אַ זאַק, און דער שליח איז אַוועק. אויפן וועג האָט דער איירישמאַן זיך אָפּגעשמעלט אין אַ קרע-טשמע זיך אויסצורען און צו פּרינקען אַ גלעזל ביר. אייניקע לצים, וואָס האָבן דאָרט געכאַפּט אַ פּרוגק, האָבן אויסגעפונען וואָס דער איירישמאַן האָט אין זאַק, האָבן זיי באַשלאָסן אים אָפּמאַן אַ שפּיצל. זיי האָבן פאַר-פירט מיט אים אַ שמועס, און איינער פון דער חברה האָט דערווייל אַרויס-גענומען דעם האָז און אַריינגעלייגט אַהין אַ לעבעדיקע קאַז. דער אייריש-מאַן איז אַוועק קיין לאַנדאָן און געבראַכט די מתנה צו דעם פריינד פון זיין באַלעבאַס: „אַט האָסטו אַ לעבעדיקן האָז, אַ מתנה פון מיין באַלע-באַס“. דער פריינד האָט געעפנט דעם זאַק און צו זיין פאַרוואַנדערונג האָט ער דאָרט אַנשטאַט אַ האָז געפינען אַ קאַז. דער איירישמאַן איז געווען

* ערשטע אויפלאַגע איז אַרויס אין 1891.

דערשמוינט: „ס'מיינט, אין העמסטער איז עס דאך געווען א האָז!“ דער
 איירישמאַן האָט גענומען דעם זאָק און אַוועק צוריק אַהיים. אויפן וועג
 האָט ער זיך לויטער אָפגעשטעלט אין דער זעלביקער קרעטשמע. ער האָט
 פאַר דער פריילעכער חברת דערציילט די געשיכטע ווי פון אַ האָז איז גע-
 וואָרן אַ קאַץ. ווי-זיי האָבן אזוי געשמעסט, האָט אייגער אַרויסגענומען
 די קאַץ און צוריק אַריינגעלייגט דעם האָז. אָנגעקומען צוריק צו זיין
 באַלעבאַס, האָט דער איירישמאַן דערציילט אים, אַז עס איז אין לאַנדאָן
 געווען נישט קיין האָז, נאָר אַ קאַץ. דער באַלעבאַס האָט זיך געהיירושט,
 ער האָט געפנט דעם זאָק, איז אַרויסגעשפרונגען אַ האָז. דער איירישמאַן
 האָט נישט געגלייבט זיינע אויגן. ער האָט אויסגעשריגן פון שרעק: „גאָט
 מיינעו, אין העמסטער איז עס אַ האָז, און איז לאַנדאָן — אַ קאַץ!“ זיין
 באַלעבאַס האָט געוואָלט צוריקשיקן זיין דינער קיין לאַנדאָן, אָבער יענער
 האָט מיט שרעק אויסגערופֿן: „ווען די פּאַרדאָרבענע לויפט פון לאַנדאָן
 קאָן מאַכן פון אַ האָז אַ קאַץ, קאָן זי נאָך מאַכן פון מיר אַן אייזל!“

איד האָב געהאַט געפרעגט ביי א. האַרקאוויץ, פון וואַנען ער האָט
 גענומען די געשיכטע, האָט ער נישט גערענקט גענוי דעם מקור. עס איז
 אינטערעסאַנט מאַקע צו וויסן די קוועלע.

איד האָב אויך געפרעגט ביי פרוי אַננאַ ראַבינאוויטש, צו זי געדענקט
 נישט ווי שלום-עליכם האָט גענימען די מעשה מיט דער ציג אינעם „פאַר-
 כישופֿמן שניידער“, וואָס ער האָט זי „באַפּוצט“ אין אַזעלכע וואַנדערלעכע
 באַפּוצעכען. — האָט זי אויך נישט געוואָס. בלויבט עס אַ זאָך פאַר פאַר-
 שער אויסצוגעפינען דעם מקור.

כידוע, האָט פּרץ גענומען שטאַף פאַר זיינע ייִדישעלע פּאַלקסטימ-
 לעכע געשיכטן אויך פון פרעמדן פּאַלקלאָר. שטאַמט די ש״ע=מעשה ער-
 גען פון אַנדערע נישט-ייִדישע קוועלן-קוואַלן? ווער ווייסט? עס איז זייער
 וויכטיק צו דעהייַן דעם אמתן אורקוואַל פון „דעם פאַרכישופֿמן שניידער“.

ווי עס זאָל נישט זיין — איז, „דער פאַרכישופֿמער שניידער“ באמת
 אַ פּערל צווישן שלום-עליכם'ס רייכע אוצרות. די געשיכטע איז פול מיט
 פּאָנטאָזיע און דערביי פאַרמאָגט יעדער פאַרשוין, יעדע סצענע, יעדער
 עפיזאָד פיל רעאַלע לעבנס-שמריכן.

עס איז אינטערעסאַנט, וואָס ש״ע האָט אין דער מעשה אַריינגע-
 בראַכט אויך אַ פּאַלקס-ליד, וואָס „ווערט געזונגען דורך ווייבלעך און מייד-
 לעך ער-היים:

„די לבנה האָט געשיינט,
האַלב נאַכט איז געווען —
און האָדעלע זיצט ביי דער טיר...“

אין ווייטער:

„איד האָב דוּך ליב, דושינקע,
נאָר אַן אַן עק,
איד קאָן אויף גיט לעבן אַן דיר!“

„דער פאַרכוישפּטער שניידער“ האָט פאַראינטערעסירט פאַרשידענע באַוווּסטע שרייבער און שווישפּילער. דער באַקאַנטער ייִדישער דיכטער פון רומעניע יעקב שמערנבערג האָט עס מיט אַ 30 יאָר צוריק ווונדערלעך סצענירט און אויך רעזשיסירט. עס איז געווען אַ פרעכטיקע פאַרשטעלונג, וואָס האָט געהאַט אַן אויסערנעוויינלעכן דערפאַלג.

דערנאָך האָט דער יונגער אַחטיסט־רעזשיסער דוד ליכט אויפגעפירט „דער פאַרכוישפּטער שניידער“ אין וואַרשע לויט דער רעזשי פּון יעקב שמערנבערג. אויך דוד כּהנעלסאָן האָט געהאַלפּן דערנאָך איבערצואַרבעטן אייניקע סצענעס פאַר אַ פאַרזען אויפפירונג אין דעם דאָרטיקן אַרבעטער־טעאָטער מיט 20 יאָר צוריק.

„דער פאַרכוישפּטער שניידער“ איז געגעבן געוואָרן טעפּטעמכער 1937 אין פאַרזי דורכן פאַרזער „פּיאַט“ פאַר די דעלעגאַטן פון דעם אַלגעמיינלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס, רעזשי — דוד ליכט. די אויפפירונג האָט אַרויסגעוויפּן גרויס באַגייסטערונג ביי די הונדערטער דעלעגאַטן און געסט פון די עמלעכע ציוואַנציק לענדער, וואָס זענען פאַרטראַטן אויפּן קולטור־קאָנגרעס אין פאַרזי.

אין 1941, צום 25־טן יאָרצייט פון שלום־עליכם, האָט דער באַוווּסטער רעזשיסער יעקב ראָטבוים אויפגעפירט אין ניו־יאָרק „דעם פאַרכוישפּטער שניידער“ מיטן „אַרבעט“־קאָלעקטיוו אין אַ נייער באַזאַרבעטונג.

און, ווי באַקאַנט, האָט איצט אַ סאָויעטיש־ייִדישער קינסטלער, תּג־חיים קאַפּלאַן, אַרויסגעגעבן אין לענינגראַד פרעכטיקע בילדער צו דער ווונדערלעכער שלום־עליכם־מעשה מיט פיל פּשמות, באַהאַרצמקייט אין שיי באַצירט זי מיט די אַלמע ייִדיש־טראַדיציאָנעלע לייבן, פּייגל, מיט די אַלע

יידיש לעבע אָרנאַמענטישע באַפּוזאָנגען, וואָס זענען פּונקט ווי די מעשה—
יידיש לעד, פּאַלקסימלעד, שפּילעוודיק, ערנסט און האַלב־פּאַנאָמאַסיש.
און ווידער אַמאָל דערוועקט זיך ביי אַינזי די פּראָגע, פּון וואָנען
שטאַמט אָס די טייערע, באַהאַרצטע יידישע מעשה, וואָס שלום־עליכם
האָט זי אַזוי הנעוודיק און אַזוי גוטמוטיק „באַפּוצט“ און פּון וועלכער ער
געזעגנט זיך, ווי ער אַליין שרייבט אין סוף פּון דער געשיכטע, „מתוך
שחוק, לאַכנדיק“, און דער פּאַרפּאַסער „ווינטשט אייך, אַז יידן, און גלאַט
מענטשן אויף דער וועלט זאָלן מער לאַכן ווי וויינען“. און דערביי קומט
דאָס באַדימטע שלום־עליכם־וואָרט: לאַכן איז געזונט, דאָקטוירים הייסן
לאַכן...”

שלום-עליכם און די רוסישע שרייבער גאָאָל, טאַלסטאַי, טשעכאָוו...

עס איז נאָך ווייניק געמאָן געוואָרן אין דער יידישער ליטעראַטור=
פאַרשוּג אויסצוגעפינען די השפעות פון דער וועלט-ליטעראַטור אויפן
שאַפן פון שלום-עליכם. דאָ אין דאָרפן זענען דאָ אייניקע באַמערקונגען
און אַרויסזאָגונגען וועגן דעם.

מ. ווינער, וואָס איז געשטאַהבן אַזוי יונג, און פון וועמען מיר האָבן
געהאַט פיל צו הערוואַרפן, זאָגט, פאַרבייגייענדיק, וועגן שלום-עליכם אין
זיין בוך „צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין 19-טן יאָר:
„דיקענס האָט געווירקט אויף שלום-עליכם, כאַטש ש״עס האַמאָר איז ניי
אין איינפאַרטיק, נאָר עפעס אַנדערש און אינגאַנצן פאַרשידן ווי ביי די
קענסן“ (ב' 2, ז' 346).

מער ווייסן מיר וועגן דער השפעה פון די רוסישע שרייבער אויף
שלום-עליכם. ש״ע גופא און זיינע נאָענטע דערציילן אונדז אין פאַרשוּג
דענע ערמער, אגב אורחא, וועגן דעם.

מיר האָבן גאַנץ קאָנקרעטע אָנווייזונגען וועגן דער ספּעציעלער נאָ-
ענטקייט פון שלום-עליכם צו נ. וו. גאָאָל (1809—1852), דעם גרויסן
רוסישן שרייבער, וואָס איז געבוירן געוואָרן גענוי 50 יאָר פאַר אונדזער
שלום-עליכם און געשטאַרבן אַכט יאָר, איידער ש״ע איז געבוירן געוואָרן.
ביידע זענען זיי געבוירן געוואָרן און געוואָקסן אין אוקראַינע, אין דער
זעלבער פּאָליטאָוער גובערניע און זיכער האָט שלום-עליכם געפילט צו
גאָאָל אַ טיפע קרוםהשאַפט.

שלום-עליכם האָט עס אָפּט באַטאָנט. למשל, אין 1894 שרייבט דער
יונגער ש״ע אַ בריוו צו הלל מאַלאַכאָווסקי (אַרויסגעבער פון דער צ״טונג
„די טויב“ אין פּיטסבורג), וווּ ער פרעגט, אגב, אָן, צי איז פּיטסבורג איז

דאָ אַ ייִדיש טעאָטער און צו איז נישט מעגלעך אויפצופירן דאָרט זיינע אַ פּיעסע, ווייל, ווי ער שרייבט, האָט ער „פּאַרטיק אַ קאָמעדיע אַלאַ „רע-וויזאָר“ פּון גאַנאַל“. עס איז געמיינט די באַוווּסע קאָמעדיע „קאָה“ אָדער דאָס גרויסע בערזע-שפּיל“ (אַ סאַטירע אויף די קיעווער-יעהוּדענער בערזע-סוּתרים). אין דער קאָמעדיע קומען צום סוף אַזעלכע וויאָרענינגס-ווערטער, וואָס זענען פּאַראַפּראַזירט פּון גאַנאַלס רייד. גאַנאַל זאָגט: „אויף דער בינע אַרויסברענגען זיי! זאָל דאָס גאַנצע פּאַלק זיי זען! אַ, לאַכן איז אַ גרויסע זאַר!“... „פאַר קיין זאַר האָט אַ מענשט אַזוי קיין מורא נישט ווי פאַר לאַכן!“ און שלום-עליכם זאָגט דורך זיין העלד מאַרקוס: „אויף טעאָטער וועט מען איד אַרויסשמעלן! מען וועט קוקן אויף איד, מען וועט פּיימן מיט די פּינגער און מען וועט לאַכן!...“

אין זיין אָפּהאַנדלונג, (מיט דער משפּחה פּון שריפטשמעלער, אי געם ש״ע-בוך, שרייבט י. ד. בערשאַוויטש: „מיט גאַנאַלן האָט שלום-עלי כּס זיד געפּילט פּאַרוואַנדט. צווישן ש״עס, „פּערזענלעכע פּאַפּירן“ האָט ער אין אַ באַזונדערן קאָמווערט אָפּגעהיט, ווי אַ מין קמיע, גאַנאַלס ווערטער (פּון די „פּוימע נפּשות“, ערשמער טייל, זיבעטער קאַפּיטל), וועלכע ער האָט פּאַרצייכנט אויף אַ בלעטל פּאַפּיר אין זייער רוסישן טעקסט און דער-היי צוגעגעבן וויין אייגענע פּרייע ייִדישע איבערזעצונג: „...אין לאַנג גאָר, אפּנים, איז מיר באַשערט מיט יענעם ווונדערלעכן כּוח צו גיין האַנט ביי האַנט מיט מיינע מאַדנע פּאַרשוינדלעך, און צו באַטראַכטן דאָס גרויסע טימלדיקע לעבן דורך אַן אָפּגעגעסענע געלעכטער אין דורך פּאַרשטעלמע, פּאַר-באַרגענע וּרערן“ (ז״ז 88—89).

אין אַ בריוו פּון (1913) צו יחזקאל קאַטיק, דעם מחבר פּון „מיינע זכּרונות“, זאָגט ש״ע, אַז זיין האַרץ זאָגט אים, אַז די „זכּרונות“ געהערן צו יענעם מין ביכער, וועגן וועלכע גאַנאַל האָט זיך געהאַט אויסגעדרוקט, אַז יעדער מענשט זאָל נאָר וועלן ערנסט און ערלעך אויפּשרייבן זיין ביאָ-גראַפּיע, וואָלטן מיר געהאַט אַ סך גוטע ביכער“ (ש״ע-בוך, ז״ז 244).

נאָר אין אַ גאָר-פּריאיקער רעצענזיע (פּון יאָר 1884) רעדט ש״ע וועגן הימאָר און סאַטירע און ער שרייבט: „דער הומאַריסטישער גייסט, די סאַטירע, באַשיינט יעדע ליבעראַטור און גיט איר צו אַ געשמאַק... שרייבן הומאַריסטיש — דאָס איז אַ באַזונדערער טאַלאַנט, אַ מתנה פּון גאָט, און גישט יעדער גערוימכער שרייבער קאָן שטאַלצירן מיט דעם“... אין ש״ע פּירט אויס, אַז „אין דער רוסישער ליבעראַטור וועלן נאָנאַל און פּורגעניעו קיינמאָל גישט שטאַרבן, ווייל דער ערשמער איז געווען סאַ-

סיריק און דער צווייטער — אַ הומאַריסט, אויסער דעם וואָס זיי זענען געווען גרויסע פּאָעטן“ (ש״ע-בוך, ז' 326).

אשר ביילין, באַוווסטער העברעיִש-ייִדישער שרייבער, וואָס איז גע-
ווען אייניקע יאָר ש״עס סעקרעטאַר און אַן אָפּטער באַזוכער ביי ש״ע
אין הויז, שרייבט (אין זיין העברעיִש ביכל „שלים-עליכם“, תל-אביב):
„...שלום-עליכם איז אין יענע יאָרן (1901 — 1905) באַערט געוואָרן מיט:
נאָמען „דער צווייטער גאַנגאַל“ (ווי מ'האָט אים דערנאָך, ביי זיין קומען
קיין אַמעריקע גערופן „דער צווייטער מאַרק טוועין“). ער (ש״ע) איז,
ווייזט אויס, געווען צופרידן פון דעם נאָמען און מ'האָט עס געקאָנט באַ-
מערקן אויף פאַרשידענע אופנים: גאַנגאַלס ווערק איז שיינע בענד האָבן
אַרויסגעקומען פון זיין ביכער-שאַנק. גאַנגאַלס ווערק איז אַ קליינעם פאַר-
מאָט זענען געלעגן אויף זיין שרייבמיש. גאַנגאַלס בילד איז געהאַנגען ביי
אים אויף דער וואַנט (פון די ייִדישע שרייבער איז געהאַנגען ביי אים
כליז מעגדעלעס בילד, פון אינזן אַן אינטערשריפט — דער זיירע). דאָס
הילצערן, פּיין-געפּאַקט קעסל, וואָס איז געשאַמאָנען אויף זיין שרייבמיש
אַדער שמעגלער, ביי וועלכן ער האָט געשריבן, האָט געהאַט אויף זיך אַן
אויסגעקריימטן נאָמען „גאַנגאַל“ און דאָרט האָט ער געהאַלטן זיינע נאָך
נישט באַאַרבעטע מאַנוסקריפּטן. אויך איז זיין אויסזען איז געווען עפעס
„גאַנגאַלישעס“, און זיינע האָר פון קאָפּ זענען געווען פאַרקעמט אַלאַנגאַ-
גאַל“... (ז' 16). ביי א. ביילין האָט זיך אויפגעהויבן אַ העברעיִש פּאָעט,
קאַרפל פּין ש״ע פּינעם 6=פון מערץ 1903, וווּ ס'איז געשריבן: „זייט אזוי
גוט און קומט צו גיין, איר וועט געפינען אַרבעט אינעם קעסל, וואָס
ש״ע רעכטס אויפן טיש, מיטן נאָמען „גאַנגאַל“....

אַטווייזנדיק ווייטער, אז ש״ע איז „געווען אַ קינסטלער נישט נאָר אין
זיין שרייבן, נאָר אויך אין לעבן“, שרייבט א. ביילין, אז ש״ע האָט גע-
קאָנט גאַנצמאַכן, נאָכקרימען באַוועגונגען פון מענטשן, זייער גאַנג, זייער
איפן פון רעדן. „דעריבער האָט ער געקאָנט זיך מאַכן אויסזען ווי גאַנגאַל
אין אין אַ צייט שפעטער — ווי גאַרקיי“ (ז' 43).

אשר ביילין דערציילט, ווי ער האָט פאַרלאָזט אין 1903 רוסיאַנד
און ווען ער איז, אין 1904, צוריקגעקומען קיין קיעוו, האָט ער געשראָפן
„א שטאַרקע ענדערונג אין ש״עס לעבן. זיין אַרבעטס-צימער איז אָפּגע-
פּרישט געוואָרן און באקומען אַן אנדערן אויסזען. ס'איז קיין זכר נישט
געבליבן פּינעם גרויסן איקראַינישן שרייבער. ס'איז פאַרשוונדן פון דער
וואַנט גאַנגאַלס בילד, פּונעם טיש איז אויך פאַרשוונדן זיין באַליבט, גאַ-

גאָלדקעסמל" און אָנשטאַט די „מוימע גפשות“, האָב איך געפונען ביכער פון דער מאָדערנער רוסישער לימעראטור און באַזונדערס — פון מאַקסימ גאָרקי. שלום=עליכם'ס אויסזען איז ווי באַנייט געוואָרן. ער איז געוואָרן פיל יונגער, מער=דעמאָקראַטישער. ס'איז פארשווונדן דער גאָלד=אויסזען און ס'האָט זיך באַוווּן די גאָרקי=געשמאַלט...“ (ז' 55).

אין זיין ארטיקל „ביכער=וועלט“ (וואַרשע, 1922) האָט א. לימוואַק געשריבן וועגן ייִדישע איבערזעצונגען פון גאָלדעלע לוערק, און ער זאָגט: „אונדזערע יידן האָבן גאַנצע דורות געלעבט אין דער גאַנצער פּאַסער שכנות מיטן רוסישן פּאָלק; אונדזער לעבן איז געווען צונויפגעפלאַכטן מיט זיינעם; דער רוסישער לעבנס=שטייגער איז איהרן גישט אויך פּרעמד, און גאָלד איז דעם ייִדישן לעזער, אפילו דעם, וואָס פאַרשטייט קיין רוסיש גישט, א סך געענטער און היימישער, ווי דעם דייטשן אָדער דעם פראַנצויזישן לעזער...“ אין ווייטער: „גאָלד האָט געהאַט א שטאַרקן איינפלוס אויף אונדזער מענהעלען און באַזונדערס — אויף שלום=עליכם'ן (אגב, וויל איך דאָ אָטווייזן, אז די מצענע מיטן לייגען דעם בריוו אין לעצמן אַקט פון שלום=עליכם'ס „יקנה"ו“, איז קאָפּירט פון לעצמן אַקט „רעוויזאָר“)“ (ז"ו 162—163).

מען וואָלט געקאָנט ברענגען ענלעכע אָדער גאַנצע שטריכן אין מאָ=פיוון ביי די ביידע שרייבער, און קורס=כל — די אָדעס צו דער אוקראַי=גישער גאַמור, צו דער לאַנדשאַפט און צו דעם הינעפּר, וואָס ביידע אוק=ראַינער האָבן אויך געהאַט.

גאָר פון אן אנדערן מין אין כאַראַקטער איז די באַצוינג פון שלום=עליכם'ן צו ג. סאַלעמאַי (1828 — 1910). ש"ע האָט ממש פאַרגע=מערט דעם גרויסן רוסישן שרייבער, אָבער פון וועלכן ער האָט אויך גע=פאָדערט און פאַרלאַנגט מער פאַרשטענדעניש און אינטערעס פאַר דעם קייל=געפלאַנצן ייִדישן פּאָלק אין רוסלאַנד, ווי מיר וועלן עס שפעטער זען. די געלעגנהייט, אז ש"ע זאָל זיך אַרויסזאָגן וועגן ג. סאַלעמאַי איז געווען, ווען ד"ר פּערפּער, דער רעדאַקטאָר פונעם רוסישן וועגעמאַ=רישן זשורנאַל „וועגעמאַריאַנסקאַיע אַבאָזרעניע“ (וואו עס זענען געווען גע=דרוקט אייניקע שלום=עליכם=מעשיות, וואָס האָבן צו טאָן מיט „צער=בעלי=חיים“), האָט זיך געווענדט צו שלום=עליכם'ן מיט אַ בקשה, ער זאָל עפעס אָנשרייבן וועגן סאַלעמאַיען גאָר זיין פּייט אין 1910. אויף דער איינלאַדינג האָט שלום=עליכם אים געענטפּערט אַ לאַנגן בריוו, וואו צווישן אנדערן זאָגט ער: „...איר ווילט דאָך, איר זאָל אייך עפעס שרייבן וועגן

סאַלסטאַיען. אד, מיין גאַס איד זאָל שרייבן וועגן אזא עוג מלך הבשן
 פון דער ליבעראטור? איד זאָל שרייבן וועגן אזא שמשון הגבור פון דער
 מענטששווייט? ... עם פליט א פליגעלע און הייסט זיך צו דער שיין פון דער
 זון. שפעלט איר עם אָפּ: „זאָג מיר, פליגעלע, וואָס דענקסטו וועגן דער
 זון?“ — — — איד האָב מיך כל ימי (מיין גאַנץ לעבן) געריסן צו
 דער האַזיקער שייגעדיקער, לייכטעדיקער און וואַרעמעדיקער זון, וואָס
 האָט געהייסן „סאַלסטאַיען“. איד האָב מיר אמאָל געהאַט דאָס וואָרט גע-
 געבן: איד וועל גישט שטאַרבן, ביז איר וועל גישט זיין אין יאסנע פּאָ-
 ליאַנע און זען סאַלסטאַיען“. און ש״ע גיט צו: „מיין וועלן זען סאַלסטאַיען
 אין גישט געווען בלויז אַ פּוסיצע גייגערדיקייט און ציקאָוועסט אַנקיין
 דעם נביא פון אינדרער צייט. מיר האָט געצויגן אן אנדער זאך. איד האָב
 מיר גישט געקאָנט פאַרשטעלן, אז דער גרעסטער מענטש פון אינדרער
 יאָרהונדערט זאָל קאָנען צווען די גרעסטע אומרעכט, די שרעקלעכסטע
 אכזריות, וואָס ווערן באַגאַנגען אין זיין לאַנד מיט עטלעכע מיליאָנען אומ-
 גליקלעכסטע באשעפענישן פון מיינע אומגליקלעכע ברידער, — און ער
 זאָל גישט ארויסרעפן מיט זיין מעכטיק וואָרט, וואָס זאָל אָפקלינגען
 מסוף העולם ועד סופו (פון איין עק וועלט צום צווייטן)...“ דערנאָך קומען
 ש״עס ביטערע ווערטער אויפן אדרעס פון גרויסע וועלט=שרייבער, וואָס
 מאַלן אומסיפּאַמישע געשטאַלטן פון יידן. און אַנב, גיט ש״ע א זאָג
 א וואָרט, וואָס האָט א שייכות צו דער פעמע, וואָס מיר באַהאַנדלען זי,
 וועגן אַנאַלאָגיעס און השפעות מיט וועלט=שרייבער: „דיקענס, דער גרוי-
 סער הומאַריסט פּשאַרלז דיקענס, צו וועלכן די רוסישע קריטיק האָט
 מיך פאַלש פאַרגלייכט“... (אין אויך אינדרער מ. ווינער — ג. מ.)...
 און אָפּשטעלנדיק זיך אויף דער עוולח, וואָס באַוואוסטע שרייבער באַ-
 נייען לגבי יידן, וואָס זיי מאַלן לחלוטין געגאַמיזע יידישע געשטאַלטן,
 שרייבט ווייטער ש״ע: „אַס האָס זענען געווען די געדאַנקען, וואָס האָבן
 מיך געשמויסן צום גרויסן אָפּאַסטאַל פון יאסנע פּאָליאַנע. איד רייד
 שוין גישט פון דעם, וואָס איד בין גלאַט געווען זיינער א חסיד פון זיין
 אומגעהויער גרויסן קיינסטלערישן סאַלאַנט און אן אָנהענגער פון זיין
 תורה. איד האָב געהאַלטן, אז זיין תורה איז אינדרער יידישע תורה. אויף
 אַ סך, אַ סך פּינגקטן איז ער, נאָך מיין מיינונג, זיך צונויפגעאַנגען מיט
 אינדרער יידישע חכמים און צדיקים. זיין אייביקע מלחמה מיטן יצר
 הרע, מיטן שטן המקרה. זיין אָפּזאָגן זיך פון דער מן החי. זיינע סיגופים.
 זיין אָנווייזן אלע מאָל אויף צער=בעלי=חיים. אויך זיין אַוועקלאָזן זיך אין

דער וועלט אריין, און זיין וועלן אוועקגיין פון זיד אליין, און זיין פויב, און אפילו די קבורה זיגע — אלעס, אלעס איז יידיש... איד האָב גע- גלויבט באַמאָנה שלומה, אז ביי א פערזענלעכער געלעגנהייט וועט מיר גרינגער זיין צו איבערצייגן דעם גרויסן קינסטלער און דענקער, אז און דער גרויסער מענגע פון מיליאָנען מענטשן, וואָס זענען אלע אומגליקלעך יעדער אויף זיין אופן, געפיגען זיך עטלעכע מיליאָן אומגליקלעכסטע פון די אומגליקלעכסטע, גערויבטע פון יעדעס מענטשנרעכט, וואָס קוקן ארויס אויף זיין מעכטיק וואָרפ, ווי אויף משיח..."

ש"ע גיט צו: „מיר איז נישט אָפגעקאָלטן צו זיין אין יאסנע פּאָ- ליאַנע... גיין! איד האָב נישט זוכה געווען צו קענען טאָלסטאַיען פּערזענ- לעך — און דאָס וועט מיר באַנג טאָן ביז מײן לעצטן וואָג אויף דער ערד. אפנים, ס'איז באַשערט, אז מיר זאָלן זיך שוין פּרעפּן ערגעץ דאָרט — אויף יענער זייט לעבן. דאָרט, וווּ — לאַמיר האָפּן — ס'איז נישטאָ קיין שום, „פּשערטאַ אַסיעדלאַסטי“ און נישט קיין שום, „יעוורעיסקי וואָ- פּראַס“. זאָל עס נאָר נישט זיין אזוי גיך. עס ווילט זיך נאָך א ביסל אָנג- מומשן אויף דער וועלט און זען, וואָס וועט זיין ווייטער...“ (ש"ע=בור, ז' 234—236).

אַט די פּאָדערונג און פּאחהערלעכונגס-געפילן צו ל. ג. טאָלסטאַי האָט ש"ע אויך אויסגערדיקט ביי אַנדערע געלעגנהייטן.

י. ד. בערקאָוויטש דערציילט אין ש"ע=בור, ווי ער האָט אין 1905 געפירט א שמועס מיט ש"ע, און מען האָט גענומען רערן וועגן י. ל. פרץ, צו וועמען ש"ע האָט אין יענער צייט געהאַט געוויסע טענות. ש"ע האָט באַרירט דעם ענין, וואָס פרץ האָט חסידים, וואָס לאָזן זיך פון אים מיט- פירן. ווי בערקאָוויטש דערציילט, האָט דאָן ש"ע צו אים געזאָגט, אז ער איז נישט צופרידן מיט דעם, וואָס פרץ איז געוואָרן אַ ווענטוויזער. „א ווענטוויזער — האָט ער געזאָגט — מעג זיין אזא ווי טאָלסטאַי, אזא ווי פּשעכאַוו, וואָס מאַכן נישט קיין אַנשטעלן, שרעקן נישט דעם עולם מיט זייער פיפער חכמה, וואָס מע דארף האָבן א באַזונדערע זכיה זי צו פאַר- שטיין — זיי זענען אזוי עכט און אזוי אויבדיכטיק, אז א ל ע פאַר- שטייען זיי. אַט ביי וועמען מיר דארפן לערנען, ווי אזוי צו שרייבן!“ (ש"ע=בור, ז' 158).

באַלד נאָך דעם, אין 1906, איז ש"ע געפאָרן קיין אמעריקע און גע- פירט א מין טאָנבור פאַר די קינדער פון זיין ריזע אויף דער שיף. איינ- מאָל פרייטיק האָט ער זיך אויפגעכאַפט 7 גאַנצפרי און פאַרצייכנט די

מערקוורדיקע שורות: „...וואָס פאר אַ חלומות! עס האָט זיך מיר גע-
חלומט גראַף מאַלסטאָי. ער האָט מיר פאַמערלעך געבענמשט.“

עס איז באוואוסט ווי ש"ע איז געשטאַנען אין 1903 אין פארבינדונג
מיט ל. ג. מאַלסטאָי, ביי וועמען ער האָט געבעטן, ער זאָל זיך באמיייליקן
אין דעם וואַמלבוך „הילה“ לטובת די געליטענע פונעם קעשעניעווער פּאָנ-
ראָס. מאַלסטאָי האָט דאָן צוגעשיקט דריי מעשיות, וואָס ש"ע אַליין האָט
זיי איבערגעזעצט אין יידיש.

ש"ע האָט אַמאָל זיך אפילו געוויצלט אין א בריוו (צו א יידישן שריי-
בער קיין אמעריקע, יעצעמבער 1910) וועגן דעם, ווי מ'האָט אין רוס-
לאַנד אַרויסגעגעבן אויף רוסיש זייגס אַ בוך, „און די רוסישע קרימיק —
פון די גרעסטע דענקער פון די פיינסטע זשורנאַלן — כאַפּט עס אונטער
און הייבט אויף דעם אויפמאַך אזוי הויך, אז כ'לעבן, עס דרייט זיך מיר
נאָך איצטער דער קאַפּ! צו גאַנאַלן, צו דיקענסן מיר פאַרגלייבן... מאַלסטאָי
איז געשטאַרבען — שרייבט מען צו מיר, איד זאָל זאָגן מיין מיינונג איבער
אים...“ (ש"ע=בוך, ז' 296).

אין זיין לעצטן בריוו, וואָס ש"ע האָט געשריבן פון ניו-יאָרק צו זיין
פאָכטער און איידעם, צו די קויפּמאַנס, אַ דריי וואָכן פאַר זיין פּוּיס, ווערט
דערמאָנט מאַלסטאָי שוין ביי אַ נאָך אנדערער געלעגנהייט. ש"ע דער-
ציילט זיי (דעם 17טן אפריל 1916) וועגן א „יידישן באַזאַר“ לטובת די
געליטענע פון דער מלחמה, וווּ מען האָט אויך געפּלעט ש"עס זאָכן,
וואָס ער האָט געשענקט. דערציילט ער, אז „פאר א בריוו פין לעוו מאַל-
סטאָי צו אים האָט אייגער ש. (א מיליאָנער) באַצאָלט 300 רובל...“
(ש"ע=בוך, ז' 133).

שלום=עליכם, דער גרויסער פּשמן אין דער ליטעראַטור, דער עכ-
טער לירישער רעאליסט האָט געהאַט, ווי מיר האָבן געזען, א זייער גוטע
באציונג און א הויכע מיינונג וועגן א. פ. טשעכאָוו (1860—1904), וואָס
איז געווען כמעט אין איין עלטער מיט אים און וועלכער האָט אָנגעהויבן
כמעט אין איין צייט מיט ש"ע צו פאַרעפנטלעכן זיינע זאָכן. ווי טשעכאָוו
האָט אויך ש"ע געמאַלט טרויעריקע בילדער און סימאציעס פון דער
ווירקלעכקייט, געשמייכלט און דאָך שטאַרק געליטן פון די שוואַכקייט;
פון זיינע מענטשן, ער האָט באהויבט זיי מיט א ליכטיקער וואַרעמקייט
און ליבשאַפט, און אויך מיט אַן אויסבליק און האַפּענונג אויף בעסערע,
ליכטיקערע צייטן.

י. ד. בערקאוויטש זאגט, אז „מיט פשעכאָון האָט ער, ש״ע, זיך געקאוויקט. אין די לעצטע יאָרן פון זיין קראַנק זיין, פלעגט ער לייזן פון שלאָפלאָזיקייט, און נאָך אָפּט פלעגט זיין פרוי אָדער ווער פון זיינע קינדער פאָרלייגען פאר אים אינמיטן דער נאַכט פון פשעכאָון שריפטן, וועלכע ער האָט געקאָנט הערן צום צענטן מאָל מיטן זעלבן פארגעניגן...“ (דאָרט, ז' 189).

און דערביי איז אינטערעסאנט א פרט, וואָס י. ד. בערקאוויטש גיט איבער: „אין דער צייט, וואָס די יידיש-רוסישע אינטעליגענץ האָט זיך ארומגעפראָגן מיט לעאָניד אנדרייעוו'ס שאַווערקייטן, ווי מיט א הייליקער משא, האָט ש״ע אים געהאַלטן פאר א ליטעראַרישן באַמבע-וואַרפער און פלעגט זאָגן, אז ס'איז א הייליג-הקודש, וואָס מיט זיינע געוואָלדן פאַר-הילכט ער דעם פיינעם נאַכקלאַנג, וואָס פשעכאָון האָט איבערגעלאָזט אין דער רוסישער ליטעראַטור (ש״ע-בוך, ז' 188).

אין דעם דערמאָנטן בריוו צו ד״ר פערפער, רופט ש״ע אים אָן „צאָ ליבער מענטש ווי פשעכאָון“, צו וועמען ער האָט מענות, פארוואָס ער האָט באַגאַנגען א פעלער ביים ארויסברענגען נישט קיין סימפאָטישע יידן, און ער פירט אויס זיין פאָרוורף „לאָז ער מיר מוחל זיין אויף יע= גער וועלט“.

און וויבאַלד שלום-עליכם איז געווען אזוי געבונדן מיט דער הער=לעכער פראַדיציע פון די רוסישע גרויסמייסטער, די קינסטלער גאַנאַל, טאַלסמאַן, פשעכאָון, איז פארשמענדלעך זיין טיפע פארהערלעכונג פאר מאַקסיס גאַרקי און די ספעציעלע גאַענטקייט צו אים, וואָס האָט רער=פירט צו טיפער קעגנזייטיקער פארשמענדיקונג און ליבשאַפט, ווי מיר וועלן ווייטער זען.

א גאָר גאַענטמע באַקאַנטשאַפט, וואָס איז א געוויסע צייט אריבער אין א פריינדשאַפט, האָט געהערשט צווישן שלום-עליכם און מאַקסיס גאַרקי (1868—1936). זי איז אפילו פארוואַנדלט געוואָרן אין א טיפער קעגנזייטיקער פארערונג.

עס ווייזט זיך ארויס, אז גאָד אין די יאָרן 1900—1901, ווען מ. גאַרקי האָט געווינט אין ניוזשי-גאַוואַגאַרד און איז געווען רעדאקטאָר פון דער לאַקאַלער צייטונג „ניזשעגאַרדזקי ליסטאַק“, האָט ער זיך שטאַרק פאראינטערעסירט מיט די ווערק פון יידישע שרייבער, לויט די איבערזעצונגען, וואָס יידישע סטודענטן האָבן געבראַכט אין דער רעדאַק=ציע. גאַרקי האָט זיי געלייענט, געווען באַנייטערט פון זיי און זיך בא=

מיט, זיי זאלן פארעפנטלעכט ווערן אין דער צייטונג. מ. גארקיס א פריינד,
 ל. קונין, גיט איבער, אז „כאזונדערס באאייסערט האָט זיך גאַרקי אָפּ-
 גערופן וועגן שלום-עליכס'ס דערציילונג „הנוכה-געלט“ (אַנגעשריבן און
 פאַרעפנטלעכט אין „יוד“ אין 1900 — ג. מ.), וואָס איר ווונדערלעכן
 הומאָר האָט ער אָפגעשאצט אין דער געהעריקער מאַס“. דאָן איז אים
 איינגעפאלן ארויסצוגעבן א גרויס זאַמלבוך פון שאַפונגען פון יידישע
 שרייבער אין רוסישער איבערזעצונג. ער האָט זיך איבערגעגעבן אָפּ דער
 איהעע מיטן גאַנצן ברען, געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט די יידישע סמו-
 דענטן. אין יאָר 1901 האָט ער געשריבן צום באווסטן רוסישן שרייבער
 וו. פאָמע: „איר גיב ארויס א זאַמלבוך דערציילונגען פון יידישע כעלע-
 מריסן. דאָס וועט זיין אן אינטערעסאַנטע זאַך! סאַרא ווונדערלעכע
 יאַמן עס זענען פאַראַן צווישן די יידישע שרייבער“. ליידער, איז פון דעם
 פלאַן גאַרנישט געוואָרן, ווייל פרוילינג 1901 איז גאַרקי געוואָרן ארעסט-
 מירט און אריינגעזעצט אין דער גיזשני-גאַוואָגראַדער טורמע און דער-
 גאָך ארויסגעשיקט געוואָרן.

אין 1902, אין אויגוסט-תּודש, האָט גאַרקי געמאַכט א פאַרשלאַג
 שלום-עליכס'ן אין נאָמען פון דעם פאַרלאַג „זנאניע“ צוצוגרייטן אַ באַנד
 דערציילונגען אין דער רוסישער שפראַך, און מ. גאַרקי האָט געזאָלט
 זיין דער רעדאַקטאָר פון דעם בוך.
 אָבער צוליב די קעשענישעווער פאַגראַמען, האָט שלום-עליכס נישט
 געהאַט, ווייזט אויס, די שפיימונג און דעם ווילן, זיך פאַרנעמען מיט דער
 צוגרייטונג פון א בוך דערציילונגען, און ער איז צוגעטראָטן ארויסצו-
 געבן א זאַמלבוך „הילף“.
 וועגן דער גאַענטקייט צווישן שלום-עליכס'ן און גאַרקי און וועגן
 דעם אינטערעס, וואָס זיי האָבן זיך קעגנזייטיק אַרויסגעוויזן עפנטלעך, —
 וועגן דעם — באַדאַרף מען גאָך זוכן אין פאַרשן מאַטעריאַלן.
 דערוויייל לאָמיר איבערגעבן בקיצור, וואָס עס איז אונדז סערעוויי-
 ניקער באַקאַנט.

אין די זכרונות פון וואָלף (וועייק) האַבינאַוויטש „מיין ברודער
 שלום-עליכס“ (קיעוו, 1939) האָבן מיר א גאַנצן קאַפיטל „שלום-עליכס
 און מאַקסיס גאַרקי“. וואָלף דאַבינאַוויטש שרייבט צווישן אַנדערן: „שלום-
 עליכס'ס אינטערעס צו די רוסישע סאַטיריקער און הומאָריסטן האָט זיך
 זעלבסטפאַרשמענדלעך גענומען דערפון, וואָס ער אַליין איז געווען אַ סאַטי-

ריקער און הומאָריסם. דערפאַר איז פאַר מיר לכתחילה, ווען מאַקסיס גאַר-
 קים ווערק זענען מיר גאַך געווען כמעט אינגאַנצן אומבאַקאַנט, פאַרגע-
 קימען ווי אַ רעסעניש שלום-עליכם'ס זייער גרויסן אינזערעס צום יוגנט
 שרייבער גאַרן. אָבער גיך האָב איך דערזען, וויפיל פּעדעס עס ציען זיך
 צווישן שלום-עליכם און מאַקסיס גאַרן. וואָלף ראַבינאָוויטש דערציילט
 ווייטער, אז ווען „שלום-עליכם האָט מיר אַנטדעקט גאַרן, האָט ער
 געזאָגט, אז דאָס איז אַ גרויסער גייער שטערן, וואָס האָט זיך באַוווּן
 אויפן פינצטערן רוסישן הימל. ער האָט פאַרגלייבט גאַרן מיט וואָלף-
 סטאַיען“...

שלום-עליכם — שרייבט זו. ראַבינאָוויטש — פלעגט „מיט גרויס
 באַנייטערונג ציפירן שמעלן פון גאַרן דערציילונגען און פּיעסעס, וווּ
 אלץ גייט אינעם אמת, אלץ גייט אין דעם מענטשן“, וועגן וועמען גאַרן
 האָט געשריבן „מיטן גרעסטן שטאַלין“. שוין אין אַנטהייב-פּערזאָך פון
 גאַרן'ס שאַפן, האָט שלום-עליכם הויך געשאַצט זיין מייסטערשאַפּט,
 זיין רייכע שפּראַך און שיינעם סטיל און וווּ ער פלעגט אַרײַן אין זיינע
 ווערק מעשיות און לעגענדעס פונעם רוסישן פּאָלץ“ און „איבערהויפּט
 וווּ גלענצנד ער מאַכט פּאָהרעמן, אז מ'זעט זיי פאר די אויגן פונקט
 ווי לעבעדיקע מענטשן“.

„היפשע יאָרן — גיט איבער זו. ראַבינאָוויטש — איבערהויפּט אין
 די יאָרן 1903—1905 האָט זיך שלום-עליכם אָפּט געקליידט זייער ענלעך
 צו גאַרן'ס קליידן זיך: אין אַ לאַנגער, זייער פּרייער ישוואַרצער בלוזע
 מיט אַ פּראָסט-פאַרמאַכטן קאָלנער, געשפּיליעט אויף קליינע קנעפלעך
 באַלד ביזן גאַרמל. די אַרבל פון דער בלוזע זענען געווען אינדערמיט
 היפּשלעך כרייט און ביי דער האַנט שמאַרק פאַרשמאַלט, אזוי ווי מאַנט-
 זשעפּן. די בלוזע איז געווען שמאַרק אריבערגעצויגן אריבער דעם קומעם
 און צו דער בלוזע האָט ער געמאַרן אויך איינפאַכע גלאַטע שוואַרצע
 הויזן מיט גישט קיין שטייף-געפּרעסכע לוגן. אין דער איינפאַכער פּרייער
 קליידונג האָט זיך שלום-עליכם געפּילט זייער גוט און אויפגעלייגט. עס
 האָט געשטימט מיט זיין גאַנצער פּירונג“.

ווי דערמאָנט, האָט שלום-עליכם גאַרן קעשעניעווער פּאַגראָם, אין
 1903, באַשלאָסן ארויסצוגעבן אַ זאַמלבוך לכּוּבַת די געלימענע פונעם
 פּאַגראָם און וועלנדיק צוגעבן אים אַ וואָס ברייטערן פּאָליטיש-געזעל-
 שאַפּלעכן כאַטייט, האָט שלום-עליכם זיך געווענדעט צו די אָנגעזעענע
 סמע רוסישע ליבעראַלע שרייבער, און אין דער ערשטער ריי — צו מאַקס-

סים נאָרקי, לעוו טאַלסטאַי און וולאָדימיר קאַראָלענקאַ. זייער מיטהילף און מיטארבעט אינעם זאמלבוך האָט באַדאַרפט אויסדרוקן דעם צער און צאָרן פון דער פּראָגרעסיװער רוסישער קינסטלערי־וועלט קעגן די צאָרישע פּאָגראַמען. מאַקסיס נאָרקי איז געווען פון די ערשטע אָפּצורופן זיך מיט א ספּעציעל־אַנגעשריבענער דערציילונג פארן זאמלבוך. פאר דער קאַרעספּאָנדענץ מיט די־אָ גרויסע רוסישע שרייבער איז שלום־עליכם, „באַשאַנקען“ געוואָרן מיט א ספּעציעלער „אויפּמערקזאַמקייט“ מצד דער רוסישער „אַבראַנקע“, וואָס האָט אָנגעהויבן גאַנצקין שלום־עליכם'ן, און אויך געהאַלטן אַן אויג אויף זיין בריוו־אויסמויש, ווי עס האָט זיך ארויסבאוויזן פון דעם קיעווער „אַבראַנקע“־אַרכיוו, וואָס איז אויפגעדעקט געוואָרן נאָך דער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1917.

שלום־עליכם, שוין דאָן אַ באַרימטער שרייבער, האָט געפרוּמט צו באַקענען זיך פּערזענלעך מיט מאַקסיס נאָרקי, און אזא געלעגנהייט איז גיך געקומען.

נאָוועמבער 1904 איז שלום־עליכם געווען אין פעטערבורג. ער האָט דאָן באַזוכט מ. נאָרקי און זיך באַפּריינדעט מיט אים. די באַגעגעניש האָט געמאַכט אויף שלום־עליכם'ן אַ שטאַרקן איינדרוק. ער איילט גלייך זיך צו טיילן מיט זיינע איינדרוקן אין אַ בריוו צו זיינע קינדער (זע ש"ע=בוך, ז' 59) און אָט וואָס ער שרייבט: ליבע קינדער! איד שרייב אידך אַלעמען אונטערן פּרישן איינדרוק פון מיין ערשטן וויזיט ביים געזן פון אונדזערע כּעג, דעם באַהערשער פון די געדאַנקען — מאַקסיס נאָרקי. ער האָט מיר אויפגענומען עכט־חבריש. גלייך נאָך די ערשטע ווערטער, נאָמדעס ווי ער האָט מיר באַמראַכט פון קאַפּ ביז די פּיס, האָט ער מיר פאַרבעטן איז עסציימער אַרײַן צו טײַ. און עס איז אַוועק בײַ אונדז אַ גע־שפּרעך וועגן ענינים פון ליטעראַטור, פון דער אַלגעמײַנער און ייִדישער, און, יכ־לעבן, איד האָב מיר גישט אַרומגעקוקט, ווי עס איז אַריבער אַ שעה (פון 11 ביז 12). ער האָט געבעטן אַרײַנצוקומען צו אים גאַנץ פּשוט. אַלײַן גענומען אויף זיך צו באַקענען מיר מיט די בעסטע פאַרשטייער פון דער פּרעסע — הכלל, געווען פּרײַנדלעך, גאָרנישט אויפן מאַקסימישן שטייגער... זײַן אויסזען איז גאָרנישט דאָס, וואָס מיר האָבן זיך פאַרגע־שמעלט. אַן אינטערעסאַנטער גויעץ, אַ פּאָנקע אין פּולן זײַן פון וואָרט, מיט אַ גוטן אָפּגעטע רײַגעם פּנים און מיט אַ ברייטער נאָז. אַלײַן אַ הוי־כער, אַ געזונטער (גאָרנישט קײַן קראַנקער), אַ ווייכער, כּאָפּיש אַ ביסל

א קאנטריקער, אין א בלוזע, פארשטייט זיך, און אין הויכע שטייגער. (פאר-
וועגונג קומט)...

דעם זעלבן סאגן שרייבט ש"ע וועגן דער באגעגענהייט צו א צווייטער
מאכטער, ערנעסטינגע: "...היינט האב איר איר אלעמען געשריבן וועגן
מין ערשטן וויזיט ביי מאקסיס גארקי, וועלכער האט מיר אויפגענומען
העכסט פריינדלעך, ריין=חבריש און האט מיר באצויבערט..."

דאן, אדער ביי א צווייטער באגעגענהייט האט מאקסיס גארקי פאר-
בעטן שלום=עליכם'ן צונויפצושטעלן א זאמלבוך פון יודישע שרייבער,
איבערגעזעצט אויף רוסיש, פארן בארימטן פארלאג, "זנאניע", וואס מ.
גארקי איז געווען זיין דעראקטאר. שלום=עליכם האט א סך צייט אפגע-
געבן אויף אט דעם געפלאנטן זאמלבוך, וואס איז אבער מחמת פארשי-
דענע סיבות, ליידער, נישט דערשינען.

ווען שלום=עליכם האט זיך מיט א צייט שפעטער געמראפן מיט זיין
ברודער וואָלף ראבינאוויטש, האט ער אים געזאגט: „איר האב געהאט
מיט מאקסיס גארקי נישט גלאט א באגעגענהייט, נאָר א שמועס, פאָ דו-
שאַס“ (פון האַרץ צו האַרץ — ג. מ.), וואָס איר וועל אויף מין גאַנץ
לעבן נישט פאַרגעסן“. „שלום=עליכם — דערצוילט גו. ראבינאוויטש —
האט מיר אויסגעמאָלט גאַרקים אויסזען און ווי אַזוי ער רעדט און שפּאַנגט
אַרום איבערן צימער, אָפּשטעלנדיק זיך אַלעמאָל אויף אַרויסזאָגן זיינע
געדאַנקען. ער האָט אים באַראַקטערירט אַלס אַ טייערן מענטש, זייער
זי העפלעכן און צוגעלאָזט אין אַ הויך=געבילדעטן, — באַמיש גאַרקי האָט
נישט באַנוצט קיין „פּראָפּעסאָרישע יווערטער“, נאָר ער האָט גערעדט
זייער פּראָסט... מיט גרויס פאַרערונג האָט שלום=עליכם דערצוילט וועגן
דעם, וואָס פאַר אַ גרויסע קעגנענישן גאַרקי האָט אַרויסגעוויזן אין דער
יודישער געשיכטע און ווי ער האָט עטלעכע מאָל ציטירט אויסנווייניק
גאַנצע פּראָזעס פון דעם יודישן פּילאָזאָפּ ברוד שפּינאַזא און האָט גע-
רעדט וועגן נאָר פּיל יודישע דענקער..."

עס איז אינטערעסאַנט, ווי שלום=עליכם האָט אויף אַ קונציקן אופן
אַריינגעפּלאַכטן מ. גאַרקין אין זיין בוך, „טביה דער מילכיקער“ (אין דער
געשיכטע, „חיה“, געשריבן אין יאָר 1906). טביה דערצוילט, ווי חיה, זיין
מאָכטער, גיט אים איבער וועגן איר געליבטן כוועדקע. „ער איז אַ מענטש
נישט קיין געוויינלעכער“ — זאָגט חיה. „דהינן — זאָג איר, וואָס פאַר
אַ מין סאַרט מענטש איז ער? לאָס איר הערן...“, איר וואָלט דיר, זאָגט
זי, געזאָגט, וועסטו נישט פאַרשטיין. כוועדקע, זאָגט זי, דאָס איז דער

צווייטער גארקי" ... ,דער צווייטער גארקי? — זאָג איד. — ווער זשע
 איז געווען, זאָג איד, דער ערשטער גארקי? ... ,גארקי, זאָגט זי, דאָס איז
 היינט כמעט דער ערשטער מענטש אויף דער וועלט" ... ,וון זיצט ער, זאָג
 איד, דער תנא היינער, וואָס איז זיין געשעפט און וואָס פאר אַ דר=
 שה האָט ער געדרשנט?" ... מאַכט זי צו מיר: "דער גארקי — דאָס איז
 אַ באַרומטער שרייבער, אַ שריפטשטעלער, אַ מענטש, הייסט דאָס, וואָס
 מאַכט ביכער, און אַ פּייערער, אַ זעלמענער, און ערלעכער מענטש, שטאַמט
 אויך פון פראַססן שטאַנד, נישט געלערנט אין ערגעץ, נאָר פון זיך אליין...
 אָט דאָס איז זיין ביכל" ... אזוי מאַכט זי צו מיר, חוה הייסט עס, און נעמט
 אַרויס פון קעשענע אַ פאַרטרעמל און ווייזט דאָס מיר. "אָט דאָס איז ער,
 זאָג איד, דער צדיק היינער רב גארקי? איד וואָלט געקאָנט שווערן, און
 איד האָב אים ערגעץ געזען, זאָג איד, אָדער ביי דער באַז טראַגן זעק, אָדער
 אין וואַלד שלעפן קלעצער" ... ,איז דאָס ביי דיר, זאָגט זי, אַ חסרון,
 זאָגט זי, און אַ מענטש האַרעוועט מיט זיינע אייגענע הענט? דו אליין האָ=
 רעוועסט נישט? און מיר האַרעווען נישט?" ,יאָ, יאָ, זאָג איד, ביסט גע=
 רעכט, זאָג איד, ס'איז אַ בפרושער פּוסק" ...

עס איז זייער אייגענעסאָג דער שאַרפער אָפּשינט, וואָס עס כאַפט
 ביי שלום-עליכם'ן (דורך זיין העלד פון דער מעשה, "קבר אבות" — אין
 "די איינבאַנגעשיכטעס", געשריבן אין יאָר 1909). מ. אַרציבאַשעוו
 פאַר זיין באַרימטן ראָמאַן, "סאַנין", וואָס האָט פאַרכאַפט די מוחות און
 הערצער אין דער צייט פון דער רוסלענדישער רעאַקציע. — די נאַנטע
 דעמאָליקע, "סאַנין" לייטעראַטור איז געווען אַ מין קעגנזאָץ צו מאַססיס
 גאַרקים שאַפן און צו זיין, "די מומער", וואָס איז דאָ געווען פראַקלאַמירט
 דורך פּיינשמעקער ווי אַ נישטיק ווערק און עס איז דערקלערט געוואָרן
 ווי "אַ סיף פון גאַרקי".

דער ייד פון, "קבר אבות" דערציילט די צרות, וואָס ער האָט אויס=
 צושטיין פון זיין טאַכטער, וועלכע האָט זיך באַפריינדעט מיט אַ בחור און
 מיידל און אינאיינעם לייענט מען באַהאַלמענערהייט עפעס אַ ביכל. "איד
 קוק מיך איין, איד הער מיך צו — זאָגט דער ייד — עס געפעלט מיר
 נישט דאָס לייענען, וואָס מע לייענט זאַלבעדיג, אין דאָס שמועסן, וואָס
 מע שמועסט, און וואָס מע פלאַמט און וואָס מען היצט זיך" ... פרעגט
 ער דער טאַכטער, זאָגט זי אים: "ס'איז אַ בור, וואָס ער הייסט ס אַ ג' ,
 אַ ראָמאַן פון אַרציבאַשעס". דער דערציילער, דער פאַטער, פאַקט דאָס
 בוך און גיט עס איבערלייענען זיינעם אָן אָנגעשטעלטן, און אָט וואָס

שלום=עליכם שרײַבט: „...און מיין בערל הויבט מיר אָן דערצײלן אַ מע=
 שה — וואָס זאָל איר אײך זאָגן? אַ וואָרט צו אַ וואָרט קלעפט זיך נישט.
 אָט וועט איר הערן אַ טשעפיכאַ: „עס איז געווען, זאָגט ער, אַ פּאָג, האָט
 ער געהייסן ס אַ נ י אין האָט ליב געהאַט דעם פּרוגק אין פּאַרבייסן
 מיט אַ זויערער איגערקע... אין אַ שוועסטער האָט ער געהאַט, האָט זי
 געהייסן לידע, האָט זי גריילעך ליב געהאַט אַ האָטמאַר, גאָד
 מעוברת איז זי געוואָרן פון אַן אָפיציר... און אַ סטודענט איז געווען,
 האָט ער געהייסן יוראַ, האָט ער מוראדיק ליב געהאַט אַ מיידל אַ לע=
 דערקע מימן נאָמען קראַסאַוויצאַ. איז זי איין מאָל געפּאָרן בײַנאַכט אויף
 אַ שיפּל, איר מײַנט — מיט איר חתן? נײַן! דווקא מיט אָט דעם שיכור
 סאַגו“... און אזוי ווייטער אין ווייטער גיט איבער שלום=עליכם דורך זײַן
 יודן די געשיכטע פון „סאַני“ און ער ענדיקט: „פּפו, זאָג איר, זאָלסטו
 ווערן. גענוג דיר, זאָג איר, מימן שיכור“...

אײך מ. גאַרקי האָט אַרויסבאַוויזן טיפע פּאַרעדונג פאַר שלום=עליכם/ן.
 ווען עס איז דערשינען אין יאָר 1910 שלום=עליכם'ס „מאַטל פּײַסי
 דעם חזנם“ אין אַ רוסישער איבערזעצונג, האָט מאַקסיס גאַרקי צוגעשיקט
 פֿין קאַפּרי, איטאַליע, פּאָלגנדיקן בריוו צו שלום=עליכם:

„מײַה=געערטער מיטטרודער!

אײער בוך האָב באַקומען, איבערגעלייענט, געלאַכט און געוויינט —
 סאַר אַ וונדערלעך בוך! די איבערזעצונג איז, דאַכט מיר, געמאַכט ווי
 געהעריק און מיט ליבע צום אויפּאַר, הנם ערפּערווייז פּילט זיך, אַז אין
 דער רוסישער שפּראַך איז שווער איבערצוגעבן דעם פּרויעריקן און האַר=
 ציקן הומאָר פּונעם אַריגינאַל. איר זאָג — עס פּילט זיך. דאָס בוך געפּעלט
 מיר שפּאַרק — און איר זאָג אײך גאָד אַמאַל — אַן אויסערגעוויינלעך
 בוך! פון דעם גאַנצן בוך פּינקלט אַרויס אַזאַ פרעכטיקע און קלוגע ליב=
 שאַפט צום פּאַלק, אין אָט דאָס געפּיל איז אזוי זעלטן אין אינדזערע מעג.
 איר דריק אײער האַנט.

דעם 12=טן אַפּריל 1910, קאַפּרי“.

מ. גאַרקי

און אַ טשעקאָווער פרומ: דער באַקאַנטער זשורנאַליסט, דער דעראַק=
 סאַר פון וואַרשעווער „הײַנט“ א. גאַלדבערג איז, לויט שלום=עליכם'ס
 עצה, געפּאָרן צו מאַקסיס גאַרקי, צו הערן זײַן מײַנונג וועגן דעם ענין

בייליס, — עם איז געווען ערב דעם קיעווער פראצעס אויף דעם אומשול-דיקן מעגל בייליס. ווי נאך א. גאלדבערג איז ארביבערגערמאן די שוועל פון מ. גארקיס הויז, האָט גאָרקי גלייך געפרעגט ביי אים: „קאָק פּאַזשױ-וואַעט גאָספּאַדן אַ לײַכע ם? וואָס מאַכט הער אַלייכעם? — מאַקס׳ס גאָרקי האָט געמיינט, אַז „שלוּם“ איז דער גאַמען, און „אַלייכעם“ איז די פאַמיליע.

וואָלף ראַבינאָוויטש גיט איבער אין זיין בוך וועגן אַ שמועס, וואָס שלום-עליכם האָט געהאַט אין יאָר 1914 אין וואַרשע מיט יעקב דינעזאָן, אין וועלכן ער האָט דערמאָנט מאַקסיס גאָרקי. שלום-עליכם האָט דאָן גערעדט מיט יעקב דינעזאָן וועגן זיין אַרט שרייבן, וועגן די פרערו, וואָס ער רופט אַרויס מיט זיינע געשיכטעס. „איר וויינט און וויינט, — האָט שלום-עליכם געזאָגט — אַז האָט האַרץ ווערט שיער גישט צערניסן. דער-צו זענען אייערע פרערן צופיל געזאַלצן, סע שמאַרצט אַזש אין די אויגן. ס׳איז פינצער, ס׳איז שווער אויפן האַרצן. איר האָט ביי מיר, אַ דאַנק גאָט, אויך פרערן, אָבער ביי מיר קומען די פרערן צוזאַמען מיטן געלעכט-טער. גאָר סאַטירע אין הומאָר אין גישט אייער זאך — איר ל ע ר נ ט ז י ד פ ון מ א ק ס י ס ג אָ ר ק י. גאָרקי באַשרייבט דעם בימערן אמת, אָבער אַז מ׳לייענט זיינע ווערק, גיסן זיך גישט קיין פרערן, גאָר, פאַרקערט, סע ווערט גאָר ליכטיק אין די אויגן.“

און גאָר קלאָרער האָט שלום-עליכם אויסגעדריקט אין אַ שמועס מיטן ברודער זיין פאַרהערלעכונג פאַר גאָרקיס שאַפן. ער האָט געהאַט געשענקט דעם ברודער אַ פאַרברעט פון מאַקסיס גאָרקי, וואָס איז געווען געצייכנט מיט אותיות פון גאָרקיס ווערק. אין געבנדיק דעם ברודער דעם פאַרברעט, האָט שלום-עליכם גענומען רעדן וועגן דעם „מיט וואָס פאַר אַ מייסערשאַפט גאָרקי מאַלט פאַרטרעפן — מײַט ווערען, מײַט דער פּוּל, אָנשטאַט אַ פּענזל, און ווידוי ער פירט אויס יעדן שמיד פון דעם מענטשנס אויסזען און באַראַקטער. דערנאָך האָט שלום-עליכם פאַרשריבן אויף דער לינקער זייט פינעס פאַר-טרעט ווערען ער זענען פאַרבן...“

אַ טרעפלעכער אויסדריק פאַר דער פאַרביקייט און קאָלירפולקייט פון שלום-עליכם׳ס ווערטער און שפראַך.

די פאַרערונג פאַר שלום-עליכם׳ן האָט מאַקסיס גאָרקי געמאַכט אין זיך יאָרן אין יאָרן. אין זיין שלום-רעדע אויפן אַלפאַרבאָנדישן צוזאַמען-

פאָר פון די סאָוועטישע שרייבער, האָט מ. גאַרקי גערעדט וועגן דער
גרויסער אַחריות, וואָס עס ליגט אויף די סאָוועטישע שרייבער פון די
אַלע פעלקערשאַפטן פון פּאָסד און אירע אויטאָנאָמע געגנטן און ער האָט
געזאָגט: דערלויבט מיר אייך צו דערמאָנען, אַז די כּוּת פּוֹן פּאַלעסטינע,
קאָן בשים אופן גישט האָבן קיין ווירקונג אויף דער אײַ כּוּת פּוֹן פּאַלעסטינע.
לאַנט. און דערמאָנענדיק פאַרשידענע גרויסע קינסטלער פון קלענערע
פעלקער, האָט ער צווישן אַנדערן זיך אָפּגעשטעלט אויף „דעם אויסער-
געוויינלעכן פּאַלענטינען סאַביריקער און הומאַריסכע שלום-עליכס“.
אין די לעצטע יאָרן האָט מ. גאַרקי בײַ יעדער געלעגנהייט זיך דער-
מאַנט אין שלום-עליכס'ן. ער האָט גאַנצעפּאַלנט מיט גרויס אינטערעס
די גייע איבערזעציגען פון שלום-עליכס'ן אין רוסיש, און געווען באַגייט-
טערט פון דעם גרויסן יידישן פּאַלעסטינע-שרייבער.

רעאליסט און פאנטאסט

צוויי אין פלוג ווידערשפרעכנדיקע, קעגנזעצלעכע עלעמענטן פון שלום=עליכם דעם מענטש און קינסטלער, צוויי קעגנזעצלעכע כוחות, וואָס זע=נען אין דער אמתן דער יסוד און דער סוד פון שלום=עליכם'ס גרויסקייט און אייגנארטיקייט.

פון איין זייט — פשמות, רעאליקייט, זיין האַלמן זיך האַרט ביי דער ערה. מער ווי וואָסער ס'איז אַנדערער יידישער שרייבער, האָט שלום=עליכם כּס געהאַט צו טאָן מיט דעאַלע מענטשן, וואָס ער האָט אַליין געזען, און מיט פּאַסירונגען, וואָס ער האָט אַליין דורכגעמאַכט. צווישן דער ווירק=לעכקייט און דער שאַפּונגס=וועלט פון שלום=עליכם איז, דוכט זיך, נישט געווען קיין דיסטאַנץ, קיין מחיצה. וואָס=געזען, וואָס=געהערט האָט ער גלייך אויפגעכאַפט און עס קינסטלעריש פאַרגעשטאַלטיקט, און מיטן גאַנצן צייטער=צאַפּל, מיט גאָר דער וואָרהאַפטיקייט זייערער. דאָס רוב האָט שלום=עליכם געלאָזט רעדן די העלדן און געשטאַלמן גופא, מיט זיי=ער אייגענעם לשון און מיט גאָר זייער באַרעדעווירקייט. דערפאַר איז דער בריוו און דער מאָנאָלאָג אַזאַ עיקר אין זיין שרייבן. עס קומט אויס, נישט שלום=עליכם רעדט, גאָר די טיפן רעדן גאָר צו אים. נישט שלום=עליכם שרייבט, גאָר זיינע מענטשן שרייבן. מביה רעדט צו שלום=עליכם'ן, מנחם מענדל און שיינע שיינדל שרייבן איינער צום אַנדערן בריוו מיט זייער שפּראַך, מיט זייערע אייגענע קנייטשן. שלום=עליכם, דוכט זיך, שמייט אין דער זייט און קוקט זיך איין, אָדער ריכטיקער — הערט זיך איין. (שלום=עליכם האָט געהאַט מער אויער, ווי אויג, מער — געהער ווי ראייה!).

און טאַקע דערפאַר איז שלום=עליכם פאַרווייגט געוואָרן ביי אַלעמען פאַר אַ „פּשוטן“, פאַר אַ שיער=נישט וואָכעריקן, שטאַרק=רעאליסטישן

שרייבער, וואָס האָט פאַר זיך בלווי דאָס רעאַלע, אָרעמע לעבן, — קליינע מענטשעלעך מיט קליינע השגהלעך.

עס וואָלט אָבער געווען אַ גרויסער מעות צו מיינען, אַז שלום=עליכם האָט בלווי באַשריבן דאָס גרויע אָרעמע לעבן.

ווען מיר קוקן זיך איין מיפער אין דער רייכער שלום=עליכם=וועלט, ווען מיר באַמראַכטן בעסער זיינע געשמאַלטן, דאָן איבערצויגן מיר זיך, אַז שלום=עליכם איז ווייט=ווייט נישט געווען קיין „פרוקענער“ באַאָבאָכטער אין אויסערלעכער שילדערער פון דער דערשלאָגענער קאַסרילעווקע אָדער מאַזעפּעווקע, אָדער פון דעם צעמראָגענעם, צעבראַסמעטן יעה: פעי, — יעהופּעץ, די ווייטערדיקע פּאַרזעצונג פֿון קאַסרילעווקע.

שלום=עליכם'ס צויבער (און עס איז דאָ אַ באַזונדערער צויבער אין זיין שרייבן!) איז די פּריילעכקייט, וואָס איז פּאַרכונדן ביי שלום=עליכם'ן מיט אַ פּאַנמאַסבישקייט, מיט לאָזן זיך אין די „הימלען“ אַרײַן. און דאָס איז געווען אַ באַזונדערע גאַב, אַ באַזונדערע מתנה פון זיין „ליבן נאָמען“, צו דעם גרויסן ייִדישן פּאָלקס=שרייבער, וואָס איז געווען אָפּמאַל ווי אַ קינד (נישט אומזיסט האָט שלום=עליכם געהאַט אַזאַ רירנדיקע ליבשאַפט צום ייִדישן קינד!), און סוף=כל=סוף איז יעדער „פּאַזיטיווער“ פּאַר=שױן ביי שלום=עליכם'ן אַ שמוק=קינד, ער פּאַרמאַגט אין זיך אַזוי פיל גאַנציקייט און באַהאַרצטקייט און „שוואַכקייט“ פון אַ קינד.

און דאָס איז אויך דער תּיך, דער עיקר פון שלום=עליכם'ס שאַפּן — עס איז אַ מיין יום=טוב אינדערוואָכן. י. ל. פּרײַס געשמאַלטן האָבן אָפּט מורא געהאַט פאַר דער „הבדלה“, וואָס מאַכט אויס מיטן שבת, מיט דער שבת=קודשדיקער גשמה=יתירה, אין שלום=עליכם'ס ייִד קאָן זיך מאַכן יום=טוב פון אַ שמוקל דאָר ברױט, פון אַ גוט האַרציק וואָרט, אפילו פון עפעס אַ שלעכט=פּאַרטייטשטן פּוסק...

שלום=עליכם האָט אַמאָל גלענצנדיק באַדאַקטערויזט זיך אַליין. „מיין מוזע איז אַן אָרעמע און אַ פּריילעכע“, און אַזוי אויך זענען זיינע פּאַרשױגען. שלום=עליכם, — ער און זיינע געשמאַלטן, ער און זיין שרייבן — איז איינס, נישט צום אָפּטוילן. שלום=עליכם שפּרייכט אונטער אין פיל פון זיינע ווערק דעם לאַנגווייל, די אָנגעצויינגקייט, די קאַלמקייט אין די גבירישע הייזער, און, פּאַרקערט, — די שפּרודלדיקע פּריילעכקייט, די יצעמאַנצטקייט ביי די פּשוטע האַרעפּאַשינקעס, ביי די „עמד“=מענטשן. לאַמיר זיך נאָך דערמאַנען, ווי לעבעדיק און ליסטיק אין שפּילעוודיק עס איז געווען ביי שימעלע סאָראַקער פּין „גרויסן געווינס“, ווי האַרציק

אלע האָבן זיך דאָרט געפילט, ווען מ'האָט געליטן נויט און דחקות, און ווי לאַנגווייליק, שטייף, אָנגעצויגן מען פילט זיך אין שמוב, ווען שימעלע ווערט אַ רייכער ייד, אַ גביר פון 200.000 — און ווען ס'לאָזט זיך אויס אַ טייד פונעם גרויסן געווינס, ווערט אין שימעלעס שטוב ווידער „ליהוה־רים“...

און אזוי אויך אין פיל אַנדערע שלום-עליכס'שע מעשיות, און אזוי אויך זענען זיינע קינדער אין די פרעכטיקע קינדער-מעשיות. אָרעמקייט פאָרט זיך מיט פרוילעכקייט, רייכקייט מיט לאַנגווייל, מיט געצוימסקייט, מיט אָנגעבלאָזנקייט.

ווען מיר זוכן אַ שליסל צו אָס די קעגנזעצלעכע עלעמענטן און אייגנ-שאַפטן פון שלום-עליכס', קאָנען מיר אים געפינען אין שלום-עליכס'ס כאַראַקטער, און אין דער סביבה, וווּ ער איז פון די סאַמע קינדער-יאָרן געוואָקסן און אויפגעוואָקסן. שלום-עליכס האָט געהאַט גאָר שווערע, נישט טיין פרוילעכע קינדער-יאָרן, און מיט אַ בייזער שטיפמאַמע דערצו. אָבער ס'אַראַ רייכע אייגנהרוקן, און מיט וואָס פאַר אַ פרוידיקע קאָלירן ער מאַלט זיין יונגט! אין די אַלע מעשיות, וואָס יראָגן אַ כפירושן אויטאָביאָגראַפֿ פישן כאַראַקטער (זיין „מאַטל פייסי דעם חזנס“ און די אַלע קינדער-מעשיות!) און בעיקר אין זיין „פונעם יאָרד“, וואָס איז זיין אייגענע לעבנס-געשיכטע, — פרעפן מיר נאָכאָנאַנד אַ פאַרענטפערונג און אַ באַ-שעפטיקונג פון דעם געמיש — פון דער רעאַלקייט און פאַנטאַסטיק — וואָס איז געקומען צו אַ וואַנדערבאַרן סינצען ביי שלום-עליכס'ן אין שרייבן.

אין די קירצע שמריכן צו זיין ביאָגראַפיע, וואָס שלום-עליכס האָט אָנגעשריבן אין יאָר 1904, זאָגט ער פרעפלעכע ווערטער וועגן זיך: „די פאַנטאַזיע איז ביי מיר געווען פון קינדער-ווייז אָן מאַדיגע גרויס און צעהיצט. הייזער האָבן ביי מיר אַויסגעזען, ווי שפעט, והויפן — מדינות, ביימער — מענטשן, מיידלעך — בת-מלכהס, רייכע יונגעלייט — פרינצן. גראַז — חיייל, שמעכעלקעס און קראַפּעווע — פלישתיס, אדום אין מואב, און איד פלעג גיין אויף זיי מיט מלחמה.“

און ווען מיר גייען אזוי פאַמעלעך פון ווערק צו ווערק, פון געשמאַלט צו געשמאַלט אין דער רייכער שלום-עליכס-גאַלערע, ברעפן מיר זיך אָן כסדר אויף די פאַרשידנאַרטיקע מענטשן, וואָס ווערן געשריבן דורך אַ מאַהטער, גרויסער און „צעהיצטער פאַנאַזיע“, און מיר פאַרשטייען

גוף דעם מקור פון אָפּ דער פּאַנטאַזיע. ווען דאָס לעבן איז גרוי און שווער, ווען דער הימל איז פול מיט כמאַרעם, דאָן אַרבעט שטאַרק די פּאַנטאַזיע, זיע, דאָן ווילט זיך פּרוימען, דאָן לאָזט מען זיך אַוועק פון דער ווירקלעכ־קייט, דאָן ווילט זיך פאַרווייגן אין חלומות.

און וואָס איז אין תוך מנחם־מענדל, אויב גישט קיין פּאַנטאַסט, וואָס ווערט געפירט דורך די שווערע אַרומיקע לעבנס־באַדינגונגען, דורך די צוימען, וואָס זענען געשטעלט געוואָרן פאַר דעם יידישן מענטש אין אַמאָ־ליקן צאַרשן־רוסלאַנד? ער לאָזט זיך כאַין־ברירה אויפן וועג פון דרייען, פון שווינדלען, ער האָט צו טאָן מיט גישט־געשכויגענע און גישט־געפלו־געשעפטן. ער פליט אייב ער דער ערד, ווייל ער קאָן גישט גיין האַר ט ב י דער ערד. די פּאַנטאַזיע איז אַ פּרוכט פון דער אויסגע־וואַרצלמיקייט. עס פעלט פעסטער באָדן אינטער די פיס.

שלום־עליכם ווערט אָפּט אַליין מיטגערין מיט די גישט־געשטוי־גענע, גישט־געפלו־גענע געשעפטן פון מנחם מענדל, ער גיט אים צו אַליין קוראַזש, ער צעוואַרעמט אים, אָבער באַלד בלייבט שלום־עליכם אין אַ זייט, ער קוקט און באַדויערט אים, זעט דעם הינטערגרונט, ער זעט די כוחות, וואָס טרייבן אים אין דער לופטן.

און נאָך קלאָרער האָט עס שלום־עליכם אַליין אונטערגעשמראַכן אין זיין אויטאָביאָגראַפישן ווערק, אין „פונעם יאָר־ד“ (געשריבן די לעצט־טע צוויי יאָר פון זיין לעבן, אין יאָר 1915—1916). מיר שיקן אָפּ דעם לייגענער צו די ערשטע קאָפיאלען פון דעם „ווערק פון אַלע ווערק“, ווי שלום־עליכם האָט אַליין אָנגערופן זיין „פונעם יאָר־ד“. שלום־עליכם דער־צוילט וועגן זיין חבר שמואליק, וואָס פון דער ערשטער מינוט אָן, וואָס ער האָט זיך מיט אים באַקענט, איז ער „געוואָרן מיט אים חבר — אָבער וואָס הייסט חבר! נפש אחת — איין לייב, איין גשמה! פאַרוואָס? פאַר זיינע מעשיות... קיינער האָט גישט געהאַט אַזויפיל מעשיות אויף צו דער־צוילן וויפל שמואליק“. אָפּ דער שמואליק פלעגט דערצוילן אויסמערגלי־שע געשיכטן, און דער יונגער שלום (שלום־עליכם) פלעגט הערן. און אַז שמואליק פלעגט רעדן, האָבן זיך „די בעקלעך ביי אים צעפלאַמט“, און ער האָט אויך דעם חבר (דעם יונגן שלום־עליכם), „אָנגעוואַרעמט, צע־היצט, צעברענט און צעפלאַקערט“. שלום־עליכם גיט צו: „...איין זאך איז געווען, זיין (שלום־עליכם'ס) פּאַנטאַזיע האָט ער געמאַכט רייכער, ברייטער, און שמואליקס פּרוימען וועגן אוצרות, וונדער־שפייגער און נאָך אַזעלכע גוטע זאַכן טראָגט ער ביי זיך פיה אין האַרצן נאָך עה־היום.

אפשר אין אנדערע געשמאלטן — נאָר ער טראָגט זיי, ער טראָגט זיי ביי
צום היינטיקן טאָג.

אויך אין די אלע אנדערע ווערק פון שלום-עליכם האָבן מיר פיל
שמריכן פון אָס דער „צעהיצטער פאָנמאַזיע“. אזוי איז שימעלע סאָראָ-
קער פון „דאָס גרויסע געווינס“ מיט זיין הלום-פאָנמאַזיע פון די צוויי
הונדערט טויזנט, אזוי איז די מעשה מיטן אוצר, וואָס האָט געדינט אַלס
שמאָף פאַר דער גלענצענדיקער דראַמע „די גאַלד-גרעבער“. שמעון-אלי
איז אַ פראַכטפולע אויסטערלישע געשמאלט, און פראַכטפול איז דער-
ציילט די געשיכטע מיט דער ציג, וואָס די „צעהיצטע פאָנמאַזיע“ פון
שמעון-אלי פאַרוואַנדלט זי אַזש אין אַ גלגול...

עס איז געווען ביי ש"ע אַ מין אונטערבאַווסטזיניקע כוונה, אַ מין
תרופה, קעגן דעם ארומיקן שווערן לעבן, דעם אייגענעם אין דעם אַר-
מיקן, צו קאָנען אויסלאָבן, אָפלאָבן פון יסורים, פון פאַרפאַלגונגען, פון
צרות צרורות, וואָס האָבן זיך געשאַפן אויפן יידישן יחיד און אויפן יידישן
כלל. עס האָט זיכער געהאַלפן בייצוקומען די שלעכטע צייטן...

„איך האָב פיינט טרויעריקע מעשיות“ — האָט אַמאָל ש"ע געשריבן.
און סאָראָ פרייט ער פאַרשאַפט אינדזש שמענדיק, אפילו מיט זיינע פרוי-
עריקע געשיכטן, וואָס שלאָגן מיט פאַטאַם, מיט יום-טובדיקייט, ווייל
איז דעם רעאַלן לעבן פלעכט ער אַרײַן פאָנמאַזיע, אין דער וואָך —
טרוים, — אָס די צוויי עלעמענטן, וואָס זענען דער יסוד און דער סוד פון
שלום-עליכם'ס ווונדערלעכן שאַפן, וואָס איז פיל מיט צויבער, מיט עפעס,
וואָס איז העכער פון דער ביטערער רעאַלער ווירקלעכקייט.

שלום-עליכם און דאָס יידישע טעאָטער

ביים היינטיקן טאָג איז שלום-עליכם אייגער פון די באַליבסטע און פּאָפּולערסטע דראַמאַטורגן ביי יידן, סיי אינעם יידישן און סיי העברעישן טעאָטער. שלום-עליכם'ס דראַמאַטישע שאַפונגען און אידן די פאַרשידענע גע אינסצעניזירונגען פון שלום-עליכם'ס פּראָזאָיאישע ווערק זענען פון די אָפּט-געשפּילטסטע זאָכן אויף דער יידישער סצענע, סיי אינעם פּראָפּע-סיאָנעלן טעאָטער און סיי ביי די פאַרשידענע דראַמאַטישע קרייזלעך. שלום-עליכם'ס שאַפן איז אַן אומאייסשעפּלעכער קוואַל פאַר דער סצענע. אין אַ באַריכט, וואָס די „הבימה“ האָט אַרויסגעגעבן צו איר 40=פּסן יובל-יאָר, איז צו זען, אַז אין איר רעפּערטואַר זענען געווען אַכט דראַמאַטישע שאַפונגען פון שלום-עליכם אין זיי זענען געשפּילט געוואָרן אין די הונדערט-טער מאָל. מען וואָלט געקאָנט מאַכן אַן אינטערעסאַנטע רשימה און אָנגשרייבן אַ גרויסע און אויספירלעכע מאָנאָגראַפּיע אויף דער טעמע „שלום-עליכם אין יידישן טעאָטער“ פאַר די לעצטע פּערציק יאָר, און דערביי אויסרעכענען די שווישפּילער, רעזשיסערן און קינסטלער-מאַלער, וואָס האָבן זיך באַמייט אַרויסצוברענגען וואָס-טיפּער און וואָס-אינטערעסאַנט-טער די פאַרשידענע שלום-עליכם-געשטאַלמן. און הלואי טוט מען עס צו ש"ע 100=פּסן געבוירנטאָג.

אָבער דאָס אַלץ איז געשען ערשט שפּעטער, — עטלעכע יאָר נאָך שלום-עליכם'ס אַוועק פּין דער וועלט. נאָך אַנדערש איז געווען ביי זיין לעבן; ביי זיין לעבן האָט שלום-עליכם קיין גיחת פון יידישן טעאָטער נישט געהאַט, און אדרבא — ער האָט געהאַט בלויז קאַפּווייטיק, זאָרגן, שפּאַכט-דמים און פאַרדרום.

שלום-עליכם איז געוואָרן אַ דראַמאַטורג, ערשט עטלעכע יאָר נאָך זיין טויט. ער איז געוואָרן אַ באַליבטער און דערפאַלגרייכער דראַמאַטורג ערשט אין 1919, ווען מאָרדן שוואַרץ האָט זיך גענומען צו שלום-עלי-

כמ'ס דראמאטורגישן שאפן אין אויפגעפירט איין פיעכע נאך דער אנדע-
רער. גלייך נאך דעם האָט מען זיך געכאַפט צו שלום-עליכם'ס סצענישע
ווערק מיט אַ באַזונדערן אייפער אין אַלע טיילן פון דער יידישער וועלט.
מ'האָט ממש אַנטפלעקט אַ נייעם דראמאטורגישן שאַפער.

ביי זיין לעבן אָבער האָט ש"ע זיך גערופן צו דער בינע, געפרווט
געבן א סצענישן תיקון זיינע ווערק פון פארשידענע צייטן, אָבער אָן קיין
דערפאַלג. שלום-עליכם דער שר"י ב. ע. ר. האָט געהאַט גרויס מזל ביים
יידישן עולם, ער איז זייער גיך באַליבט געוואָרן ביי אַלע שיכטן פון
יידישן פּאָלק. ער איז געוואָרן דער צוממערסטן געלייגענטער און פאַפּול-
לערער שרייבער ביי יידן. שלום-עליכם איז גיך אריינגעדונגען אין אַלע
הייזער, געוואָרן א היימישער און שמענדיק-אַנגעלייגטער גאַסט אויף שם-
חות, אויף צונויפקומענישן. מיט א „שטיקלעך“ שלום-עליכם האָט מען
מכבד געווען די געסט, מיט שלום-עליכם'ן האָט מען מישמח געווען דעם
עולם, סיי דעם פּראָסטן און סיי דעם אויפגעקלערטן. און אזוי אויך אויף
די גרויסע עפנטלעכע פארזאמלונגען און קאָנצערטן.

און ווי דאָס מזל האָט געשפּילט שלום-עליכם'ן דעם מעשה =
שר"י ב. ע. ר., אזוי שלים-שלימזל איז געגאַנגען שלום-עליכם'ן דעם
דראַמאַטורג. וויפּל שלום-עליכם האָט נישט זיך באַמיט צו דער-
גרייכן צו דער יידישער בינע, האָט עס אים נישט געראָטן. אין יידישן
זעאָטער איז אים שמענדיק געגאַנגען „מיט דער פּומער אַראָפּ“.

און שלום-עליכם האָט דאָך פאַרמאָגט אין זיינע ווערק פיל דראמא-
טורגישעס. זיינע טיפן אין פארשוניגען צאפּלען זיך און באוועגן זיך און
זיי בעבן זיך ממש סצעניש פארניעשטאַלטיקט צו ווערן דורך שוישפּילער.
שלום-עליכם האָט עס גוט געפילט און אין די סאַמע ערשמע יאָרן פון
זיין שאפן האָט ער זיך גענומען שרייבן מאָנאָלאָגן — די פאַרם, דורך
וועלכער דער מענטש רעדט און חלשט זיך אויסרעדן.

א פּאָר יאָר נאָך זיין אריינגרעפן אין דער יידישער ליטעראַטור,
מאַכט ש"ע זיין ערשטן פרוו אַנצושרייבן א נאָך אין א דראמאטישער
פאַרם. דאָס איז זיין איינאַקטער „דער דאָקטער“, פארעפנטלעכט אין
1887 (אין דער ערשמער אויסגאַבע האָט עס געהייסן „א חתן א דאָקט-
טאָר“). אין יענער צייט האָט ש"ע באַצייכנט זיין דראמאטורגישן ערשמ-
לינג „אַ שמוב-נאָר, אונטערגעהערט דורך שלום-עליכם'ן.“ מיט אַ 20
יאָר-שפעטער (אין 1908) האָט ש"ע אזוי באַצייכנט אין א בריוו זיין

ערשטן דראמאטישן פרוזן „ויהי בימי ה'„ פאָלקס-בלאָט“ האָב איך אָנגע-
הראַקט א וואָדעוויל-פעליעמאָן מיטן נאָמען „א חתן א דאָקטאָר“...

„ווי פרימיטיוו דער איינאַקטער „אַ דאָקטאָר“ איז נישט געווען —
זאָגט ג. אויסלענדער (אין ש״ע-אויסגאבע, כאַרקאָוו, 1932, ב. 19, ז' 229)
— אין דער ערשטער אויסגאבע פון 1887, האָט ער דאָך געהאַט א היפישן
כאטייט פאר דער אויספורעמונג פון ש״עס דראמאטישן נוסח. דער איינ-
אַקטער „אַ דאָקטאָר“ האָט צום ערשטן מאל אָנגעמערקט יענעם קרייז
געשמאַלטן — ספעציעל די סביבה פון אויפגעקומענע ינגלים — וואָס
מיט זיי האָט ש״ע נאָך דעם אין משך פון זיין גאַנצן לעבן נישט אויפ-
געהערט צו פארפולן זיינע דראמאטישע ווערק“.

שלום-עליכם דעם איינאַקטער „דער דאָקטאָר“ דערנאָך גרינט-
לעך איבערגעארבעט, און פארעפנטלעכט אין 1907.

דער זעלבן יאָר, 1887, דרוקט אָפּ ש״ע נאָך אן איינאַקטער „דער
גפ“, וואָס ביי ש״ע האָט עס לכתחילה געמראָגן דעם נאָמען „א קאָמע-
דיע אין דריי בילדער“, אין דער אויסגאבע פון 1905 הייסט עס שוין
„סצענעס פונעם אמאָליקן יידישן לעבן אין איין אקט און דריי בילדער“.

ווען ש״ע האָט אין 1887 געשריבן זיינע איינאַקטער האָט ער נישט
געזען אין רוסלאַנד קיין מעגלעכקייט מ'זאָל זיינע זאכן אויפפירן אין
א פּעאַטער. ווי באַקאַנט, איז יידיש פּעאַטער געווען פארבאָטן דורך דער
צאָרישער מאַכט. ערשט אויף דער צווייטער אויפלאַגע פון 1905 האָבן
מיר אן אויפשריפט: „דאָס אויפפירן אויף דער בינע אָן דעם וויסן פון
מחבר איז נישט דערלויבט“. און טאַקע די אויסזיכט מ'זאָל עס שטעלן,
האָט געהירט שלום-עליכם צו מאַכן אייניקע ענדערונגען פאַר דער סצענע.

אין א צוויי יאָר ארום קומט ש״ע מיט א דריטער זאך, „די אסיפה“
(א ריינע קאָמעדיע), געדרוקט אין דער „יידישער פאָלקס-ביבליאָטעק“,
1889.

נאָך אין 1894, ווען שלום-עליכם איז אַלט געווען 35 יאָר, האָט ער
אין אַ בריוו צו הלל מאַלאַכאָוסקי, דעם ארויסגעבער פון דער פּיטלבורגער
„די טויב“, אָנגעפרעגט, צי ס'איז נישטאָ קיין יידיש פּעאַטער אין פּיטס-
בורג און צי עס איז נישט מעגלעך אויפצופירן דאָרט זיינע א פּיעסע.
געמיינט האָט שלום-עליכם זיין פּיראַטטיקע „יקנה“, אָדער „דאָס גרויסע
בערזענשפּיל“, א סאָמירע אויף די קיעווער-יעהופּעצער בערזע-סוחרים.

אָם די קאָמעדיע האָט די קיעווער צענזור קאָנפּיסקירט, פאַרבאַטן עס ארויסצולאָזן, צוליב אַ מסירהלע סאַטע פון די קיעווער בערזע-סוחרים, וועלכע האָבן דערטעגט זייערע אייגענע געשטאַלטן אין דעם פּערסאָנאַזש פון דער קאָמעדיע.

עס איז וויכטיק, אז שלום-עליכם האָט גאַנץ קלאָר געוואוסט און אונטערזענע שטראַכן דעם מיין, די כוונה פון זיין קאָמעדיע. ער האָט אריינגעגעבן אין מויל פון דעם סטודענט מאַרקוס, אין לעצטן אַקט פון דער קאָמעדיע, וועלכער זאָגט אזעלכע ווערטער צום עולם: „זעט, קוקט איך אָן אין שפיגל, וואָס פאַר אַ פנים איר האָט מיט אייערע ספּעקולאַציעס, מיט אייער בערזע, מיט אייער יקנה"ו, מיט אייערע קאַרטן, מיט אייערע זשורפיקסן, מיט אייערע דאמען די אריסטאָקראַטיקע און מיט אלע אייערע גענג ארום און ארום!“ און ער וואָרנט זיי: „עס וועט זיך געשינען איינער, וואָס וועט איך באַשרייבן אויף די גאנצען, וועט פון איך מאַכן אַ בוך, אַ קאָמעדיע, אַ גאַנצע קאָמעדיע! צו שאַנד און צו שפּאַט וועט איר דעמלט זיין אומעטום, וווּ מע הערט גאָר אַ יידיש וואָרט! א ו י ף מ ע א ט ע ר ו ע ט מ ע נ א י י ד א ר ו י ס ש ט ע ל ן!“

אַבער שלום-עליכם וואָרענונג, וואָס ער האָט אריינגעלייגט אין מויל דעם יוגנט העלד, דעם סטודענט מאַרקוס (כמעט אַלע פּאָזיטיווע, קעמ-פערישע, גיימאָדישע פּאַרשוינען אין דער אַמאָליקער יידישער דראַמע האָבן געהייסן מאַרקוס ג. מ.), — די וואָרענונג, אַז מ'וועט די אַלע גענג „אין מעאַטער אַרויסשטעלן“, זענען יאָרן און יאָרן גישט מקיים געוואָרן, און גישט צוליב שלום-עליכם'ס שולד:

עס איז געווען די צייט, ווען ש"ע לאָזט זיך אויף אַ ברייטן וועג, פאַר-מעסט זיך אויף גאַנצערע זאַכן, וואָס ברענגען אַרויס טיפּערע פּראַבלעמען פון דעם יידישן לעבן. מיט אַ צוויי יאָר פריער (1892) האָט ער פאַר-טראַכט זיין מנחם-מענדל און אָפּגעהרוקט זיין ערשטן ברוי, און אויך אָנגעשריבן דעם ערשטן קאַפיטל (1894) פון זיין סבייה, — די צוויי ווערק, וואָס פאַרגעמען שפעטער דעם אויבנאָן אין שלום-עליכם'ס שאַפן.

און אָם ווידער אַן איינאַקטער — „מזל-טוב“, פאַרעפּובליעכט אין 1899. אין צענטער — ר' אַלמער דער פּאַקטמערער מיט די קיך-מענטשן, וואָס אַלמער טיטולירט זיי מיטן נאָמען „נאַשבראַט, דער פּראַקטישער עולם“. ווי די פּריערדיקע איינאַקטערס איז אויך „מזל-טוב“ אין 1907 פאַרעפּובליעכט געוואָרן אין אַן איבערגעאַנדערשטער פּאַרס. ס'זענען אַריינגע-

געמראָגן געוואָרן מער סאַציאַלע באַמאַנגונגען און ס'זענען אויך אַרייַנגע-
בראַכט געוואָרן געזאַנג-גומערן, משמעות, מיט דעם אויסקוק דער אַייג-
אַקטער זאָל געשפּילט ווערן.

אין 1903 דרוקט ש"ע אין פאַרזעצונגען די קאָמעדיע „צעזויט און
צעשפּרייט“ (אין דריי אַקטן, שפעטער אין דורך ש"ע צוגעגעבן געוואָרן
נאָך אַן אַקט). ש"ע גופא אין נישט געווען צופרידן מיט דער קאָמעדיע,
אויך נאָך דעם ווי ער האָט צוגעגעבן דעם נייעם אַקט, ווייל „אַז דעם דריטן
אַקט אין די קאָמעדיע עפעס נישט דעררעדט“, ווי ער אַליין האָט געשריבן
אין אַ בריוו צו מ. ספעקטאָר.

אין 1905 אַרבעט איבער שלום-עליכם די פּיעסע און גיט צו אַן אַרייַג-
פיר, וואָס אין ביז נאָך אינמערעסאַנט: „מיט אייניקע יאָר צוריק—שרייבט
ש"ע—האָט זיך געהרוקט פון מיר אַ פעליעמאַן אין דער „ידישער פּאָלקס-
צייטונג“ אונטערן נאָמען „צעזויט און צעשפּרייט“, „בילדער פון יידישן
לעבן“. הגם די דאָזיקע בילדער זענען געשריבן אין אַ דראַמאַטישער פּאָרם,
דאָך וואָס זיך מיר אַפּילו נישט געהלויבט, אַז
איר וועל אַמאָל זוכה זיין צו זען זיי אויפגע-
פירט אויף דער סצענע. אין עמלעכע יאָר אַרום האָט מען
די פּיעסע איבערגעזעצט אין דער פּוילישער שפּראַך און מען האָט זי גע-
שפּילט אין פּוילישן טעאַטער זייער ראַשנד, די גאַלערעיִע האָט געפאַסט
„בראַוואָ“ ווי געוויינטלעך. נאָך וואָס מער דער עולם האָט געוואַלדעוועט,
אזוי מער האָט דאָס דעם מחבר פאַהרדאַסן; ער האָט געפּילט, אַז דער פּיע-
סע פעלט אַ סך מער וויפּל זי פאַרמאָגט: ער האָט געפּילט, אַז אויף דער
בינע ווערט געשפּילט אַ פעליעמאַן, נישט קיין דראַמע. דאָס וואָס איר האָב
דעמאָלט געליבן, קאָן מען אָנרופּן „חיבוט הקבר“, „קיינער ווויסט נישט,
זאָגט מען, וועמען דער שיד קוועטשט“. איר בין געווען דענסטמאַל אויב
נישט דער איינציקער, וואָס האָט אויסגעפּייפט דעם מחבר פון דער פּיע-
סע. איצט, ביי דער צווייטער אויפלאַגע, צום אויפפירן זי אויף דער יידי-
שער בינע, האָב איר זי גענומען צום אויסבעסערן. דאָס „אויסבעסערן“
האָט מיר אָבער אזוי ווייט פאַרשלעפט, אַז איר האָב כמעט אַנגעשריבן
אַ גאַנץ נייע פּיעסע, כמעט נאָך איבערגעלאָזט דעם הויפט-געדאַנק, די גע-
מען פון די פאַרשוניגען און אַ צוויי-דריי סצענעס אומגענדערט. איר האָב
געוואַלט, אַז מיין ערשטע פּיעסע אויף דער יידישער בינע זאָל האָבן כאַמטש
אַ שטיקל פנים פון אַ פּיעסע. אזוי, אַז אויב די גאַלערעיִע וועט זיך נישט
קאָנען איינהאַלטן און וועט אַמאָל וועלן פאַטשן „בראַוואָ“, זאָל זי נישט

פאטשן אומזיסט. „יונגע דראַמאַטורגן — זאָגט משעכאַוו — באַדאַרף מען ווינציקער אַפּלאַדירן און מער אויספייפּן“. גאַלדענע ווערטער!“

נאָך דעם גרויסן דערפאַלג, וואָס זיין „צעזויט און צעשפּרייט“ האָט געהאַט אויף פּויליש, שרייבט ער אין אַפּריל 1905, פּון וואַרשע צו זיין מאַכטער: „גאָט מיינער! וואָס וואָלט שוין געווען, ווען עס זאָל מעגלעך זיין צו שפּילן אויף ייִדיש! מיין גורל און אייער ציקונפּט (געמיינט די קינג־דער — ג. מ.) זענען ענג פאַרבונדן מיטן ייִדישן טעאַטער. פאַרשרייב דאָס דיר...“

די פּיעסע איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף פּויליש און רעזשיסירט דורך מאַרק אַרנשטיין. די פּרעמיערע איז פאַרענקומען דעם 11טן אַפּריל, 1905. אין ייִדישן איז די פּיעסע געשפּילט געוואָרן דעם זעלבן יאָר אינעם מוראַנאווער ייִדישן טעאַטער.

אנב, וועגן דער אויפפירונג פון „צעזויט און צעשפּרייט“ האָבן מיר אַן אַהמיקל פּון י. ל. פּרץ. פּרץ רעדט אַרום אַפּריער די מראַגעדיע פּון דער ייִדישער פּאַמיליע, וואָס ווערט אַרויסגעבראַכט אין דער פּיעסע, שטעלט זיך אָפּ אויף די פאַרשידענע פאַרשווינגען, וואָס זענען דאָ אין דעם שטיק, און ער זאָגט: „די מראַגיקאַמעדיע האָט באַאַרבעט ש״ע פּון זיין דרייאַק־טיק שטיק „צעזויט און צעשפּרייט“, וואָס שפּילט זיך אין ייִדישן טעאַטער אויף קרולעוואַסקע“. און פּרץ שרייבט: „דאָס שטיק האָט אַלע גרויסע מעלות און אַלע קליינע חסרונות פּון שלום־עליכם, וואָס וועט זיך קיינמאַל פּון קיין ווייץ נישט אָפּזאָגן, וווּ מען דאַרף יאָ, און וווּ מען דאַרף נישט. אין דאָס שטיק גרענעצט דעריבער מיטן פאַרס“. פּרץ גיט צו: „געשפּילט איז די זאַך געוואָרן אין אַלגעמיינעם גוט. אויסגעצייכנט האָט זיך מערסאָן (דער פּאַטער)...“

און אָט טוט אַ שייַן די זון, און מען קאָן מיינען, אַז עס הייבט זיך אָן אַ נייע תקופה אינעם לעבן פּון שלום־עליכם און אין די באַצוינגען פּון ייִדישן טעאַטער צו אים. אין יוני, 1905, שרייבט שלום־עליכם אונטער אַ קאָנטראַקט מיט די ייִדישע טעאַטער־דירעקטאָרן ספּיוואַקאָווסקי און סעס אַדלער, וועגן גרינדן אַ ייִדיש קונסט־טעאַטער אין אָדעס, וווּ שלום־עליכם זאָל זיין דער גאַנצער פּירער. שלום־עליכם איז ממש אויפן זיבעטן הימל. ער איז אַ מיטשונת, „אויפצובויען אַ מיין ייִדיש־ליטעראַריש קונסט־טעאַטער“... „פאַרן ערשטן סעזאָן — מיילט ער מיט — האָב איך צוגע־גרייט (און אַרבעט נאָך איצט) צוויי גרויסע און פיר איינאַקטיקע פּיעסעס (עס זענען געבוירן געוואָרן אין מיין קאָפּ נאָך אַ צוויי־דריי גרויסע, פיר־

אין פינה-אקטיקע פיעסעס).“ שלום-עליכם וועט דארפן בייזיין אויף די רע-
פעטיציעס און פרעמיערעס... הכלל, נאָר גרויסע אילוזיעס! אָבער, ליידער,
איז פֿין דעם גאַנצן אָפּמאַך נאָרנישט געוואָרן. די רוסישע רעגירונג האָט
פאַרבראַטן די אונטערנעמונג, און דאָ באַלד זענען אָנגעלאָפּן די אַקטאַבער-
פּאַגראַמען, און עס איז אויסגעהונגען פאַר שלום-עליכם! אַ שיינער חלום
פון ייִדישן טעאַטער, אַ ייִדיש קונסט-טעאַטער אין רוסלאַנד.

שלום עליכם באַהאַלט זיך בעת דעם שרעקלעכן קיעווער פּאַגראַם אין
האַמעל. ער איז זעבראַכן, רואינירט, פאַרצווייפלט, און אין דער גרויסער
פאַרצווייפונג ווענדט ער זיינע בליקן און האָפּענונגען קיין אַמעריקע, וווּ
היין ער האָט נאָך מיט אַ צייט פריער געשיקט צו זיינעם אַ פריינד, ד״ר
מאָריס פישבערג אין ניו-יאָרק, צוויי פיעסעס, „מאיר שאלאנט“ (בא-
ארבעט פון „צעזייט און צעשפרייט“) און אַ דראַמאַטיזירונג, פון „סעמע-
פּעניו“.

פון אַמעריקע האָט מען פאַרלאָנגט ביי שלום-עליכם, ער זאָל אי-
בערמאַכן דעם פינפטן אַקט פון „סעמעפּעניו“. ש״ע גייט איין דערויף,
שיקט אים מיט אַ בריוו, וווּ ער שרייבט: „איך שיק אייך דעם פינפטן
אַקט צו „סעמעפּעניו“. אַ גייער אַקט, אָנשטאַט אַ פריערדיקן. מיט אַ פּוים,
לויט אַמעריקע פּאָדערט. אַ ייִדישע העלדן, נאָך מיינ מיינונג, סמט זיך
זעלמן אויס ליבע. נאָר וואָס זאָל מען טאָן, אַז אַמעריקע הויסט? ווייזט
דעם פינפטן אַקט דעם היל אַדלער. לאָז ער די גאַנצע פיעסע גוט דורכ-
קוקן, לאָז ער זי איין מאָל אויפפירן מיט אַלע פּיטשעוועס, מיט אַלע
דעטאַלן — וועט ער זען וואָס דאָס איז.“ (בריוו פון 26טן אַקטאַבער
1905.) ש״ע געהינט זיך אין אַ שווערער פאַרצווייפלטער לאַגע, ער וויל
לויפן מיט דער פּאַמיליע קיין אויסלאַנד. ס'איז גלייך נאָך די פּאַגראַם-
טעג אין קיעוו. בעט ער זיך: „העלפט! ראַטשעוועט!... ביז עס וועט אַמאָל
אַנקומען די הילף, וועלן מיר דאָ אויסגיין!...“

ער האָט געקליבן זיך אַרויסצושיקן אַ דריטע דראַמע, וואָס ער האָט
שפּעטער פאַרביטן מיט אַ פיעסע „דער לעצטער קרבן“. געבויט אויף די
געשעענישן פון דער רעוואָלוציע און די פּאַגראַמען פון 1905—1906.
איז אַ בריוו פון אַקטאַבער, 1905, שרייבט שלום-עליכם צו זיין
פריינד פישבערג: „...איך דאַרף אייך זאָגן אַפריער, אַז בניגע דער פיעסע
וועט אייך מסתמא אויסקומען אויסצושמיין אַ קאַמף דערפאַר, וואָס זי
פאַרמאָגט נישט קיין עפעקטן. נאָר איך וועל זיך קיינמאָל נישט דערלויבן

נאכצוגעבן דעם אמעריקאנישן געשמאק און פארכויגן די געזעצן פון קינגס.

אין זיין בריוו פון 23=טן נאוועמבער, 1905, שרייבט ש"ע צו ד"ר מ. פישבערג: „גלייכצייטיק דערמיט שיק איר אויך ארויס מיין נאך-וואָס אָנגעשריבענע דראַמע, וואָס איז אויף מיר אָנגעהויבט געוואָרן פון די בלוטיקע געשעענישן. איר האָב דער דראַמע געגעבן צוויי נעמען: „דער לעצטער קרבן“ אָדער „די בלוטיקע טעג“. קלויבט איר אויס וואָסער נאָך מען איר ווילט, אָדער נוצט ביידע. די דראַמע באַשטייט פון 5 אַקטן, נישט קיין גרויסע. אינעם שפּילן וועלן זיי קיין סך צייט נישט פאַרנעמען. פאַראַן אַ ראַך אַ טראַגיקאַמישע מיט אַ זייער פראַגנישן סוף — פאַר דעם הער אַדלער. דאָס איז די ראַך פון פרוילעכן שניידער יודל קמנתי. פאַראַן אַ ראַך פאַר אַ נומער אַקטריסע, אַ ראַך פון אַ פרוי אַ העלדין. דאָס איז — האָזע זיסערמאַן. פאַראַן נאָך אַ קאַרטינאַלע ראַך — פונעם יונגן שוסטער, דעם סאַציאַל-דעמאָקראַט יואליק דראַטווע — זייער אַ דאַנקבאַרע פאַר אַ נומן טראַגיקער. הכלל, מע האָט באַוואָרנט (נישט איר, נאר סאמע דאָס לעבן) אַלעמען. וואָס שייך דער סצענישקייט פון דער פיעסע, איז ביי אַ פינקטלעכער אויפפירונג און מיט רייכע דעקאָראַציעס וועט זי מאַכן אַ פּו-האַר. אַ שאַד, וואָס איר וועל נישט זיין אין ניו-יאָרק אויף דער פּרעמיערע פּון דער דאָזיקער צייטלעכער פיעסע. איר וואָלט אין איר אויסגעשמעלט די סצענע פון דעם פּאַנאָראַם און די סצענע פון די מאַניפעסטאַציעס אין זייער גאַנצער רעאַליטעט. נאָך וואָס זאָל מען טאָן? איר פאַרלאָזן מיר אויף אייערע אַרטיסטן, אַז זיי וועלן זיך באַמיען אַוועקצושמעלן אַלעדינג ווי עס באַדאַרף צו זיין, בכדי עס זאָל זיך באַקומען אַזאַ אילוזיע, אַז יעדער איי-נער-פּון די צושייער, זיצנדיק אין ניו-יאָרק, זאָל האָבן דאָס רעכט צו זאָגן: „איר בין געווען אין רוסלאַנד אין די דאָזיקע בלוטיקע טעג“... אָבער עס איז נאָרנישט געוואָרן אויך מיט דער פיעסע. און ווי ס'ווייזט אויס, איז זי פאַרלוירן געגאַנגען ערגעץ ביי יעקב אַרלערן.

מ'דאַרף באַמערקן, אז אייניקע טיפּן פון דער דראַמע, ווי ש"ע מאַלט זיי אין בריוו, זענען דערנאָך אריין אין דראַמאַ „דער מבול“ (אָדער „אין שמורעם“).

אין 1906 רייסט זיך שלום-עליכם ארויס פון רוסלאַנד און קומט דעם 20=טן אָקטאָבער קיין ניו-יאָרק. און דאָ הייבן זיך אָן נייע אונטער-האַנדלונגען און פאַרדרייענישן און פאַרפּלאַנטערנישן ארום דער אויפ-

פירונג פון שלום-עליכס'ס זאכן אויף דער יידישער בינע. שלום-עליכס האָט דאָ, ביים אָנקומען, געזאָגט דעם פּאַרשטייער פון דער, "יידישער אמעריקאַ קאָנער פרעסע", אז איינער פון זיינע הויפט-צילן איז זיך צו באַקענען מיטן יידישן מעאַטער און, אויב מעגלעך, אויך צו אַרבעטן פאַר דער יידישער שער בינע אין דעם גייעם לאַנד, אָבער ערשט אין עמלעכע חדשים ארום, דעם 8טן פעברואַר, 1907, זענען פּאַרגעקומען די פּרעמיערעס פון זיינע צוויי זאכן: אין יעקב אַדלערס, „גרענד-מעאַטער“ — „שמואל פּאַסער-נאַק, אָדער דער אויסוורף“ (באַאַרבעט פון „יקנה“), און אין באָריס טאַמאַשעווסקיס, „פיפּלס מעאַטער“ — „יידישע מעכטער“ (באַאַרבעט פון „סמעמפעניו“).

עס איז גאַנץ טשיקאַווע, ווי די דירעקטאָרן פון די יידישע מעאַטערן האָבן דעקלאַמירט שלום-עליכס'ס ווערק. דער „פיפּלס מעאַטער“ האָט „אַהווערטייזט“ בזה הלשון: „שלום-עליכס איז פיפּלס מעאַטער צום ערשטן מאל אַלס דראַמאַטורג. שלום-עליכס'ס גרעסטע מייסטערווערק, „סמעמפעניו“, וואָס האָט די גאַנצע וועלט אין שטוינען געבראַכט און איז אין אלע שפּראַכן איבערגעזעצט געוואָרן, און איצט דראַמאַטויזירט געוואָרן פון שלום-עליכס פאַר פיפּלס-מעאַטער. פּרייטיק אָונט, שבת און זונטיק מאַסיגע אין אָונט — אן אמת-אַריגינעלע יידישע חסידישע פּיעסע פון אמת לעבן. „יידישע מעכטער אָדער סמעמפעניו“, אין 4 אַקטן, פון שלום-עליכס, סצענירט און אויפגעפירט פון ב. טאַמאַשעווסקי. ספעציעל געשריבן פאַר דער און מאַדאַם טאַמאַשעווסקי. פּאַלקס-לידער יעקסדרא געקליבן פון שלום-עליכס. מוזיק פון דער פּרידעל און מר. מאַגולעסקאָ, מיט דער מיטוירקוונג פּאַזיטיוו פון דער גאַנצער קאָמפּאָניע“. אויך דאָס צווייטע מעאַטער, אַדלערס, „גרענד מעאַטער“, איז גישט אָפּגעשטאַנען און אַנאַנסירט, דאָס ערשטע ווערק פון באָריסמן ליטעראַט שלום-עליכס“. הקיצור, מען האָט געגעבן די אמתע „פּובליסיטי“, מיט אלע פּליטער-לעד, ווי עס פּאַסט פאַר די היגע יידישע מעאַטער-דירעקטאָרן...

ווי מען האָט אָט די צוויי אויפפירונגען אויפגענומען — אויסצודערש-צייַלן זענען דעם גענוי וואָלט עס פּאַהנומען צופיל אָרעט. מיר שיקן אָפּ די, וואָס אינטערעסירן זיך ספעציעל מיט די זימן פון דער דעמאָליקער יידישער פּרעסע און מיט די קליינלעכע חשבונות, וואָס האָבן געהאַט א ווירקונג אויף די רעצענזיעס אין די צוויי דעמאָליקע גרעסערע צייטונג-גען, די וואַרהייט און „פּאַרווערס“, צו די אָפרופן אין די דערמאַנטע צייטונגען גופא (זע א. שולמאַן — „יוואָ-בלעטער“, ווילנע 1932, 12).

שלום=עליכם שרױבט גלייך אויף מאַרגן נאָך די פרעמיערעס, אַז
 „דער עולם, ווי עס שױנט, איז געבליבן צופרידן. יעדנפאלס איז געווען
 אזוי פיל נייקייט, אז יעס האָט געקלעקט גענוג. „סעמעפּעניו“ האָט גע-
 מאַכט דעם אייגהרוק פון עפעס, וואָס איז פּאַעמיש, פּאַטריאַרכאַליש.
 „הער אויסוואַרף, ווידער, האָט געצווונגען דאָס פּובליקום די גאַנצע צײַט
 צו האַלטן אָפּן דאָס מויל און צו לאַכן בױז דער פּאַרהאַנג איז געפאלן.
 דאָס איז אויך דאָ נײַ, מחמת די באַלאַנאַן-סאַטירע האָט זיך שוין צוגע-
 געסן, און דער הומאָר פון די היגע מאָדישע דראַמאַטורגן איז אזוי אָרעם,
 אז ס'איז פּראָסט א רחמנות אויף זײַ. זײַ קויפּן „וויצן“ פאַר געלט, אָדער
 זײַ געמען אייגער ביים אנדערן אויף באַרג...“ שלום=עליכם גײט צו אין
 בריוו, אז „דעם עקזאַמען האָט ער אויסגעאַלפּט, און, דאַכט זיך,
 גלענצענד“, אָבער „עס שױנט מיר נאָך פאַר אַ סך שמדוויבלונגען אויף
 דעם דאָזיקן נײַעם וועג. א גרויסער קאַמף, און איד האָף אַרויסצוקומען
 א זיגער“.

ליידער איז שלום=עליכם באַזיגט געוואָרן, און עס האָט צוגעהאַלפּן
 אָט דעם בראָך די איינפלוסרייכע נױ-אַרקער יידישע פרעסע.

גענוג צו ברענגען אַ פאַר שורות פּױן אַב. קאַהאַנס רעצענזיע אין
 „פּאַרווערטס“. „מיט יאָרן צוריק“, זאָגט ער, „האָט שלום=עליכם אַרויס-
 געגעבן א משפּט איבער שמ״ד, און איצט דאַרף מען אַרויסגעבן א נײַעם
 משפּט אויף שלום=עליכם. אַמאָל האָט שלום=עליכם געשפּילט אַ גרויסע
 ראָלע אין דער יידישער ליטעראַטור, אָבער איצט, זאָגט אַב. קאַהאַן, אין
 1907, ווען מיר האָבן אַזױגע טאַלאַנטן ווי שלום אַש, איז שוין שלום=עלי-
 כּס'ם פּלאַץ אין דער יידישער ליטעראַטור נישט אזױ גרויס און וויכטיק“.
 ער האָט פּענות צו שלום=עליכם, אַז די פיגורן זענען לײמענע כולמס.
 „און ווען מיר זאָגן“, גײט צו אַב. קאַהאַן, „אז די פיגורן האָבן נישט קײן
 לעבן אין זיך, מײנען מיר דאָס נישט אין דעם זעלבן זײַ, אין וועלכן מען
 ברויכט דיזן אויסדרוק, ווען עס קומט אונדז אויס צו ווײַזן פעלערן אין
 דער אָדער יענער דראַמע פון גאָרדון, ליבין אָדער קאַטרין. די כולמס
 פון שלום=עליכמ'ס שטיק באַלאַנגען צו אַ פּיל-פּריערדיקן קאַפיטל אין
 דער געשיכטע פון דער יידישער „סמײדוש“. זײַ זענען א פּיל-עלמערע
 חברה. זײַן „אויסוואַרף“ פּראָגט אונדז אוועק אהין, אהין צו ישנע אלטע
 צײַטן, ווען לאַטיינערס, „לעבנס-דראַמען“ האָבן געבליבן און הורוויצעס
 „היסטאָרישע אָפּערעס“ האָבן געבלישמשעט“.

ווי געפעלט אייד בכלל דער מענה=לשון פון אב. קאהאנען, וואָס
שלום=עליכם שמעקט אים נישט?

נו, פארשטייט זיך, אז ביי אזא מין באציונג צו אים האָט שלום=
עליכם געמוזט זיך אָפּזאָגן פון ווייטערדיקער פארבינדונג מיט דעם יידישן
פעאַמער אין אמעריקע. ער פאַרט צוריק קיין אייראָפּע. אין דעם זעלבן
יאָר, נאָוועמבער 1907, פארענדיקט ש״ע א נייע פיעסע, „דער אוצר“
(שפעטער באַקאַנט אונטערן נאָמען „גאַלד=גרעכער“) און שיקט זי אָפּ
צו זיין איידעם י. ד. בערקאוויטש קיין ניו-יאָרק. ער איז זייער צופרידן
געווען פון דער נייער פיעסע און ער שרייבט טאַקע אין בריוו: „און דיר
זאָג איך מיט אן אמת, אז מיר איז געלונגען צו מאַכן א נעריכט (אין
העברעיִש „משעמים“ — ג. מ.), וואָס אזעלכעס איז נאָך נישט געשמעלט
געוואָרן אויף דער יידישער סענע“. אָבער עס איז פון אָט דעם פיינעם „גע=
ריכט“ נאָרנישט געוואָרן. די פיעסע איז געלייענט געוואָרן דאָן כמעט פון
אלע דעמלטיקע ניו-יאָרקער דירעקטאָרן און קיינעם איז נישט געפעלן
געוואָרן. דער חסרון — צופיל ליטעראַריש. איין דירעקטאָר האָט געוואָלט
די פיעסע אָננעמען, נאָר מיטן תנאי, ער זאָל זי אליין איבערמאַכן אין
אן אָפערעטע „מיט געזענגע און טענצע“...

ש״ע האָט געלייענט די פיעסע, „דער אוצר“ דעם 21-טן פעברואַר,
1908, פאר אן עולם יידישע ספודענטן און עמיגראַנטן אינעם זשענעווער
„האַנטווערק=זאַל“. אין „אונדזער לעבן“ (וואַרשע) האָט דאָן ה. גירשקאָן
(צבי הירשקאָן) אָפגעדרוקט א „רעצענזיע“ איבער דעם געלייענטן
„אוצר“...

שלום=עליכם איז דערווייל געזעסן אין דער שווייץ און אימגעדולדיק
ארויסגעקיקט אויף א תשובה פון ניו-יאָרק. ער שרייבט אין א בריוו:
„...אין דעם מאָמענט פיל איך זיך, אַז דאָרט דינגט מען זיך איבער דעם
(איבערן „אוצר“ — ג. מ.), ווי איבער אן אָקס, מען וויל קויפן דעם אָקס
וואָס ביליקער, און מען קוקט, אז נישט נאָר פלייש, נאָר חלב זאָל ער
געבן, דער אָקס, און די פעל זאָל זיין אזעלכע, וואָס זי אליין זאָל ווערן זיין
דאָס געלט... מיר, יידישע, משמיינט געזאָגט, ליטעראַטור, זענען דאָרט
אינעם פרייען לאַנד מער פאַרשקלאַפּט אלס אנדערע פאַרשקלאַפּטע דורכן
קאַפיטאַליזם... נאָר נאָרנישט... אלץ ביז א צייט. עס וועט אַמאָל אויף
אונדזער בלאַטטעלע אויך געבן א שוין די ליכטיקע זון און מיר וועלן זיך

אויך אַמאָל פּאָליאָסקן ווי די חזירים... די באַסעס, מיין איד, מיט די מע-
נעדזשערס, מיט די איבעריקע ווילדע חיות."

שלום-עליכם איז געווען א מבין און פיין און ריכטיק באַראַקטעריר-
זיחט די לאַנע פונעם יידישן שרייבער אין פרויען לאַנד...

און אז עס איז פון „אוצר“ באַרגיש גישט געוואָרן, שרייבט שלום-
עליכם אזא מין בריוו, דעם 7טן אפריל, צו בערקאָוויטש אין גויליאָרק:

„...אך האָב מיר שוין מייאש געווען און האָב שוין אַ מאַך געמאָן
מיט דער האַנט דערויף... איד גלויב מיטן פולן גלויבן, אַז וועט קומען

א צייט, וואָס מען וועט זוכן דעם „אוצר“ מיט
ליב און מען וועט זיך אַרומטראַגן מיט אים און מען וועט הנאה

האַבן פון אים און מען וועט רעדן פון אים און זייער אַ סך. נאָר דערווייל
איז די זאך זייער שווער. וואָס זשע זאָלן מיר מאַכן און וואָס קאָנען מיר

מאָכן? דאָס יידישע סעאַמער וועט זיך אַנמוויקלעך דווקא אין רוסלאַנד
און ערשט נאָך דעם אין דעם יענקי-לאַנד, און מיר, מיר וועלן זיין די

באַלעבאַטים אויף אונדזער וועלט... מיינע אויגן וועלן דאָס אפּשר גישט
זען, אָבער דו וועסט עס געוויס זען, וואָרום דו ביסט נאָך יונג."

און וואָס מער דאָס יידישע סעאַמער שמויסט אָפּ שלום-עליכם, און
אלץ מער ווערט ער צוגעבונדן צו אים. אין די יאָרן 1909—1911 שרייבט

שלום-עליכם אַן זיין ווונדערבאַרן גרויסן דאַמאָן פונעם לעבן פון די יודי-
שע אַקמיאָרן „בלאָגוזשענדע שמערן“ (אין 2 טיילן: „אַקמיאָרן“ און

„גע-הנד“), וווּ שלום-עליכם ווייזט אַרויס פיל ליבע און פיעפעט און מיט-
לייד פאַר דער אייגנאַרטיקער יידישער אַקמיאָרן-וועלט, און ברענגט אַרויס

די מערקווירדיקע געשטאַלטן פון די שווישפילער אינעם אלטן יידישן סע-
אַמער, — געשטאַלטן, וואָס זענען גיי אין דער רייכער באַלערע פון די

שלום-עליכם-טיפּן. שלום-עליכם שרייבט אויך אַן אין די ווייטערדיקע יאָרן
פאַר דער בינע „מענטשן“ (1907), „אַנעטן“ (1909), „קיניג פיק“

(1910), „שרגא“ (1911) אא.

אין ווידער גייען אוועק עטלעכע יאָר. שלום-עליכם שאַפט דערווייל
מייםטערישע ווערק, און פונדאָסניי פאַרבשקט ער זיך צו דער בינע, וואָס

ווייל אים בשום אופן גישט אַרויפלאָזן. ער דראַמאַטיזירט זיין לעבנס-
ווערק, זיין „סביה דער מילכיקער“, און וויל ווידער פרווון זיין מזל צו

שיקן עס קיין אמעריקע, צו יעקב אַדלער, ער זאָל עס אויפפירן אין זיין
„טרענד סעאַמער“. אינעם בריוו האָבן מיר אייניקע שמעלן, וווּ שלום-
עליכם באַראַקטערירט זייער טרעפלעך דאָס יידישע סעאַמער אין אמע-

ריקע. אָם דער בריוו איז געשריבן מיט 45 יאָר צוריק, אין 1914. ליידער איז פיל פונעם געזאָגטן אויך גילטיק איצט פאר דעם היינטיקן ביליקן יידישן טעאָמער.

שלום=עליכם שרייבט צווישן אנדערן: „אין מיין פלעי וועט איר נישט געפינען יענע עפעקטן, מיט וועלכע מען האָדעוועט דאָס יידישע פובליק קום פון דער יידישער בינע שוין אזויפיל יאָרן. קיין האַרצרייסנדיקע סצע=נעס דורך קינדערשע בעטעלעך, מיט טויטע=לעבעדיקע מתימלעך, מיט משוגענע ווייבער, מיט צעפלאַצטע מוידן, וואָס שרייען לוי אַ מאַנהייז און מאַכן וויינען די גאנצע באַווער; אויך נישט קיין לאַקריציוסע פאַטריאַ=טישע לידלעך, אויסגערעכנטע אויף „משהם“ פאַטריאַטיזם, וואָס איז נישט ווערט קיין ניקל און מען שלעפט ביי אים אַ קוואַדער; אויך נישט קיין באַרדערס, וואָס פארליבן זיך אין אויסגעלאָזענע צנועות און שיסן זיך פאַרן פובליקום אין די אויגן; אויך נישט קיין פּוילע וויצן און קיין קיצלען מיט שפּיץ=פינגער אויטמער די פאַכוועס — אלץ צוליבן געווינטשמן קוואַדער. ניין, זוכט נישט די אלע קונצן — איר וועט עס ביי מיר נישט געפינען! דערפאר וועט איר אָבער געפינען פאר זיך א יידן, א טאַמע פון פינגע טעסטער — אַ פּראָסטער מענטש, נאָר אַ גאַנצער און ערלע=כער, אַ כשרער, אַ ליידיגער, וואָס איז פול מיט טראַגעדיע, נאָר וואָס מאַכט לאַכנדיק דעם צוהערער פון אָנהייב ביזן סוף, לאַכנדיק נישט אויף אַפצושפעטן, נאָר פריילעך לאַכנדיק אויף צו סימפּאַטיזירן און צו מיט=פילן אים אין אלע זיינע גרויסע פיין און קליינע צרות...“ „שוין צייט, שוין צייט, שוין צייט, גרויסער מייסטער“, רעדט שלום=עליכם צו יעקב אַדלער אין אדלערס שפראך, „איר זאָלט אויפטרעטן אויף דער בינע, אין דעם האַרבסט פון אייער ארמיסטישער קאַריערע, אין א שטיק פון א מ ת יידישן אלטגעלעכטן לעבן. ליינט איר נאָר גוט אדורך, דענקט אייד אײן, און איר וועט זען, אַז איר וועט באַווייזן ווייניגער, אַז דווקא אין אזא שטיק, אַן פרעמענזיעס און אַן פּוסטע עפעקטן און אַן טרערן=קווע=טישענישן און אַן לאַכן=מרייבענישן וועט איר זיך באַווייזן אין אייער ריכ=פיקער מאַס...“

דערווייל האָט שלום=עליכם אָנגעשריבן אין 1914 זיין טראַגיקאַמעדיע „שווער צו זיין אַ ייד“ (לויט דעם ראָמאַן „דער בלוטיקער שפּאַס“ אין אין 1915 — זיין ווינדערבארע קאַמעדיע „דאָס גרויסע געווינס“, — אָבער קיין בעלן אויפצופירן די אלע זאכן האָט ער אלץ נישט געפונען.

שלום-עליכם איז גערעכט געווען, ווען ער האָט געזאָגט, אז זיינע
אויגן וועלן נישט זען, ווי דאָס ייִדישע מעאַטער וועט אויפגעוואַקסן ווערן
אויפצופירן זיינע זאכן.

ס'איז דאָ ביי יידן דאָס ווערמל „אחרי מות — קדושים“. יאָ, אויך
בנוגע צו ש״עס דראַמאטישע שאַפונגען איז אָנגעמאַסטן אָט-דאָס וואָרט.
נאָך ש״עס טויט האָט זיך גענומען וועקן דער איגנערעם און פאראיג-
טערעסירונג צו שלום-עליכם'ס דראַמטורגישן שאַפן. וועגן דעם פאָדערט
זיך א נאָך באַזונדערע אויספירלעכע אויספאָרש-ארבעט, וואָס מ'האָט
באדאַרפט מאַכן. עס וואָלט געווען א רייך בלאַט ייִדישע מעאַטער-געשיכט-
טע פאָר די לעצטע פינף און צוואַנציק יאָר אין די פאָרשידענע טייל-
פון דער וועלט, וווּ נאָר עס האָט עקזיסטירט א ייִדישע מעאַטער און עס
זענען געווען דראַמאטישע קרייזלעך. און יעדעס לאַנד און יעדעס טעאַ-
טער האָט אויפגעפירט און אויסגעשפילט אַ שלום-עליכם אויפן אייגע-
נעם שניט און שטייגער. און פארשידענע שלום-עליכם-פאָרשטעלונגען
זענען געגעבן געוואָרן לויט ספעציפישע נוסחאות, אויסמייטשונגען און
באַמאָנטונגען סיי פון גאנצע ווערק און סיי פון אייניקע געשטאַלמן בא-
זונדער.

איינער פון די ערשטע, וועלכער האָט זיך גענומען צום שלום-עליכם'ס
דראַמאטישע ווערק, איז געווען מאָריס שוואַרץ, וועלכער האָט זיי אין
זיין קונסט-מעאַטער געגעבן א סצענישן תיקון. דער קונסט-מעאַטער האָט
געעפנט זיין סעזאָן פון 1919 מיט ש״עס „טביה דער מילכיקער“ (דעם
29-טן אויגוסט 1919), דאָס איז אַן ספק א וויכטיקע דאטע אינעם לעבן
פינעם קונסט-מעאַטער און אויך אינעם דראַמטורגישן שאַפן פון ש״ע...
אויך דעם צווייטן מעאַטער-סעזאָן פון 1920 עפנט דער קונסט-מעאַטער
מיט א ש״ע-פיעסע, מיט „שווער צו זיין א ייד“ (דעם 3-טן סעפטעמבער
1920).. דעם 16-טן דעצעמבער 1920 גיט מאָריס שוואַרץ ש״עס „אן
עצה“. דעם 8-טן דעצעמבער 1922 — „דאָס גרויסע געווינס“ (אָדער
200.000, ווי עס הייסט אין אַנדערע ערשער). אין 1927 ווערט אויפגע-
פירט ש״עס „גאָלדגרעבער (אָדער „דער אוצר“); אין 1928 — „סמעט-
פעניו“; אין 1929 — „בלאָנדזשענדע שמערן“ אאוו. די דערמאָנטע
פיעסעס ווערן אין די שפעטערדיקע יאָרן פונדאָסניי געשפילט דורך מאָ-
ריס שוואַרץ אין אמעריקע און אין אַנדערע לענדער. צו די פיעסע קומט

צו די אינסצענירונג „סענדער בלאַנק“, וואָס יעקב דאָטבוים פירט אויף איינעם קונסט-מעאַמער.

אין אַן אַרטיקל „שלום-עליכם אַלס דראַמאַטורג“ שרייבט צווישן אַנדערן מאַרין שוואַרץ („ליטעראַרישע בלעטער“, 1936, נומ. 25). „שלום-עליכם האָט באַרייכערט דעם יידישן מעאַמער אַ סך מער ווי אַלע דראַמאַטורגן אַחוץ גאַלדפאדענען. דער קונסט-מעאַמער האָט בלויז אויפֿגעפירט 6 פּיין זייגע ווערק... נאָך זעכצן יאָר יידישער קונסט-מעאַמער לעבט נאָך דער ש״ע-רעפּערטואַר און קומט ערשט איצט צום אויסדרוק, גישט נאָך קינסטלעריש, נאָך אַקטועל. נאָך קיינמאָל איז „מביה דער מילכיקער“ גישט געווען אַזוי אַקטועל ווי איצט. און אַזוי איז אויך יעדע סעמע, וועלכע כע ער האָט באַהויבט מיט זיין געניאַלן פּאַלקס-מאַלאַנאַ“. און נאָך עפעס: „דער יידישער מעאַמער קאָן אָנווייזן אויף נאָך אַ סך פּייגע סאַלאַנטן, וואָס זענען געקומען צום מעאַמער אַלס שלום-עליכם-דיקע אַקמייאָרן“. (דאָרט, זייט 392).

אויך דער יידישער קאַמער-מעאַמער אין מאַסקווע (שפעטער — מאַסקווער יידישער מלוכה-מעאַמער — לכתחילה אונטער דער רעזשי פון אַלעקסאַנדער גראַנאַווסקי) האָט אָנגעהויבן זיין שפּילן אין מאַסקווע אין 1921 (נאָך אַ צוויי יאָר יעקספּערימענטירן אין לענינגראַד) מיט שלום-עליכם. יאָנאָר 1921 איז פּאַרגעקומען די פּייערלעכע פרעמיערע פון דער שלום-עליכם-פּאַרשמעלונג. מ'האַט געגעבן „אַגענטן“, „מול-טוב“ און „אַ פּאַרשמעטער פּסח“.

מיר איז באַשערט געווען בייצוזיין אויף דער פרעמיערע און איינעם מיטן קאַלעקטיוו און יידישער קינסטלערישער וועלט איבערלעבן די דערוואַחמונג און די פּרייד פון דער „בראשית“-פּאַרשמעלונג. וואָס און חדשים האָט מען זיך געגרייט צו דער פּאַרשמעלונג אין געגרייט אויך דעם זאַל, דאָס מעאַמערל, צו דער שמחה. אין באַזונדערע צימערן זענען פּאַרגעקומען די פּראָבן, ס'האַט געקעלט דער רעזשיסער, דער מוזיקער, די געהילפּן. אויף די לייטערס איז געשטאַנען מאַרק שאַגאַל און געמאַלט די-ווענט פון דעם זאַל און געגרייט די דעקאָראַציעס. ס'האַט געהערשט אן אויסטערלישע שטימונג, מ'האַט פּאַרטייעט דעם אַמעס, מ'איז גענאַנגען אויף שפּיץ-פינגער און מ'האַט גערעדט מער אויפן ווונק ביי... מ'האַט זיך ענדלעך דערוואַרט אויפן טאַג פון דער עפענונג פונעם מעאַמער. שלמה מיכאַעלס, וואָס וועגן אים זענען דאָן געווען די ווידערשפּרעכדיקע מיינונג

גען, האָט גלייך פאַרכאַפט אַלעמען מיט זיין אַלטער אין „מזל-טוב“ און מנחם-מענדל אין „אַנענסון“... ס'איז געווען אן אומפאַרנעסלעכער אַוונט, וואָס האָט זיך איינגעטריצט אין זכרון...

אין 1924 האָט דער מאַסקווער יידישער מלוכה-טעאַטער אויפגעפירט ש"עס „דער גב“ און לסוף אינעם זעלבן יאָר געגעבן דעם פּראַכטפולן ש"ע-ספעקטאַקל „200.000“ (דאָס גרויסע געווינס), וואָס איז געווען אין לויף פון יאָרן די קרוין-אויפפירונג פונעם טעאַטער, און זיינע לויכטיקסטע אַקטיאָרן, מיכאַעלס, זוסקין, שרה ראָטבוים און די אַלע אַנדערע, האָבן געשאַפן פּרעכטיקע דאַלן. און ווי דער רעזשיסער און שוישפילער — אַזוי אויך דער מוזיקער און מאַלער האָבן באַוווּזן ווונדער. מיר האָט אָפּגע-גליקט צו זען די פּרעמיערע פונעם ש"ע-ספעקטאַקל אין בערלין, אינעם גרויסן דייטשישן „טעאַטער דעם וועסטענס“, אַפּריל 1928. עס איז גע-קומען די גאַנצע „סמעטענע“ פון דער קינסטלערישער, שוישפילערישער, שרייבערישער וועלט פונעם דעמאָקראַטיקן בערלין. די בערלינער טעאַטראַלן האָבן געזאָגט, אַז אַזאַ אויסדערוויילטן געהויבענעם עולם אויף אַ פאַרשמע-לונג האָט מען זעלטן-ווען געזען. און ס'איז געווען אינטערעסאַנט צוזעען ווי מען האָט אויפגענומען יעדן אַקט און אויך איינצלענע מאַמענטן פון דער פאַרשמעלונג. איד האָב מיין אַרטיקל געשריבן אויף דער הייטער מינוט, אונטערן פּרישן איינהרוק פון דעם געזעענעם-געהערטן, אָנגערופן „דער גרויסער סצענישער ווונדער“ (ליט. בלעטער, נומ. 17, 1928), און עס איז טאַקע געווען און פאַרבליבן ביי מיר איינע פון די שטאַרקסטע, פּריי-דיקסטע און אויפּרעגנדדיקע טעאַטער-פאַרשמעלונגען, וואָס כ'האַב אין מיין לעבן ווען געזען. ס'איז געווען מאַסן-שפּיל, מאַסן-פּרייד, אַרויסגעבראַכט מיט אַזויפיל קינסטלערישע איינפאַלן און סצענישע קאָמבינאַציעס, און דערביי זענען געשאַפן געוואָרן אויך שאַרפע, רעליעפע געשטאַלטן.

עס בעט זיך ממש צו מאַכן פאַרגלייכן מיט די פאַרשידענע אַנדערע אויפפירונגען פון דער זעלבער ש"ע-פּיעסע „דאָס גרויסע געווינס“, וואָס עס האָבן אויסגעפורעמט אַנדערע רעזשיסערן, און אויך ציען פאַראַלעלן צווישן די פאַרקערפערער פון די הויפט-פאַרשוינען אינעם מאַסקווער יידישן מלוכה-טעאַטער און אין אַנדערע יידישע טעאַטערן. עס זענען גע-ווען נאָך איינגארטיקע שימעלע סאָראַקערס ביי מאַרין שוואַרץ, אייזיק סאַמבערג, רודאָלף זאַסלאַווסקי, מנחם רובין אא.וו. ס'זענען געווען אינע טערעסאַנטע איינגעגעבענע פאַרשמעלונגען פון „דאָס גרויסע געווינס“. ווען איד בין געקומען קיין אַמעריקע האָב איד נאָך פאַרכאַפט צו זען די

פייגע, ציכטיקע ארבעט-אויפפירונג פונעם „גרויסן געווינס“. יא, עס זענען געווען און ס'זענען עדהיום פאראן פארשידענע „קאנצעפציעס“ און אויספייטשונגען פון אַמ־דער שפילעוודיקער פיעסע, ווי ס'זענען אויך דא פארשידענע „צוגאנגען“ און סצענישע פארקערפערונגען פון אַנדערע שלום-עליכס'ס דראַמאַטישע שאַפונגען אָדער דראַמאַטיזירונגען און אינסצעני-זיהונגען פון ש"עס דראַמאַטן אָדער דערציילונגען.

דאָס נעמלעכע איז געשען מיט שלום-עליכס'ס „טביה דער מילכיק-קער“, וואָס וויפל אויפפירונגען, אַזויפיל פארשידענע סצענישע פאַרמעס-טונגען. אויך „טביה“, אין פארשידענע באַארבעטונגען פון און לויט שלום-עליכס, זענען געשפילט געוואָרן אינעם יידישן טעאַטער און גרויסע שיי-שפילער האָבן געפרווט זייערע כוחות אויף אַרויסברענגען די געשמאַלט פון אָט דעם יידישן ווונדערלעכן פאַלקס-מענטש, — די ליבלינג-געשמאַלט פון שלום-עליכס. יעדער איינער פון אונדז האָט פאַר זיינע אויגן פאַרשי-דענע „טראַעדיעס“ (סצענישע אויספערעמונגען) פון דער פאַרציקער, אוי-סערלעך נאָר-פשוטער אָבער דאָך קאָמפליצירטער, ראָל. ווי אַנדערש איז מאָרים שוואַרצ, „טביה“ פון רודאָלף זאַסלאַווסקים, וואָס איז געווען אַ שטיק מנגן, שיער נישט קיין לערנער; און פון דער פאַרגרעכטער גע-שמאַלט, ווי ס'האָט אַרויסגעבראַכט אַ מאָרים לאַמפּע. אין 1939 האָט דער מאַסקווער יידישער מלוכה-טעאַטער אויפגעפירט, צו ש"עס 80-טן געבוירטשאַג, „טביה דער מילכיקער“ לויט אן אינסצעניזירונג פון י. דאָב-רושין און נ. אויסלענדער. אין לויט ווי מ'האָט איבערגעגעבן האָט שלמה מיכאַעלס זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט אין דער ראָל.

און ווי „טביה“, אַזוי אויך זיין נאָענטער פריינד און קרוב מנחם-מענדל — אויך ער איז דורך פארשידענע דראַמאַטיזאַציעס און רעזיש-סערן אויפגעפאַסט געוואָרן אין פארשידענע וועלט-מיילן, אין מינסק, קיעוו, וואַרשע, בוקאַרעשט, גיו-יאָרק, בושנאַס-איירעס און ווי נישט? און דאָס זעלבע מיטן „אוצר“ (אָדער „נאָלדגרעבער“), וואָס איז געשמעלט גע-וואָרן אויף פארשידענע אופנים. אין וואַרשעווער „יונגט-טעאַטער“ איז די פיעסע אויף אַן אָריגינעלן שפייגער געשפילט געוואָרן אינגערן נאָמען „נאַפאַלעאָנס אוצר“.

מרוים דערפאַלג האָט געהאַט אינעם יידישן טעאַטער ש"עס, דער פאַרכישופטער שניידער. די פּרעכטיקע מעשה איז דראַמאַטיזירט געוואָרן און אויפגעפירט געוואָרן אין פארשידענע צייטן דורך פארשידענע קינסט-לער און געשפילט געוואָרן אין פארשידענע נוסחאות.

אויך ש"עס, „סענדער בלאַנק“, איינער פון זיינע יערשמע דאָמאַנען, איז דראַמאַטיזירט און געשפילט געוואָרן איבער גאָר דער וועלט, און לעצטנס — אין פּוילן, דורכן יידישן מלוכה-מעאַטער.

און אזוי כסדר. אַלע מאָל גראַבט מען אויס עפעס אַ נייע זאַך ביי שלום-עליכם'ן און מען גרייט עס צו פאַרן מעאַטער.

אויך דער פּילם האָט אויסגענוצט שלום-עליכם'ן. גאָר אין 1920 האָט מען געגרייט ש"עס, „דער מבול“ (וואָס איז, דוכט זיך, נישט רעאַ-ליזירט געוואָרן), דערנאָך האָט מען פאַרפילמט אין סאָויעטנפאַרבאָנד „מאָטל פייסי דעם חזנס“, „מנחם-מענדל“ און אין אַמעריקע, „מכיה דער מילכיסקער“.

וועגן שלום-עליכם אין פּילם איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אן ארטיקל פון דוד מאַמיס אין „יידישער קולטור“, 1956, ז"ז 29—31.

דאָס איז בקיצור, אין אַלגעמיינע שטריכן, וועגן דער פאַרבינדונג פון שלום-עליכם און זיינע ווערק מיטן יידישן מעאַטער.

דער וועג פון שלום-עליכם צום יידישן טעאַטער איז געווען זייער אַ שווערער, דורך פיל שמערונגען און שטרויכ-לונגען. יאָרן און יאָרן האָט שלום-עליכם, נישט געקוקט אויף אַלע זיינע באַמיונגען, נישט געקאָנט קומען צום יידישן מעאַטער. אָבער דער וועג פון יידישן טעאַטער צו שלום-עליכם'ן איז שוין גאָר אַן אַנדערער, אַן אינטערעסאַנטער, פילקאָליהנדיקער און אַ ביז גאָר וויכטיקער.

„דער סך-הכל, דער רעזולטאט פונעם גרויסן יאָרד“

„דער סך-הכל, דער רעזולטאט פונעם גרויסן יאָרד“ — אַט אַזוי האָט שלום-עליכם באַצייכנט זיין ווערק „פונעם יאָרד“, וואָס ער האָט גע- שריבן די לעצטע צוויי יאָר פון זיין לעבן. אָבער נישט נאָר אין דעם-אַ ווערק האָט שלום-עליכם אויסדערציילט און אָפגעמאַלט די אַלע פאַסירונג- גען און פאַרשוויגען, וואָס ער האָט איבערגעלעבט און באַגעשט: אויף זיין לעבנס-וועג, בעת ער איז געפאָרן און פון יאָרד און פונעם לעבנס-יאָרד. אין אַלע זיינע גרעסערע און קלענערע ווערק, וואָס ער האָט געשריבן מיט אַזאַ ברען און ליידנשאַפט, האָט ער אַרויסגעבראַכט מענטש; און עפּיזאָדן, געשטאַלטן און סצענעס, וואָס זיין שאַרף אויג און זיין אוי- ער האָבן אופגעכאַפט.

שלום-עליכם אַליין האָט אַדורכגעמאַכט די איבערוואַנדלונגען, וואָס דאָס ייִדישע לעבן האָט אַדורכגעמאַכט די צווייטע העלפט פונעם 19-טן יאָרהונדערט און די ערשטע יאָרן פונעם 20-טן יאָרהונדערט. געבוירן און אויפגעוואַקסן, ווי ער שרייבט אַליין, „אין סאַמע קאַסרילעווקע“, איז ער דערנאָך צוזאַמען מיט זיין דור, צוזאַמען מיט זיין תקופה געגאַנגען פון קאַסרילעווקע אין יעהופּעץ. „דעם העלד פון דער דאָזיקער ביאַגראַפֿיע — וואָנט שלום-עליכם וועגן זיך אַליין — האָט זיך אויסגעוויזן, ווי עס ווייזט זיך אויס מסתמא יעדן ייִנגל, אַז זיין שמעטל — דאָס איז דער מיטל-פונקט פון דער וועלט, דער סאַמע נאָפּל פון דער ערד, און זיינע יידן — דאָס זע- גען די אויסדערוויילטע ביי גאָט. וואָס צוליב זיי איז באַשאַפן געוואָרן די האָ- זיקע וועלט.“ („פונעם יאָרד“, ב' 1, 94). דאָס אַמאָליקע פאַטריאַרכא- לע לעבן איז גשווען א פּעסמונג, וואָס מען האָט פון אינשווייניק און פון דרייסן, מיטן גופן ווילן און מיט גזירות רעות, אַרומגערינגלט מיט פּעסטע ווענט. יידן האָבן געלעבט אַ זייער אָפגעבאַזוגערשט עקאָנאָמיש אין גייס-

טיף לעבן, ס'האָט זיך געשאפן אַן אייגענע ספרוקסור, און מען האָט אַרײַנגע-
 געלעבט מיט אַ שפּיט מיטלאַלטערלעך לעבן טיף אין דער נייער צײַט
 אַרײַן. שלום-עליכם איז פון די פּרײַע קינדער-יאָרן אָן געווען אַן עדות, ווי
 עס, „האָבן זיך פּלוצעם די זײַלן פון דער פּעסמונג געגעבן אַ שאַקל, דער
 פּאַלאַץ האָט גענומען איינבוֹגן זיך אויף אומצופאַלן און דער לאַנצער
 כּישוף פּונעם גליקלעכן שמעצל איז מיטאַמאָל פאַרשווונדן געוואָרן.“ עס
 הייבט זיך אָן די גרויסע עמיגראַציע: פּרײַער די איבערוואַנדערונג פּון דעם
 שמעצל אין דער גרעסערער שפּאַט, און דערנאָך — דערהײַבט אין דן
 80-ער יאָרן, נאָך די פּאַנראַמען אין רוסלאַנד, די עמיגראַציע קײַן אַמע-
 ריקע. קאָסטרילעווקע איז אין באַוועגונג, קאָסטרילעווקע איז אין גאַנג, קאַס-
 רילעווקע בײַט איר אויסזען, איר באַראַקטער, איר אינעווייניקסמן און
 אויסנווייניקסמן שפּײַגער. דאָס לעבן אין רוסלאַנד מאַכט איצט אַדורך
 שאַרפע און קענטיקע ענדערונגען. דאָס פּעאַדאַלע רוסלאַנד ענדערט זיך
 יאַשיק. ס'קומט אויף אַן ענערנישע בורזשאַזיע, וואָס בײַט איבער דאָס
 אַרומיקע לעבן; דאָס לײַב-אייגנטום ווערט אָפּגעשאַפן, עס רוקט זיך אַרויס
 אינעם לעבן גײַע פּאַקטאַרן און גײַע ווירקדיקע כוחות. יודן ווערן אַרײַנגע-
 געצויגן אינעם אויפקומענדיקן האַסטיקן אינדוסטריאַליזירפן לעבן. עס
 קומען אויף גײַע שמעצל, עס באַווייזן זיך גײַע מסחר-צווייגן, עס עפּענען
 זיך פאַר פּלינקע ענערנישע מענטשן גײַע מעגלעכקײַטן הכלל, עס הייבט
 זיך אָן צו חרײַען אַ ראָד מיט רעדלעך, וואָס צײַט אַרײַן און זײַן געדריי-
 אויך די יודן. דער קאָסטרילעווקער „בעל-החלומות“ לאָזט זיך שווימען אין
 דעם ים, וואָס פאַרבייט אים די אַמאָליקע גילאפּיאַטעווקע. שלום-עליכם
 אַלײַן איז לכתּחילה אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דעם גשוויבּל פון די כלער-
 ליי אויסטערלישע געשעפטן. און געלעבט אַלײַן אין אַט דער צעהיצטער
 סביבה, פאַרמאַנט שוין שלום-עליכם זײַן און פאַרשטאַנד אָפּצולאָבן פון
 איר, מאַכן אויסצודרייען אַט די אַלע פאַרשוניען און זײַערע מעשים. עס
 איז וויכטיק אונטערצושטרייבן, אַז נאָך אין יאָר 1892 האָט שײַן שלום-
 עליכם פאַרעפנטלעכט די ערשטע סעריע בריוו פון מנחם מענדל און שײַ-
 גע שײַנדל, שײַן דאָן האָט ער אָנגעהויבן אויפצופאַסן דאָס מנחם מענדל-
 שע אין ייִדישן לעבן, אין ייִדישן מוסחר, אין ייִדישן באַראַקטער.
 שלום-עליכם איז געווען אַ לאַנגע צײַט פאַרוויגט בײַ דער ייִדישער
 קריטיק און בײַם ייִדישן עולם ווי אַ קינסטלער אַ פּרײַער פּויגל, וואָס זיגט
 זיך אַט אַזוי, אָן אַ באַשטימטער כּוונה, אָן אַ מײַן, ווייל עס איז אים נומ
 אין גרינג און ליב צו לאַבן און צו לצעווען. אָבער אַט די מײַנונג האָט זיך

ארויסבאוויזן פאר א פאלשע און אויפגענומען: שלום-עליכם האָט גאָנץ קלאָר און שאַרף אויפגענומען די שאַטן-זייטן פון דער יידישער ווירקלעכ-קייט, פון יידישן לעבנס-שטייגער און זיי אָפגעמאַלן מיט זייער גאַנצער אויברעהמנותדיקייט. מער נישט, וואָס ער האָט נישט געקוקט דערויף פון אויבן אַראָפּ לוי אַ זייטיקער, נאָך געלאָבט און אויסגעלאָבט אויך זיך, זיך האָט ער נישט אַרויסגענומען פונעם כלל. מנחם מענדלען זעט שלום-עליכם, „ווי אַ פלייער, ברעכער, לויפער, דרייער, אַ געכטיקער מאַג“, ער זעט אין אים „דעם פאַרשטייער פון די יעניקע יידישע פרנסות, וואָס אָנהויבן הויבן זיי זיך אָן, דאָס זיך, גאַנץ-גישקשהדיק מיט אַזוי פיל במחון אין גלענצנדיגע האָפגענוגען און לאָזן לאָזן זיי זיך אויס צומייטן מיט שלום-שלימויל“. יא, אָבער שלום-עליכם האָט דערביי נישט מורא געהאַט אָפּ-מאַל צו זען שמריבן פון מנחם-מענדל אין זיך גופא.

שלום-עליכם'ס קאַסרילעווקע איז אַ ווייטערדיקער עכאַפּ, אפשר אַ פאַר צענדליק יאָר שפעטער פון מענדעלעס קאַכצאַנסק און פונעיאַדעווקע. שלום-עליכם האָט געפילט און פאַרשמאַנען אָס די פאַרזעצונג זיינע פון מענדעלען. אין אויב ער איז נישט געווען קיין אַ ייִדישן פון מענדעלען לען, איז ער געווען אין זיין שרייבן און אין זיין אויפפאַסן דאָס יידישע לעבן דער זון, דער ווייטערדיקער רינג אין דער ליבעראַמור- און קולביר-געשיכטלעכער קייט. קאַסרילעווקע לעבט שוין איבער ביי שלום-עליכם'ן עמיגראַציע, הייבט-ציון און ציוניזם, מעשה-דרייסיג; און נאָך קאַסרילעווקע קומט ביי ש"ע יעהופעין. יעהופעין איז דער ווייטערדיקער הימל פון די ווייטערדיקע יאַרצענליקער פון סוף 19=19 און אָנהויב 20=פון יאַרהונדערט. און דערנאָך געשמאַלט און פאַסירונגען פון נאָך דער רוים-לענדישער רעוואָלוציע פון 1905 — 1906. אין די קאַפיטלען פון בלויז איין שלום-עליכם'ס „מביה דער מילכיקער“ (געשריבן אין לויף פון איבער צוואַנציק יאָר, פון 1894 ביז 1914), זענען אַרײַנגעפלאָכטן שטיקער יידישע לעבנס, רעאַלע פאַסירונגען פון אָס די צוואַנציק מערק-ווירדיקע יאָרן. שלום-עליכם מאַכט מיט זיינע העלדן, איבערהויפט מיט זיינע באַליבטע העלדן (מאָמל פייסי דעם הזנס אא.) דעם וועג פון קליינשמעטל אין דער גרויסער שמאַט, און דערנאָך דורך לעמבערג, לאָג-דאָן אַזש קיין אַמעריקע.

אין אַלע זיינע ווערק האָט שלום-עליכם אַרײַנגעפלאָכטן, אַרײַנגע-זוּעכט שטיקער לעבנס, צאַפלידיקע פאַרשויגען, אויסגענוצט אמתע פאַסי-דונגען און מייסעריש פאַרגעשמאַליקט זיי. און אומעסום מיט טיפער

ליבע און באגייסטערונג פאר דעם „עמד“=מענטש, פאר זיין פשמות, פאר זיין ערלעכקייט, פאר זיין האָרעפאַשנעקייט, און מיט בפרורשן ווידערווילן פאר דעם געלט=זאק, פאר דעם אויפגעבלאזענעם, פאר דעם עקספלאַנאַט=מאָר, פארן קאָבלעפל, פאר דעם שמאַט=בלעכאָס און גאַס=סמראַפּטשע. „איד ווייס גאָר איינס — שרייבט ש״ע אין אַ ברוי צו דור פונסק

אין 1914 — אז אין די צוואַנציק יאָר, וואָס איר האָב מביהם מעשיות איבערגעגעבן, האָב איר געפילט, אז אלע מיינע סימפּאָטיעס זענען אויף דער זייט פון דעם האַזיקן פּראָסטן, גאָר גאַנצן, גישט=באַריהן יודן“.

קיינער פון די יידישע שרייבער האָט נישט געפילט אזוי שטאַרק ווי שלום=עליכם און נישט אַרויסגעפירט מיט אזאָ שאַרפּקייט דאָס אים=מאָר=מאַלע און אומגעלומפערטע, וואָס די צאַרישע, „סראַמיע=יעוורעיוון“ (הויז=יודן)=געזעצן האָבן געשאפן. שלום=עליכם האָט געלעבט לענגערע יאָרן אין דער שטאָט קיעוו, די שטאָט, וואָס איז געשטאַנען אין מיטן דעם יידישן תּחום און האָר, ווי אַ „הייליקע“ שטאָט, איז זי געווען אויסגע=פּיילט מיט ווילדע ספּעציפּישע אַנטייידישע געזעצן און פּאַראָרדענונגען. שלום=עליכם, ווי זיין שטייגער, האָט געזען נישט בלויז דאָס טראַגישע, דאָס טרויעריקע, גאָר אויך דאָס טראַגיקאַמישע, דאָס קאַריקאַטורישע אין די אלע פּאַראָרדענונגען און געזעצן, וואָס זענען געווען געשאפן קעגן דער העכט=לאַזער יידישער גאַציע. אָבער ווי די מאַסן, אזוי אויך זייער פּאָלקס=שרייבער שלום=עליכם האָט נישט גאָר געקערעכצט אונטער דעם שווערן יאָר פון די געזעצן, גאָר אויך געלאַכט, געשפּאַט, געמאַכט הויז, און שמענדיק מיט דער ליכטיקער האַפּענונג און מיט דער פולער איבערצייגונג, אז מען זועט עס איבערלעבן.

און אזוי מאַקע איז געווען. דער צאַריום איז געפאַלן און אין די אלע שמעט און דערפער, וווּ יודן איז געווען אַמאָל פאַרבאָטן צו לעבן און צו וווינען, אין די אלע ערפער זענען איצט דאָ גאַסן אויף שלום=עליכם/נאָ=ביען, אין די פּאַרשידענע פעלקער, וועלכע באוויינען דינס ראטנפארבאנד, נע=מען אַן אקטיוון אַנטייל אין די גרויסע שלום=עליכם=פּייערונגען, וואָס ווערן איצט איינגעפאַרדנט אויף אַ ברויטן מלוכה=מאַס=שמאַב. אין די פּאַרשידענע שפּראַכן פון די סאָציאַליסטישע פאַרבאָנדן דערשיינען איצט איבערזעצונג=גען פון אַט דעם שרייבער, וואָס איז אזוי געקניפּט און געבויגן מיט זיין לייב און לעבן מיט אוקראַינע, וואַלין, מיט די אלע שמעט און שמעללעך פּינגעס געוועזענעם יידישן תּחום.

אין ביי היינט צו טאָג, צענדליקער יאָרן גאָר דעם ווי די ווערק זענען

געשאפן, זענן מיר שלום-עליכם'ן, זיינע געשטאלטן, די סימאציעס, וואָס
ער פירט אַרויס אויפן פּאָן פון רעכטלאָזיקייט, פון אויסער-יידן-געזעצן,
נאָר אין אַן אַנדער ליכט.

שלום-עליכם האָט נישט געלאַכט נלאַט אַזוי, ער האָט נישט געלאַכט
אין דער וועלט אַרײַן, ווייל „לאַכן איז געזונט, האַקמווירן הייסן לאַכן“,
אַ פּראָזע, וואָס מ'האַט אַזוי אימגערעכט אָנגעבונדן שלום-עליכם'ן.
שלום-עליכם'ס לאַכן איז אַ לאַכן דורך פּרערן, אַ לאַכן מיט יאַשמשערקעס.
דאָס האָט שלום-עליכם גענומען פילן און אַזוי מיט דער צײַט אָנגעהויבן
אויפצוגעמען אין פּאַדשײַן זײַן געלעכטער. זאָלן דאָ געבראַכט ווערן עפּלע-
כע שירות פון זײַנעם אַ בריוו, וואָס ער האָט געשריבן צו יעקב דינעזאָן. אַ
בריוו, וואָס האָט נאָר צו פּאָן מיט אַן אַנדער ענין, אָבער דערווייל כאַפּן
זיך אַרויס בײַ שלום-עליכם'ן אַזעלכע אינטערעסאַנטע שמריבן וועגן זײַן
אייגענעם שאַפּן: „...און איר קענט דאָך מיר, אַז איר בין עפעס נישט פון
די גרויסע מרה-שחורהניקעס; איר בין, האָב איר מורא, פונקט דער היפּוד
פון אייד, דינעזאָן: איר ווײַנט און קלאַגט און גיסט, ווי אַ בערעזענע, און
צום סוף לאָזט איר תמיד אויס מיט אַ זיס וואָרט, מיט אַ גוטער האַפּע-
נונג, און אַז מען גײט אַוועק פון אייד, איז מען אויפגעלעבט, אַ ביסל צע-
ווייקט, אָבער צופרידן, גליקלעך אָנגעוואַרעמט, געגלעט און גע-
פּרײַסט אויפן בעסטן אויפן. דאָסען אָבער איר — כאַ-כאַ-כאַ און כײ-כײ-
כײ, לעבעדיק און פּרײַלעך, און אַ ציפּ, אַ רײס, אַ שטאַך, אַ קרעל, און
אַמאָל אַ זיפּין, אַ קרעכץ, אַ מרער, אין ווידער, — כאַ-כאַ-כאַ און אָבער
כײ-כײ-כײ, און ווי מען גײט אַרויס פון מיר, פילט מען זיך אַ ביסל, דאָכט
זיך, דאָסיק... איר שטעל מיר פּאָך, אַז מען קען אַזוי צו זאָגן: „אַט דער
ימח-שמחניק, דאָכט זיך, האַ? מהיכּו תיתי; קומט צום שפיץ, זאָל אַ רוח
אין זײַן פּאַפּן אַרײַן!“

און נישט נאָר סתם געלעכטער פון שלום-עליכם'ן געמען מיר אויף,
מיר געמען אייד אויף דעם אָפּהילד און נאָך מער — מיר געמען אויף
דעם מײַן, די כוונה, דעם „אונטערגונט“ זײַנעם.
כעיקר די לעצטע צענדליקער יארן איז אויפגעוואַקסן פּאַר איגדו
אַלעמען, פּאַר נאָר דער יידישער וועלט אַ גײער, באַנײַטער און אַ פּאַר-
מיפּטער שלום-עליכם.

און אָט דעם שלום-עליכם האָבן מיר אַלע באַזונדערס ליב און ער
איז איגדו אַלעמען, ער און זײַנע ווערק, אַזוי טײַער און אַזוי אויפגעבאַקן
אין האַרצן.

וויכטיקסטע דאטעס אינעם לעבן און שאפן פון שלום-עליכם

(לויט י. ד. בערקאוויטש, אין „שלום-עליכם-בוך“, ניו-יאָרק)

1859. 2=טן מערק, געבוירן אין פערעיאסלאָוו, פּאָליאַווער גובערניע, ביי מנחם נחום און מינדל ראַבינאוויטש. קינדערווייז אַריבערגעפאַרן מיט דער פּאַמי-ליע קיין וואַראַנגאַ, וואָס ש"ע רופט אָן קאַסרילעווקע. צוריקגעקומען מיט שוועסטער און ברודער קיין פערעיאסלאָוו צו זיין זיידע-כאַבע. דערנאָך צוריקגעקומען צו זיין פאָטער און צו דער שטופמוטער חנה.
1873. אַרײַנגעטראַפן אין פערעיאסלאָווער רוסישער קרויז-שול.
1876. געענדיקט די שול. געגעבן לעקציעס אויף רוסיש אין זיין שטאָט, דער-נאָך אין רוסיש-שעה.
1877. אָנגעקומען ווי אַ לערער צו אלימלך לאָועו און גוט סאַפיעווקע, קיעווער גוב, ווו געלערנט אַ דריי יאָר.
1879. פאַרעפנטלעכט אין דער העברעישער „הצפירה“ קאַרעספּאַנדענציעס. גערופן געוואָרן צום פּרוזויז און באַפּרייט געוואָרן.
1880. אויסגעקליבן געוואָרן אַלס ראַבינער אין לובען, פּאָליאַווער גוב, אָנגע-האַלטן דעם אַמט ביז אויגוסט 1883.
1881. פאַרעפנטלעכט אין „המליץ“ זיין ערשטן אַרטיקל.
1882. געדרוקט צוויי אַרטיקלען אין „המליץ“.
1883. דעם 2=טן מאַי (ל"ג בעומר) חתונה געהאַט אין קיעוו מיט האַדל (אַלגאַ), די טאָכטער פון אלימלך לאָועו.
- אין יולי-אויגוסט געדרוקט אין „פעטערבורגער פּאָלקסבלאַט“ זיין ערשטע דערציילונג אין יידיש „צוויי שטיינער“. אויפגעגעבן דאָס ראַבינערוי אין לובען און זיך באַזעצט אין סאַפיעווקע. דערנאָך אַריבער קיין בעלא-צערקאָוו, קיעווער גוב. אָפּגעדרוקט אין „פּאָלקסבלאַט“, „די וויבאַרעס“, „די איבערגעכאַפטע ברוי אויף דער פּאַסט“, „ווי איז אונדזער קאַפּי-טאָן“ (ליד).
1884. אָנגעהויבן צו אַרבעטן ביי די קיעווער בראַדסקיס, רעזידירט זייערע גיטער אין יעקאַטערינאָפּאָליאַווער גוב, פאַרעפנטלעכט אין „פּאָלקסבלאַט“ דערציילונגען און פעליעטאַנען, לידער און אַרטיקלען, פאַרעפנטלעכט אַ דערציילונג אין רוסיש אין „יעווערוסקאָיע אַבאַזרעניע“.

1885. נאָכן טויט פון זיין שווער — אַפּיעקן אויבער זיין ירושה. געשריבן אַ ברויז צו מענדעלע מו"ס (אין רוסיש), ווו אויסגעדרוקט באַגייסטערונג צו אים צו זיין 25=יאָרוקן יובל. אַנהייב פון לאַנגיאַריקער פּרוינדשאַפּט.
1886. אַנגעהויבן זיך פאַרנעמען מיט געשעפטן אין קיעוו. געדרוקט אין „פּאַלקסבלאַט“, „בילדער פון דער באַרוטשעווער גאַס“.
1887. אַרבעטגעפאַרן קיין קיעוו, ווו געפירט גרויסע געשעפטן מיט ווייץ, צוויי קער, מיט ווערט=פאַפּירן. צווישן אַנדערן געדרוקט אין „פּאַלקסבלאַט“ „דאַס מעסערל“, דעם איינאַקטער „א חתן, אַ דאַקטאָר“; אין מרדכי ספּעק=טאָרס, „פאַמיליענפּרוינד“ — „דער אַרעמער עושר“.
1888. געשאַרבען אין קיעוו זיין פּאַטער, אַרויסגעגעבן אין זיין אַנדענק אַ ביכל „דאַס בינזל בלומען“. געדרוקט אין „פּאַלקסבלאַט“ זיין ראַמאַן „ר' סענדער בלאַנק און זיין פילגעשעצטע פאַמיליע“. אַרויסגעלאָזט אַ ביכל קעגן דעם שרייבער שמו"ר „שמרס משפּט“; אַרויסגעגעבן דעם ערשטן באַנד „די יודישע פּאַלקס=ביבליאָטעק“, ווו געדרוקט צווישן אַנדערן זיין ראַמאַן „סטעמפּעניו“, געפאַרן קיין אַדעס, זיך באַפּרוינדעט מיט י. ה. ראַוויצקי, דערנאָך מיט מענדעלע מוכר ספרים, בן=עמי, ש. דובנאַוו.
1889. באַטייליקט זיך אין אַ פּאַלעמיק וועגן יודיש.
1890. אַרויסגעגעבן דעם צווייטן באַנד „יודישע פּאַלקס=ביבליאָטעק“, ווו אַפּגע=דרוקט זיין ראַמאַן „יאַסעלע סאַלאַווי“. פאַרלוירן זיין פאַרמעגן, אוועק קיין אויסלאַנד.
1891. געווען אין פּאַריז, ווין, טשערנאָוויץ, דערנאָך אין אַדעס. געדרוקט סקיצן און נאָוועלן אין רוסיש.
1892. אַרויסגעגעבן אין אַדעס דעם „קול מבשר צו דער יודישער פּאַלקס=ביבליאָ=טעק“, ווו געדרוקט די ערשטע ברויז פון מנחם מענדל און שיינע שיינדל.
1893. אַרויסגעפאַרן קיין פּאַסטאַוו, דערנאָך קיין קיעוו, ווו פאַרנעמט זיך ווידער מיט מסחר, מעקלעריי. פאַרעפּנטלעכט אין ספּעקטאָרס „הוויז=פּרוינד“ זיין „סטאַנציע מאַזעפּעווקע“.
1894. פאַרעפּנטלעכט זיין קאָמעדיע „יקנה"ז“, די צענזור האָט דאַס ביכל קאַפּ=פּוסקירט. געשריבן די ערשטע זאַבן אין אַמעריקאַנער אויסגאַבן אין דער פּוסטבורגער צייטונג „די טויב“ און אין „פּילאָדעלפּיער שטאַטציי=טונג“.
1895. אַנגעשריבן פאַרן „הוויז=פּרוינד“ די צווייטע סערויע מנחם מענדלס ברויז.
1897. אַרויסגעגעבן אין וואַרשע די בראַשור „דער יודישער קאַנגערס אין באַזעל“.
1898. אַפּגעדרוקט אין וואַרשע צוויי בראַשורן „אויף וואָס באַדאַרפן יידן אַ לאַנד?“ און „צו מיינע שוועסער אין ציון“; אַרויסגעגעבן די דער=ציילונג „משיחם ציון“.
1899. אַנגעהויבן פיל צו שרייבן אַדאַנק דעם דערשיינען פון זשורנאַל „יוד“, ווו אַפּגעדרוקט צוויי דערציילונגען פון „טביה דעם מילכיקין“, דעם איי=אַקטער „מול טוב“, די דריטע סערויע פון מנחם מענדלס ברויז א.א.

1900. פארעפנטלעכט פארשידענע זאכן אין „יוד“, צווישן אנדערע, „דער זינגער“, „פורים“, „די רוטע יודלעך“, „די פאן“, „הנחה-געלט“ א.א. אנגעהויבן ארויסטרעטן מיט מ. מ. ווארשאוסקי, פארפאסער פון די פאלקסלידער, אויף אהנטן, אין קיעו, בערדיטשעוו, בעלאצערקאוו.
1901. ארויסגעגעבן מ. מ. ווארשאוסקי לידער, אנגעשריבן צום בוך א הקדמה. אפגערוקט אין „יוד“ צווישן אנדערע: „א נייע סעריע ברוי פון מנחם מענדל“, „דאס טעפל“, „ביים קעניג אחשוורוש“, „ראבטשיק“, „א פארשטערטער פסח“, אנגעהויבן די סעריע „קלוינע מענטשעלעך מיט קלוינע השגות“, „די שטאט קאסרילעווקע“, ארויסגעגעבן אין ווארשע „א מעשה אן אן עק“ („דער פארכישופטער שניידער“) א.א.
1902. מיטארבעטערשאפט אין „יוד“, און האכנבלעטער „ידישע פאלקסצייטונג“, „ידישע פרוועזנוועלט“, פארעפנטלעכט צווישן אנדערן: „דרייפוס אין קאסרילעווקע“, „מתושלח“, „ווען איר בין ראטשילד“, „אויפן פידל“, „דער דויטש“, „גימנאזיע“ און אנדערע.
1903. הייבט אן מיטצוארבעטן אין די טעגלעכע צייטונגען „דער פריינד“, „דער טאג“, פארעפנטלעכט „צעזייט און צעשפרייט“ (דראמע), „קאנקורענטן“, „אויף פסח אהיים“, „מיטן עטאפ“, „די פרוילעכע קאמפאניע“ און פיל אנדערע זאכן. זיך פארבונדן מיט טאלסטאיי, טשעכאוו, קאראלענקא און גארקי וועגן דעם זאמלבוך „הילף“ לטובת די געליטענע פון פאגראם. צוגעגרייט צום דרוק פיר בענד שריפטן „אלע ווערק פון שלום-עליכום“ אין פארלאג „פאלקס-בילדונג“ (תושיה).
1904. באמיט זיך צו באקומען א דערלויבעניש ארויסצוגעבן א „ידישע צייטונג“, באזוכט פעטערבורג, אדעס, ווילנע, ווארשע. זיך באקענט מיט די רוסישע שרייבער מ. גארקי, ל. אנדרעויעוו, א. קופרין א.א., אין ווארשע זיך באקענט מיט י. ל. פריק, בעל מחשבות. געדרוקט אין פארשידענע אויסגאבן דערצייילונגען, מאנאלאגן, פארגעזעצט „טביה דער מילכיקער“, מנחם מענדלס ברוי א.א.
1905. מיטגעארבעט אין ווארשעווער „דער וועג“, ארויסגעגעבן אינעם פארלאג „ביכער פאר אלע“ (ווארשע) אין באזונדערע ביכלעך דערצייילונגען און מאנאלאגן. אויפגעטראטן מיט פארלעזונגען אין ווילנע, קאוונע, ריגע, ליבובי, לאדזש א.א. אין ווארשע אויפגעפירט זיין פיעסע, „צעזייט און צעשפרייט“ אין פויליש. אין אקטאבער איבערגעלעכט דעם קיעווער פאפ-גראם. מאטעריעל און גייסטיק צעבראכן, באשלאסן צו פארן קיין אמעריקע מיט דער פאמיליע און געקומען קיין לעמבערג. אנגעשריבן צענדליקער דערצייילונגען, צווישן אנדערע „יוסף“, „צוויי אנטויסעמיטן“, „שמואליק“, דעם איינאקטער „אגענטן“, „דער פעטער פויג מיט דער מומע רייזל“ א.א.
1906. געוויינט אין לעמבערג, באזוכט זשענעווע, לאנדאן, סוף אקטאבער אין ניו-יארק. אין אמעריקע אויפגענומען גרויסארטיק אין יעקב אדלערס „גרענד טעאטער“, פארעפנטלעכט צווישן אנדערן: „די גרויסע רעוואלוצי-“

ציע אויף יענער זייט סמכטיוון, „תוה“ (טביה דער מילכיקער), „ס'א ליגן“ א.א.

1907. געווינט אין ניו-יארק, הערנאך אין זשענעווע. מיטגעארבעט אין ניו-יארקער, הארשעווער, פעטערבורגער און ווילנער צייטונגען, אויפגעפירט אין ניו-יארק צוויי פיעסעס, „דער אויסוורף אדער שמואל פאסטערנאק (באארבעט פון זיין קאמעדיע „וקנה'ז“) און „סטעמפעניו“. פארעפנט לעבט זיין ראמאן „דער מבול“, די ערשטע סערויע פון „מאטל פויסי דעם חזנס“ און אנדערע זאכן.

1908. געווינט אין זשענעווע, דערנאך לערנדיג באזוכט בערלין. אנגעשריבן די קאמעדיע „דער אוצר“ („גאלדגרעבער“), „פיר זענען מיר געזעסן“, ווייטערדיקע קאפיטלען פון „מאטל פויסי דעם חזנס“ א.א. פארגענומען סוף מאי א טור איבער רוסישע שטעט, באזוכט הארשע, ווילנע, אדעס; סוף יולי קראנק געווארן אין באראנאוויטש אויף טובערקולאז, ווי אפגעלעגן א צוויי חדשים, ארויסגעפארן קיין כערווי, איבאליע; דעם 25טן אקטאבער איז געפיערט געווארן זיין 25טער לויבעראוישער יובילוי.

1909. פארבראכט אין קורערטער, אפט מיט א הויכער טעמפעראטור. פיל געשריבן. מיטגעארבעט אין פיל צייטונגען. צווישן אנדערן פארעפנטלעכט „שמואל שמעלקיס און זיין יובילוי“, „די גאלדשפינערס“, „טביה פארש קיין ארץ ישראל“, „א בלעטל שיר השירים“, „אויזנבאן“ געשוכטעס, אנגעהויבן שרייבן דעם ראמאן „בלאנדזשענדע שטערן“. א יובילוי-קאמיוטעט אין הארשע האט אפגעקויפט זיינע ווערק ביי די פרויאטע פארלעגער. ארויסגעגעבן א נייע אויפלאגע פון זיינע ווערק, ווי אויך פיל בוכלעך, פארשפרייט אין צענדליקער טויזנטער עקזעמפלאראן.

1910. געווינט אין כערווי און אין אנדערע קורערטער. מיטגעארבעט אין פארשידענע צייטונגען, פיל געשריבן און געדרוקט. פארגעזעצט זיין ראמאן „בלאנדזשענדע שטערן“, „זעקס און זעכציק“, „אסתר“, „א פסח אין דארף“, „קאסרילעווקע אין יעהופעץ“ א.א.

1911. געווינט און כערווי א.א. ערבער. ארבעט מיט אין פיל צייטונגען, ווי ער פארעפנטלעכט פארשידענע דערציילונגען, ווי אויך סערויעס, צווישן אנדערן: „פון נאלעווקעס בוי מאריענבאד“, „גוטל פרוישקעוויטש“, מען הוליעט“, „אויטא-דא-פע“ א.א.

1912. געווינט אין פארשידענע שטעט אין אויסלאנד. געשריבן דעם ראמאן „דער בלוטיקער שפאס“, „פסח מיט א קל וחומר“, „דאקטוירים“ א.א.

1913. באקומען א שארפע בלאזנקראנקהייט, זיך געהיילט ביי פארשידענע דאקטוירים. באזוכט ווין, בערלין א.א. שטעט. אנגעשריבן א נייע סערויע „בריוולעד פון מנחם מענדל צו שיינע שיינדל זיין הייב“, „קנארטן“, „איבער א היטל“ א.א.

1914. נאך פסח געקומען קיין רוסלאנד, נאך אן אפשייד פון איבער 5 יאר. געמאכט א פארלעזונג-טור איבער פיל שטעט. געקומען קיין אלבעק, דייטשלאנד, ביים צפון-זייט, ווי די מלחמה האט אים געטראפן. ארויסגע-

שיקט געוואָרן מיט דער פאַמיליע קיין בערלין. אַן מיטלען, צעבראַכן און געפֿיניקט פֿון אַ נערווער דארשט־קראַנקהייט, פֿאַרבאַכט אין קאַפֿ פֿענהאַגען עטלעכע חדשים און דערנאָך געקומען קיין אַמעריקע. דעם 1טן דעצעמבער געהאַט אַ קבלת־פֿנים אין קופּער־יוניאָן און מיט אַ וואָר שפּעטער — אין קאַרנגי־האַל. פֿאַרעפֿנטלעכט פֿיל זאַכן, צווישן אַנדערן: „דער פֿאַגראַם אין קאַסרילעוואַקע“, „לך לך“, „והלקחות“ (פֿון „טביה“), דראַמאַטיזירט זיין ראַמאַן „דער בלוטקער שפּאַס“ אין אַ טראַגיקאַמעדיע „שווער צו זיין אַ יוד“ א.א.

1915. געווינט אין ניו־יאָרק, געאַרבעט אין „דער טאַג“, אַרויסגעטראָטן מיט פֿאַרלעזונגען אין פֿאַרשידענע שטעט. צוליבן שלעכטן געזונט־צושטאַנד צאָפט פֿאַרבאַכט אין די בערג, ביים ים. אָנגעשריבן די קאַמעדיע „דאָס גרויסע געווינס“, „פֿונעם יארוד“ און פֿיל אַנדערע זאַכן.

1916. נישט געקוקט אויף דער שווערער קראַנקהייט, געצוונגען אויפֿצוטריטן אין פֿאַרשידענע שטעט, און געשריבן ביי אוממענטשלעכע ווייטיקן. נאָך פֿסח פֿאַרשאַפט זיך זיין קרענק, און שבת אינדערפֿרו, דעם 13טן מאָן, ו' אייר, אויסגעגאַנגען. מאַנטיק, דעם 15טן פֿאַרגעקומען די ליהות, וו ס'האַבן זיך באַטייליקט הונדערטער טויזנטער יידן.

1917. דערשינען אין פעטערבורג דער ערשטער זאַמלבוך „צום אַנדענק פֿון שלום עליכם“, 178 זײַ.

1918. דערשינען אין קיעוו אַ „שלום־עליכם־זאַמלונג“, צום צווייטן יאָרצייט.

1919. עפֿנט דער ניו־יאָרקער קונסט־טעאַטער דעם סעזאָן מיט „ש״עס“, טביה דער מילכיקער“.

1920. אין קונסט־טעאַטער, ניו־יאָרק — „שווער צו זיין אַ יוד“.

1921. אין קאַמער־טעאַטער אין מאַסקווע — אַ „ש״ע־פֿאַרשטעלונג“.

1922. אין ניו־יאָרקער קונסט־טעאַטער „דאָס גרויסע געווינס“.

1924. אין מאַסקווער ייִדישן מלוכה־טעאַטער „200.000“ (געשפּילט 660 מאַל).

1926. דערשינען אין ניו־יאָרק „דאָס שלום־עליכם־בוך“, צום 10טן יאָרצייט.

1927. אין ניו־יאָרקער קונסט־טעאַטער „גאַלדגראַבער“.

1929. אין ניו־יאָרקער קונסט־טעאַטער „בלאַנדזשענדע שטערן“.

1939. צו „ש״ע 80טן געבוירנטאָג גרויסע פייערונגען אין דער גאַרער וועלט“.

אינהאלט

7	צו די ליינער
9	שלום ראבינאוויטש — שלום=עליכם
17	פון א יונגן פארערער — אליין א גרויסער שרייבער
18	די עלטערע קיעווער שרייבער — די מיטצייטלער פון שלום=עליכם
43	שלום=עליכם אין קיעוו און באַיאַרקע
62	די רוסלענדישע רעוואָלוציע, די פּאָגראַמען אין 1905 און שלום=עליכם
83	דער פּאַרבישופּטער שניידער — די אויסטערלישע שלום=עליכם=מעשה
89	שלום=עליכם און די רוסישע שרייבער גאַנאַל, טאַלסטאָי, טשעכאווי...
105	רעאַליסט און פּאַנטאַסט
110	שלום=עליכם און דאָס ייִדישע טעאַטער
128	„דער סך=הכל, דער רעזולטאַט פונעם גרויסן יאָרד“
135	וויכטיקע דאַטעס אינעם לעבן און שאַפן פון שלום=עליכם

